

המכון ללימודי השואה

ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן,

ת.ד. 9288, חיפה 31092

Bitan.shoa@gmail.com

בס"ד, חשוון תשע"ג, אוקטובר 2012

ביטאון פורום שמירת

זיכרון השואה

ביטאון מספר 43

העורך: גדעון רפאל בן-מיכאל

העיירה בוערת

העיירה בוערת

מילים ולחן: מרדכי גבירטיג

שריפה, אחים, שריפה!
רק בידכם בלבד היא העזרה.
חיש הושיטו יד אוהבת
והצילו מהמוות,
בדמכם כבו שלהבת,
חיש כבו בדם.
מרחוק אל תעמודו,
כי האש עולה.
אל נא תחבקו ידיים,
השריפה גדולה!

שריפה, אחים, שריפה!
קרובה, חס וחלילה, השעה,
כי הלהבות יתמידו,
את כולנו פה ישמידו,
רק שרידי קירות יעידו
מה שפה היה.
ואתם חובקים ידיים
בלי הושיט עזרה,
בלי כבות את אש הלהב,
אש העיירה.

שריפה, אחים, שריפה!
עיירתנו בוערת כולה,
בה רוחות שחורות יסערו,
להבות חורבן יבערו,
עקבותיה לא נשארו,
היא עולה באש.
ואתם חובקים ידיים
בלי הושיט עזרה,
בלי כבות את אש הלהב,
אש העיירה.

תוכן העניינים

עמודים

- גדעון רפאל בן-מיכאל: פתח דבר 5-4

קהילת צ'ורטקוב

- זיידנברג דוב: חורבן צ'ורטקוב 24-8
- הולנדר גרטה: כיצד ניצלתי ב"אקציה" האחרונה 32-25

קהילת ז'ארקי

- א.איזנברג: יזכור! שיר יזכור על קהילת ז'ארקי 32
- פישר יעקב: פרשת השואה 60-35

קהילת דמביץ

- שדליסקר-שריד ראובן: השמדת יהודי דמביץ 75-64
- אולינג-בורג ברוניה: בקפיצה מן הקרון 80-76
- פאוסט פרל: עשרים ושניים חודש במחבוא אצל הגויים 84-81
- שטיינהואר בן: אחד ניצול 86-85
- מחסידי אומות העולם 88-86

קהילת אוסטילה

- מלצמן ישעיהו: על חורבות עיירתנו 101-89
- גולדמן אסתר: מבין צפוני המוות-זיכרונות משנות השואה 113-101
- א.אחי-פרדה: וידוי [שיר] 115-114

- ביבליוגרפיה 116

- מראי מקומות 117-116

"יהודים הצילו, העיירה בוערת"

ציורו של יחיאל אופנר

[/http://www.yoffner.com](http://www.yoffner.com)

בציור רואים את שמש העיירה מציל את ספר התורה מהשריפה שפרצה בעיירה. השריפה מכלה את כל בתי העץ שבעיירה, ואיך היו מכבים את השריפה? - עם דליים!

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
חמכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

פתח - דבר

בס"ד, חשוון תשע"ג, אוקטובר 2012

לפורסם מאירת זיכרון השואה, *לפס רב*,

במסגרת עיסוקי בחקר השואה, אני נמצא תדיר בספריות שונות. מעת לעת, בהיותי באחת הספריות, אני ניגש לארון הספרים בו נמצאים ספרי הקהילות, ספרים שהוציאו ניצולי שואה לזכר קהילותיהם שנכחדו בשואה. בדרך כלל ארון הספרים עומד בשיממונו. מעטים מעיינים בספרי הקהילות. המעיינים הם בדרך כלל חוקרים, סטודנטים ותלמידים העושים עבודות חקר על קהילות בשואה. גם הם אינם מסוגלים לעיין בכל מאות ספרי הקהילות. מתעניינים נוספים וחשובים הם צאצאיהם של יוצאי קהילות המחפשים את שורשי משפחתם.

זאת הסיבה, שגמלה בליבי ההחלטה להביא לקדמת הבמה קורותיהם של **מספר קהילות בשואה** ולא להשאיר את ספרי הקהילה בתהומות הנשייה.

התחבטתי רבות, כיצד אבחר את הקהילות שיקבלו ייצוג בביטאון זה. עמדתי בפני ארון הספרים העמוס בספרי הקהילות, כולן חשובות וראויות שנזכירן. החלטתי להושיט את ידי לארון הספרים והיכן שהגיעה ידי, משם הוצאתי את ספר הזיכרון. כך נבחרו הקהילות שקיבלו ייצוג בביטאון.

המבקר במחנה ההשמדה טרבלינקה, ימצא שבמקום הוצבו 17,000 מצבות זיכרון מתוכן מאות מצבות זיכרון לקהילות יהודיות שהובאו להשמדה בטרבלינקה. קהילות נוספות הושמדו במחנות נוספים ובגיאיות ההריגה. כמובן, לא אוכל לעמוד במשימה של חשיפת מאות קהילות, אך אני מקווה שהקהילות שתיחשפנה, תייצגנה גם את הקהילות שלא סיפרנו את קורותיהן בשואה.

17,000 מצבות של אבנים ניצבות בשטח מחנה ההשמדה טרבלינקה

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

בביטאון זה, נעסוק הפעם בקהילות הבאות:

- קהילת צ'ורטקוב
- קהילת ז'ארקי
- קהילת דמביץ
- קהילת אוסטילה

נוכל ללמוד מהעדויות גם על עמידתם הגאה של אחינו בשעות הקשות הללו, על הערבות והאחריות המשפחתית, עזרה הדדית, אמונה טהורה והתקווה, שאולי ימצא שביב אור בקצה המנהרה והם ישרדו. תקוותם נגוזה.

העדויות משקפות גם את מעשי התרמית של הגרמנים בהובלתם של בני עמנו בדרך להשמדתם, מעשי התעללות קשים ואכזריים ורציחתם של אלפי יהודים שנעשו בידי הפושעים הגרמנים. כתבי עדות כנגד מכחישי שואה.

מהעדויות, אנו מקבלים מידע על תפקודו של "היודנראט". נושא כאוב שנכתב עליו רבות ומעלה הרהורים קשים. באחת העדויות אנו קוראים דברי שבח על המנהיגות היהודית ואילו בעדות אחרת אנו קוראים דברי ביקורת קשים.

עלינו לדעת ולזכור היטב כי את "היודנראט" הקימו הגרמנים כדי לבצע את זממם באמצעות מנהיגות יהודית מקומית שתורדים את היהודים בתקוות שווא ועל ידי כך ימנעו תופעות של מרי. אני מתכוון להקדיש בעתיד, ביטאון מיוחד על מנהיגות יהודית בתקופת השואה.

ראוי היה, שאתאר גם את חיי היום-יום של הקהילות על מגוון החיים התוססים ששררו בתוכן: עולם התורה, בתי הכנסת ובתי המדרש, המערכת הענפה של חינוך ותרבות, מנהיגי הקהילה ורבניה, תנועות הנוער ועוד. יריעת הביטאון לא אפשרה להכליל נושאים חשובים אלה בביטאון. לנושאים הללו, אקדיש בעתיד ביטאון מיוחד שיוקדש לחיים היהודים התוססים בקהילות שנכחדו בשואה.

לא שיניתי את הניסוחים התחביר והפיסוק כפי שנכתבו ע"י הכותבים וזאת כדי לשמור על אוטנטיות העדויות.

נזכור ולא נשכח!
גדעון רפאל בן-מיכאל

עורך הביטאון

קהילת צ'ורטקוב

מצבת זיכרון לקהילת צ'ורטקוב הנמצאת במרתף השואה, הר ציון – ירושלים

העיר צ'ורטקוב נמצאת באוקראינה מדרום-מזרח לטרנופול. עד 1918 הייתה חלק מגליציה המזרחית שבשלטון אוסטריה, בין שתי מלחמות-העולם הייתה כלולה בפולין העצמאית, ובספטמבר 1939 נכבשה עם כל מזרח פולין בידי הצבא האדום, וסופחה לרפובליקה הסובייטית האוקראינית.

ב-6 ביולי 1941 כבשו הגרמנים את העיר, וב-10 ביולי ערכו האוקראינים בסיוע הגרמנים פוגרום ביהודים. יהודים נחטפו בחוצות העיר וכ-300 מהם נרצחו בחצר בית-הסוהר המקומי.

ב-28 ביולי נרצחו כ-150 יהודים בידי המשטרה הגרמנית ב"ער השחור" שבקרבת צ'ורטקוב. על יהודי העיר הוטלו גזירות כלכליות, הגבלות תנועה ועבודות כפייה.

בסוף יולי 1941 הוקם יודנראט. ב-20 באוגוסט 1941 נאסרו כמה מחברי היודנראט וביניהם היושב-ראש, וכעבור כמה ימים נרצחו.

ב-15 באוקטובר קיבצו הגרמנים כ-200 יהודים, בעיקר בעלי מקצועות חופשיים, ורצחו ב"ער השחור".

מאמצע נובמבר 1941 ובחודשים שאחר-כך שולחו קבוצות מיהודי צ'ורטקוב למחנות לעבודות כפייה בקמיונקה (Kamionka), הלבובצ'ק (Hluboczek), בורקי וילקה (Borki) (Wielkie וסטופקי (Stupki) ואף למחנה ינובסקה שבלבוב.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

באפריל 1942 הוקם הגטו. צפיפות, תנאי תברואה קשים ומגיפות הפילו חללים רבים. באקציה שנערכה ב-27 באוגוסט 1942 שולחו לאחר סלקציה למחנה ההשמדה בלז'ץ כ-2,000 יהודים, בעיקר חסרי אישורים ממקומות עבודה. כ-600 נרצחו במהלך אותה אקציה ברחובות הגטו. בספטמבר צומצם שטח הגטו והתנאים בו הורעו עוד יותר.

באקציה שנייה ב-5 באוקטובר 1942 שולחו לבלז'ץ כ-500 יהודים. ב-15 בדצמבר 1942 הקימו הגרמנים בצ'ורקטוב מחנה עבודה, ובו רוכזו יותר מ-500 בעלי-מלאכה והם עבדו בעיקר בשביל הצבא הגרמני.

בסוף 1942 ובראשית 1943 המשיכו הגרמנים בהוצאות להורג של עשרות רבות של יהודים ממחנה העבודה.

ב-23 ביוני 1943 נרצחו רוב כלואי מחנה העבודה ביער ליד הכביש ליאגלניצה (Jagielnica).

ב-1 ביולי 1943 הועברו שרידי המחנה למחנה עבודה בהלובוצ'ק ולחוה חקלאית בשווידובה (Swidowa) בספטמבר 1943 חוסל הגטו סופית.

בגטו צ'ורטקוב היו ניסיונות להתארגנות מחתרית. קבוצה של צעירים, בראשותו של ראובן רוזנברג, הצטיידה בכמה אקדחים ובאביב 1943, יצאה ליער שבאזור. כעבור זמן קצר גילו הגרמנים ועוזריהם האוקראינים את חברי הקבוצה ובהתנגשות נהרגו חלק מהקבוצה ואחרים המשיכו לשוטט ביער.

בגטו פעלה עוד קבוצת מחתרת בהדרכתו של מאיר ואסרמן. אנשי הקבוצה רכשו נשק, נמלטו אל מחוץ לגטו ופעלו נגד הגרמנים ביערות שבין טלוסטה (Tluste) ליאגלניצה. גם רוב אנשי החבורה ההיא נפלו בקרב עם הגרמנים ומשתפי-פעולה אוקראינים.

ב-23 במרס 1944 שוחררה העיר בידי הסובייטים, אך בשל התקפת נגד של הגרמנים נסוגו החיילים הסובייטים מצ'ורטקוב ועמם כ-100 ניצולים יהודים. הם חזרו לעיר רק בקיץ 1944, כאשר נהדפו הגרמנים מן האזור. [13]

צאצאיהם של אנשי קהילת צ'ורטקוב הקימו אתר אינטרנט לזכר הקהילה. שם תוכלו לקבל מידע נוסף על הקהילה. כתובת אתר האינטרנט: www.chortkow.org.il

זיידנברג דוב חורבן צ'ורטקוב

בשבעה עשר בספטמבר 1939 נכנס הצבא האדום לצ'ורטקוב. האוכלוסייה היהודית נשמה לרווחה כי ניצלה מהכיבוש הנאצי. הקהילה היהודית בצ'ורטקוב, שמנתה בעת ההיא כעשרת אלפים נפשות, המשיכה לחיות בשלווה יחסית ללא זעזועים רבים עד ה-22 ביוני 1941, היום בו פרצה המלחמה הגרמנית-סובייטית. בשישי ביולי 1941 פלשו הגרמנים לצ'ורטקוב. למרות שהשלטון הסובייטי נתן לכל אחד את האפשרות לעזוב את העיר ולהצטרף לנסיגה הכללית של הצבא האדום, ניצלו רק כמה מאות יהודים, רובם צעירים, את ההזדמנות לעזוב את צ'ורטקוב ולהימלט לברית המועצות.

התעמולה הארסית של הנאצים נגד הסובייטים והיהודים, שנוהלה במשך שנים ארוכות בעזרת סוכנים אוקראיניים ומרגלים – נתנה את אותותיה כבר בימים הראשונים של הכיבוש. הנאצים קצרו את פרי השנאה שזרעו, כי עוד טרם דרכה רגלי הנאצים בכפרים האוקראינים, פרצו אלה לבתי שכניהם היהודים ורצחום על הנשים והטף ובזזו את רכושם.

בצ'ורטקוב הורגשה אווירת אימים של ערב פוגרום. האוקראינים התחילו להפיץ כל מיני האשמות דמיוניות נגד היהודים ולאחרי כמה ימים של שילוב היצרים התנפלו על התושבים היהודים, כפו עליהם לצאת לעבודה וכתוצאה מהיחס הברוטאלי ותאוות הרצח נספו כמה מאות איש. הייתה זו המשטרה האוקראינית שביצעה את ההתנפלויות האיומות ביותר, את הרצח ההמוני וההתעללויות ביהודי צ'ורטקוב והסביבה.

הפקודה הראשונה שהוציאו השלטונות דרשה מכל יהודי שיענו לזרועו אות קלון ועליו "מגן דוד". כן ציוו על היהודים להמציא מדי יום ביומו כמה מאות פועלים לעבודות כפייה ולמלא אחרי כל הדרישות של השלטון הנאצי המקומי.

במשך תקופה קצרה התלכדה קבוצת אנשים **שהפכה ל"יודנראט" של צ'ורטקוב**. ה"יודנראט" הזה מנה שנים עשר איש, וביניהם עורך הדין דוקטור קרוה, ישראל לאנגרמן, ברצ'ה שטייגר, פייביש לבהרט, ישראל מרדכי טריינר ועוד. לאחר זמן קצר דרשו הנאצים מה"יודנראט" רשימה של בעלי המקצועות החופשים ולפיה נאסרו כל המורים וערוכי הדין, ביניהם גם אלה מה"יודנראט" – יחד כמאתיים איש, שהובלו ל"יער השחור" ("צ'ארני לאס") כחמישה קילומטר מצ'ורטקוב, ושם נורו כולם ונקברו בבורות שהיו מוכנים מראש.

ב-28 באוגוסט 1941 הגיעה פתאום לצ'ורטקוב "בריגאדה מעופפת" של הגסטאפו ומיד החלו לחטוף יהודים ברחובות וגם את אלה הובילו ל"יער השחור" והומתו שם.

לאחר חיסולו של ה"יודנראט" בהרכבו הראשון, בחרו הנאצים ב"יודנראט" חדש, שפעל בראשותו של דוקטור אבנר. ב"יודנראט" הזה השתתפו בין היתר, הרץ בוקסבוים, יעקב כהן, לייב ווינטר, דוד שטקל, דוקטור גולדשטיין, דוקטור קימלמן ודוקטור פלדמן.

נעלה מכל ספק שמוסד ה"יודנראט" לא הוקם כדי להגן על היהודים. תפקידם היחיד היה לשמש סוכנות קשר בין הגרמנים והאוכלוסייה היהודית. הסיבה לכך הייתה די פשוטה. אסור היה ליהודי להופיע במשרד גרמני כדי לסדר משהו ומשום כך הייתה פתוחה לפניהם הדרך הרשמית היחידה – למשרדי ה"יודנראט". מאידך, שימש ה"יודנראט" כזרוע מבצעת של השלטון הנאצי, מאחר שחוייב למלא בדייקנות נמרצת את כל פקודות הגרמנים. זה בלבד שימש עילה מספקת שהיהודים יתייחסו בחוסר אימון, ולאחר מכן באיבה גלויה, למוסד ולחבר אנשיו. אנשי ה"יודנראט" רוקנו את האוכלוסייה היהודית מכל רכוש. כדי למלא את דרישות הנאצים ומעולם לא ניסו להשתמש באמצעים הגדולים שעברו דרך ידיהם לעשות משהו כדי להקל על יהודי צ'ורטקוב את תנאי הקיום האימים.

אין לשכוח את העובדה, שמצבם של ה"יודנראט" היה קשה. הם לא יכלו למלא את הכל מה שדרשו הנאצים ולא עם נקטו אמצעים ברוטאליים נגד האוכלוסייה היהודית בעזרת "המשטרה היהודית" ("אורדנונגס-דינסט") שלקחה בכוח הזרוע הכל מה שרק אפשר היה לקחת, כגון רהיטים, כלי בית, חפצים ובלבד למלא את המכסות שהוטלו עליהם.

ה"יודנראטים" ו"המשטרה היהודית" לא נרתעו מלעזור בחטיפת יהודים שנשלחו למחנות עבודה, שלמעשה היו מחנות השמדה. על העיר הוטל להמציא מדי יום ביומו כמאה עד מאתיים עובדים. העבודה הייתה קשה ובשעת העבודה הוכו האנשים באכזריות ורבים גם נורו למוות. אולם למחרת נשלח שוב אותו מספר יהודים לעבודה כאילו לא קרה אתמול ולא כלום.

למרות שהשלטון הנאצי דרש ללא הרף מה"יודנראט" להמציא לו דברי ערך שונים או סכומי כסף גדולים, לא קרה אף פעם אחת שה"יודנראט" לא מילא את הנדרש עד הפרטה האחרונה המשטרה היהודית החרימה בכוח הכל מה שמצאה בבתי היהודים והגישה לגרמנים את מלוא המכסה בלי איחור.

קשה ביותר הייתה בעיית מילוי מכסת העובדים. בזמן הראשון לקחו, כאמור, מספר עובדים קבוע מדי יום ביומו. לאחר מכן הקימו הנאצים מחנות עבודה קבועים ו"היודנראטים" הוכרחו לשלוח אליהם מדי פעם עובדים חדשים. לאחר שבועות מספר נודע הדבר, שמחנות העבודה הם למעשה מחנות השמדה ולמרות זאת המשיכו ה"יודנראטים" למלא את תפקידם האכזרי והאיום לשמש מנגנון המספק את מספר היהודים הנדרש על ידי הנאצים. הם לא נרתעו ממעשים אלה ושיתפו פעולה עם השלטונות הגרמניים בהשמדה המתוכננת של הישוב היהודי בצ'ורטקוב ובעיירות הסביבה.

מחנות ההשמדה הוקמו בקמיונקה על ידי סקאלט, בהלובוצ'ק, בטרנפול ובלמברג. הנאצים טענו שהם דורשים עובדים חדשים כדי לשחרר במקומם את העובדים הוותיקים, אולם עובדה היא, שאף אחד מאלה שנשלחו למחנות "העבודה" לא חזר משם לגטו צ'ורטקוב. רוב האנשים במחנות גוועו מרעב, מקור או שנהרגו בידי המשטרה האוקראינית שעזרה לגסטאפו במלאכת ההשמדה של היהודים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

במחנות נספו בתקופה הראשונה למעלה מאלפיים יהודים. כל ה"יודנראטים" מילאו את "תפקידם" ללא רבב, אולם הגדיל לעשות ה"יודנראט" של צ'ורטקוב ובעיקר היו"ר שלו ("אבמאן") ד"ר אבנר. האיש הזה ניהל את פעולתו הבוגדנית ללא שמץ של רחמנות, בדייקנות גרמנית גועלית, והישוב היהודי היה חדור זעם אין אונים של יו"ר ה"יודנראט" ששימש באכזריות כה רבה את אדונו הנאצים. הריני מדגיש ומצהיר שכמעט כל חברי ה"יודנראט" בצ'ורטקוב התעשרו ונהנו מזכויות מיוחדות שניתנו להם על חשבון האוכלוסייה היהודית שנידונה לכליה. איש מיהודי העיר לא בא איתם במגע והמוני היהודים התרחקו מהם כממזרעים. אולם, למעשה, עשו אנשי ה"יודנראט" הכל כדי להתרחק מכלל היהודים בהאמינם שעל ידי כך יעלה בידם להקים חיץ בין אלה שגורלם נחתך למוות וביניהם העלולים להצליח ולמלט את נפשותיהם ונפש בני משפחותיהם, אולם זה היה חלום עוועים. איש מבין אנשי ה"יודנראט" לא ניצל וגורלם היה דומה לזה של שאר היהודים, בהבדל זה בלבד ששמן יישאר לדראון עולם.

כאמור היה קיים על ידי ה"יודנראט" כוח שיטור שנקרא בגרמנית "ארדנונגס-דינסט" וזאת הייתה "המשטרה היהודית", שמנתה כעשרים איש ובראשם הקצין הונגאר מהעירייה. המשטרה היהודית קיבלה את פקודותיה מה"יודנראט" והיא מילאה בנאמנות ובקפדנות את הכל מה שנדרש ממנה, כגון: חטיפת יהודים לעבודה, גביית כספים, החרמת רכוש וכיוצא באלה. עבודתם הייתה בזוויה ולמרות שהיו מקרים ששוטר זה או אחר היה מושיט עזרה בשעת צרה, מגלה סימני רחמנות אנושית, הרי בדרך כלל מילאה המשטרה את תפקידה האיום בקפדנות וללא רתיעה מצפונית. לא פעם קרו מקרי התנגשות מרים והתגוננות ייאוש נגד פעולות המשטרה היהודית.

כשהנאצים ערכו את ה"אקציה" האחרונה לחיסול הגטו היה גורלם של אנשי המשטרה היהודית דומה לגורל יתר היהודים. הגסטאפו העלתה לקרונות הרכבת את השוטרים היהודים יחד עם כל הנידונים וכולם יחד נשלחו למחנה ההשמדה בבלז'ץ.

מצד הגרמנים נרמז ליהודים באופן ברור שגורלם נחרץ למוות, וביצוע ההשמדה אינו אלא עניין של התאריך שייקבע בהוראה מיוחדת מברלין. ולכן, כשערכו "אקציה" קיוונו, מתוך תחושה פנימית שאין זו הפעולה הסופית. בכל פעם נדחה תאריך השמדתנו בכמה שבועות או חודשים. בדרך זו הפכה הגסטאפו את חיינו לגיהנום, מאחר שהיינו צפויים יומיום להישלח למוות.

אנסה לתאר את התנאים בהם חיינו, אם אפשר לקרוא לזה – חיים.

בראשית אפריל 1942 החלו הגרמנים להפעיל את תוכניתם השטנית להשמיד בצורה שיטתית את היהודים בערים ובעיירות סביב צ'ורטקוב. לפני כן הקימו הנאצים גטו בצ'ורטקוב, שהקיף את הרחובות ז'ז'ניצקה, סקלדובה, טרגובה, לז'ננה, פודולסקה ושקולנה. כל הבתים היהודיים סומנו ב"מגן דוד" גדול. בעוון עזיבת הגטו היו נענשים בעונש מוות. בתחומי הגטו היו נערכות מפעם לפעם ובאורח מפתיע "אקציות", חטיפות ויריות. כשלא נערכו "אקציות" היה השלטון הנאצי מטיל על היהודים קונטריבוציה גבוהה של כסף שה"יודנראט" היה חייב לסלק תוך שעות ספורות. הגרמנים שדדו וגזלו מהיהודים, בעזרת

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ה"יודנראט" והמשטרה היהודית, פרוות, כסף במזומנים. כמו כן ערכה הגסטאפו חטיפות גברים שנשלחו למחנות עבודה והשמדה ונשים שהועברו למשקים הגדולים בסביבה לעבודה.

ב-26 וב-27 באוגוסט 1942 **נערכה ה"אקציה" הגדולה הראשונה בצ'ורטקוב**. כאלף אנשי גסטאפו ואנשי המשטרה האוקראינית התנפלו בלילה על הגטו, סחבו והוציאו כאלפיים איש מהבתים, הכניסו אותם לתוך קרונות הרכבת שהובילה למחנה ההשמדה בתאי הגזים של בלז'ץ. כחמש מאות זקנים, חולים וילדים נרצחו בו במקום. האנשים חולקו לקבוצות ועל כל אחת מהן מונה כאחראי איש אחד מה"יודנראט" ושני אנשי המשטרה היהודית. **למרות שב"אקציה" הגדולה הזאת לא נפגע אף איש מה"יודנראט" או מהמשטרה היהודית, הרי היו במשלוח הזה לבלז'ץ רבים מבני משפחותיהם**. ברגע האחרון מיינו הנאצים את האנשים והשאירו כמאתיים איש כדי שיוכלו לעסוק בכל מיני עבודות בגטו.

אחרי ה"אקציה" הגדולה הזאת צומצם שטח הגטו. מתחומו הוצאו הרחובות שקולנה ופודולסקה ונשארו רק הרחובות הקרובים לנהר ה"סרט", כגון סקלדובה וז'ז'ניצקה. אחרי ה"אקציה" הזאת החלו האנשים לחפור בונקרים ולהתקין מקומות מחבוא, אולם כל זה היה ללא הועיל. כמעט כולם נתפסו ונשלחו למחנות ההשמדה. הדבר היחידי שעוד ניתן לנו לעשות היה להביא לקבורת ישראל את אלה מתושבי צ'ורטקוב שמתו בגטו. הקימונו גדר סביב מקומות הקבורה וגם מצבות על הקברים.

בחמישי באוקטובר 1942 הוציאה הגסטאפו פקודה לאסוף מיד חמש מאות יהודים. ה"יודנראט" והמשטרה היהודית נדרשו למלא את הפקודה ולחטוף יהודים ולהובילם למקום הריכוז, אולם לא עלה בידם למלא את המכסה שהוטלה עליהם. אנשי הגסטאפו פרצו אז לגטו וסחבו בכוח חמש מאות יהודים והובילום לרכבת. **בקבוצה זו תפסו הנאצים גם כשנים עשר אנשי המשטרה היהודית, אולם אלה הצליחו להיחלץ ולהציל את חייהם על ידי כך שפרצו חור בקיר קרון הרכבת וברחו**. באותה רכבת קרה עוד מקרה של הצלה: שתי בחורות קפצו דרך חלון הקרון והצליחו לברוח. אלה היו בנותיהם של הרוקח פלק ושל ברקוביץ. שתיהן ניצלו ונשארו בחיים.

כל הזמן נמשכו "אקציות" גדולות יותר וגם בהיקף מצומצם. לאחר מכן נודע לנו, שהגרמנים מתכננים לחסל את הגטו עד ינואר 1943. התוכנית משום מה לא יצאה לפועל בתאריך הנקוב. במשך אותו זמן היו רבים מתושבי הגטו שהחליטו מרצונם הטוב לעבור למחנות עבודה שהוקמו בחוות החקלאיות הגדולות בסביבות סבידובה, יגליצה וטלוסטה. כאלף יהודים הסתדרו במשקים אלה בתנאים אנושיים פחות או יותר. היה להם מנהל עצמי; עבודתם לא הייתה מפרכת, השתכנו בצריפים טובים והייתה להם האפשרות לקנות צרכי אוכל כחפצם. היו שם משפחות שלמות שהסתדרו במשקים אלה.

הנאצים ארגנו בצ'ורטקוב **מחנה מיוחד** לבעלי מלאכה וכמו כן מחנה שנקרא **"מחנה המחסן"** ("מאגאזין-לאגער"). בשני המקומות האלה עבדו כאלף יהודים, גברים ונשים.

ביוני 1943 החליטו הנאצים לחסל סופית את כל יהדות גליציה. התחילו חטיפות שלא פסקו אפילו ליום אחד וכל היהודים הובלו למחנות ההשמדה. רבים נורו במקום. בראשון באוגוסט

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

1943 הוכרז צ'ורטקוב כ"יודן-ריין" ("נקייה" מיהודים). אם נתקלו ביהודי, היו ממיתים אותו מיד. מספר קטן של יהודים הצליח למצוא מקום מחבוא אצל מכרים נוצרים וניצלו. לרבים לא היה מזל, כי הרבה מה"ידידים" הנוצרים, שאומנם הסכימו להסתיר את מכריהם היהודים, בגדו בהם והסגירו אותם בידי הגסטאפו שחיסלה אותם.

בסביבות צ'ורטקוב נשאר רק מחנה אחד ויחידי במשך של ליסובצה על יד טלוסטה. מכמה אלפים יהודים שנמצאו בכל המשקים נשארו עתה רק כשלוש עד ארבע מאות איש. מנהל העבודה הגרמני התעלל בנו בכל הזדמנות ומותר היה לכל אחד, אם רק נתחשק לו, להתנפל עלינו, לבוז וגם לרצוח, בין ביום ובין בלילה. זה היה ה"חוק" שהנהיג מנהל העבודה הגרמני. שבעה חודשים היינו במשך הזה ובתנאים האלה. מעולם לא ישנו במקום אחד, כי החלפנו מדי פעם את מקום הלינה מפחד מפני רוצחים ומתנקשים. לרוב ישנו ביערות ופעמים רבות גם בשדה הפתוח. משך שבועות וחודשים רבים לא ניתנה לנו האפשרות להתפשט. רוב האנשים חלו במחלת הטיפוס ומגפות רבות אחרות פקדו אותנו ועשו בנו שמות. כל יום פחת מספרנו ואנשים היו מתים תוך הליכה או בעבודה כשהם צונחים תחתם, כי מאפיסת כוחות, מי מרעב ומי ממחלות ממאירות.

רבים מאנשי המחנה שלנו נספו בידי איכרי הסביבה, שהיו מתנפלים על בודדים וגם על קבוצות יהודים בעבודה, רוצחים אותם ובוזזים מהם את מעט החפצים והרכוש שעוד נשאר איתם לפליטה. רבים נפלו כמו כן בידי השוטרים האוקראיניים צמאי הדמים שהיו מפעם לפעם מתנפלים על המחנות, הורגים את היהודי ויורים אחרי הבורחים כבציד חיות יער.

החיים האיומים האלה נמשכו עד מרץ 1944. בחודש זה השגחנו כי הגרמנים נסוגו. בימים האחרונים לפני נסיגתם הסופית התנפלו בכל לילה על המחנה שלנו ורצחו רבים מאיתנו. המעטים מאיתנו שהצליחו להינצל ולהישאר בחיים נמלטו לטלוסטה ושם ב-23 במרץ 1944 שוחררנו על ידי הצבא האדום.

התפקיד של השמדת היהודים באזורנו נמסר לידי קבוצות חיסול מיוחדות של הגסטאפו. סבלנו כמו כן הרבה משכנינו האוקראיניים והפולנים. לו היה יחס האוכלוסייה הלא יהודית אלינו יותר טוב, היו הרבה יהודים ניצולים ונשארים בחיים.

מיהדות צ'ורטקוב שמנתה קרוב לעשרת אלפים יהודים נשארו כמאה איש בלבד.

* * *

הריני רושם כאן פרטים, אירועים, מקרים, מעשים ומביא מסמכים מתקופת השואה, כפי שחזיתי מבשרי את התקופה האיומה הזאת. הרבה מקרים ראיתי במו עיניי, אחרים אני רושם משמיעה בלבד או מסתמך על מקורות ומכתבים שהגיעו לידי ואספתי אותם בשקידה במשך שנים רבות.

"הבונקרים"

רעיון ה"בונקר" הוא תוצאה ישירה מתנאי הקיום בגטו. מכיוון שהחיים בגטו נעשו קשים מנשוא בגלל הרעב הגדול, החטיפות לעבודה, הגירושים למחנות העבודה, המשלוחים למחנות ההשמדה, המחלות והמגיפות, ובעיקר בגלל הפחד שהגטו הוא מסגרת קיום ארעית

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

שעלולה להיעלם באורח פתאומי ואכזרי – נתפסו רבים לרעיון, שמקום מחבוא מתאים עד יעבור זעם עשוי להבטיח איכשהו את החיים.

בצ'רטקוב, כבמקומות אחרים, נדלדל הגטו מתושביו בקצב מהיר. אחרי ה"אקציה" מאוגוסט 1942 נשאר רק חלק מהיהודים במכלאת הגטו. ב"אקציה" של אוקטובר נעקר החלק העיקרי של האוכלוסייה היהודית מהגטו וזמן קצר לאחר מכן חוסל סופית. משך חודשים ארוכים נערכו חיפושים עקשניים אחרי היהודים המעטים שהתחבאו במרתפים, בעליות גג, בבורות ובמקומות סמויים מעין הרוצחים ומשנתפסו, הומתו בו במקום ביריה.

ה"בונקר" מילא תפקיד נכבד בגטו, אולם תפקידו העיקרי היה לשמש מקום מחבוא מחוצה לו. עצם הבריחה מהגטו הייתה קשורה בסיכון חמור, בעיקר בשביל משפחות. בכל זאת נמצאו רבים שהעזו להסתכן בבריחה בתקווה, שב"בונקר" מחוץ לגטו הם עשויים להציל את חייהם וחיי בני משפחתם. במקרים רבים חיפשו האנשים איכר מוכר מהימים שלפני המלחמה וזה עזר להם להסתדר ב"בונקר". בדרך כלל עשו זאת האיכרים בעד תשלום גבוה מאוד. **איכר כזה העמיד בסכנה את חייו, ואת חיי בני ביתו, כי הנותן מחסה ליהודים שילם בחייו.** חוץ מזה, האיכר היה מקבל על עצמו לספק מזונותיהם של שוכני ה"בונקר". קנייתו היו חסכוניות, שלא לעורר חשד שהוא מחזיק בביתו יהודים. מסתבר שהמצב ב"בונקר" היה קשה מאוד מאחר שהמזון הוגש בצמצום ליהודים שהתחפרו בו ותנאי הקיום היו קשים כי בדרך כלל היה זה בור, מערה או מרתף במקום מוצנע או בעליית גג.

קטעי מכתבים

אנו מביאים בזה קטעי מכתבים, שנמסרו לי על ידי בן עירנו. המכתבים נשלחו מבן לאביו ומבחורה למכריה. האב והבן נמצאו ב"בונקרים" נפרדים ומרוחקים. הקשר הבינעירוני בין היהודים היה רופף מחמת התנאים, אולם שום הזדמנות להתכתבות לא הוחמצה. במכתביו מוסר הבן על ייאוש הגדול וחוסר אימונו בסיכויי הצלה. האב ביקש פעמים מספר מהאיכר להכניס גם את בנו ל"בונקר" שלו, אולם האיכר סירב. הבן והבחורה נספו. מעטים בלבד ניצלו בעזרת המחבוא שמצאו ב"בונקרים" ומהם רובם חיים כיום בישראל.

קטעים ממכתבי הבן לאביו

"אבי האהוב,

מתפלל אנוכי שלא קיבלתי ממך כל ידיעה על-ידי ה. האומנת, נוסף לסבלותי ודריכותי האיומה מול האמות האורב, עלי לסבול מחרדה לאורלך?... זה ימיט וסכנות שלא שמעתי עליך מאומה. אשר לי עצמי – אין חדש. הלוואה בה אני חי חורגת מעבר לגבול של כושר תפיסה אנושית. אינני רואה מוצא. כבר השלמתי עם הרציון שאני הולך לאמות. הדבר היחידי שמטיל עלי אימה הוא, שאינני יוצא מחבוא הפיל קלרה. הבחורה היא מלאך אלוהים. היא מתחננת, שאותך עליה ושאצלה הכל כדי להצטרף אליך, אולם המצפון אינו מרשה לי לזנוח אותה לנפשה. אתמול פרצה בהלה. המשטרה והסטאפו התנפלו עלינו פתאום.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

התחבאנו איכשהו. אני כולל רצוף, חולפה ואינני יכול להישאר במקום מחבואי ללינת לילה, כי הפולנים עצמם מפחדים ודואלים לאורלם, אוכל יש בפעם, אולם אין כסף לקנותו. תקוותי, שצודא לזכה לראותק..."

ובמכתב שני:

"כל הלילה הסתובבנו בחצר. פחדנו מפלישת פתע של אנשי ה-ס.ס., קלרה מתפללת לאלהים שהלוצה הזאת לא תיארק. רגלי נפוחות וכוואבות. האיכרים, בדרכ כלל, מתייחסים אלי באדיבות... שוב הפעם הריני מפיץ תחינתי לפניך - הציפה אותנו!... נשיקות מבנק וד"שים מקלרה..."

ובמכתב שלישי:

"עוברים עלי כאן ייסורי גיהנום! לא אוכל להמשיך יותר! אם לא תציל אותי - אספה! קלרה ואני מתפללים למוות... נסה שוב הפעם דברים עם ה. אולי ירחם עלינו ויצילנו מכליון..."

ובמכתב נוסף:

"שלום שמענו הד יריות תותחים. הם הציצו מכיוון צ'ורטקוב. האנשים אומרים, שהסובייטים התחילו בהתקפה רבת. אולי ירחם האלהים, יקרה נס, וננצל..."

והרי קטע מהמכתב **שנשלח על ידי גיזה האוזנר**, בתו של גודל האוזנר, מצ'ורטקוב, בעת הבריחות והנדודים:

"דליל האהוב,
נשארתי לבד, בלי אימא, בלי פרוטה, ללא לבוש. אם אתה יכול, צלזר לי ישיבתי כאן נטולה כל תקווה. בכל רגע אורבת לנו סכנת הקץ. אבא נמצא אי שם. אין בידי כל אפשרות להתקשר איתו. אתה קרש ההצלה היחידי שלי. צעה מה פניתן לצעות למצני'..."

קטע ממכתב שני שנשלח מה"בונקר" על ידי גיזה האוזנר לאותו אדם בשם דודיה:
 "אט נבצר ממך להושיט לי עזרה אנסה למצוא מסען כלשהו במקום
 אחר. אולי אני תמיד האמנתי בק ואינני חדלה להאמין כי תעשה
 למעני משהו. רוחה של אימא נוסכת בי כוח לשאת את הלוואה מסביב.
 אני מאמרת לכתוב. אינני מסוגלת להמשיך כי צינ"י שטופות דמם.
 אימא האמינה בכל ליבה שאנצל, למרות שידעה כי היא עצמה תיפול
 ולא תקום יותר. היא האמינה, שאם היא לא תהיי הבין החיים, ידאול
 לי אחרים. כל הזמן שיננה לי, לבד אדאכל לה, כאשר כל דאאותיה
 נתונות רק לי ולאורלי. כעת נשארת לי למודה. לא שיערה אמי המסכנה
 שככה יצלה באורלי המר.
 אנא, אט אתה יכול לעשות משהו - עשה...
 ג'יזה".

**תצלום מכתב שכתבה דבורה דוהל לאחיה שנשאר בחיים,
 זמן קצר לפני הירצחה בידי הנאצים**

דבורה דוהל

תרגום המכתב

מחנה מוכבקה, 26.12.1942

אחי היקר! קשה מאוד לכתוב במצב זה כשיש הרגשה שכל יום אני עלולה לקפח את חיי על ידי הרוצחים הנרמנים. אני הולכת למוות בהכרה שאתם אחי היקרים ניצלתם מאורלי המר, וייתכן מאוד שכל זה שסבלתי כאן, סבלתי עבורכם גם כן. לכו אחרי המלחמה לנקום את מול אחותכם שלא זכתה עוד בחייה להתיארות אתכם. אביכם מת באורח טבעי בסטלוסטה, 28 מר חסון 1942. את המכתב הזה ישלח אליכם ידידי אשר למנצלו נשאר בחיים. תבואו ותמכרו את שדותיכם. היו מאושרים ואף תשכחו את לו שנלד עליה למוות בהיותה בת תשע-עשרה.

היו בריאים
דבורה

ד"ר נאנא

אחד המכתבים האחרונים שהגיעו ארצה מהגטו. במכתב, אשר נשלח ביום 16.9.42 באמצעות "הצלב האדום" מודיע הרב לייב מאיר שכטר לאחיו, ד"ר אהרון קון-שכטר בארץ, על פטירת אביהם ר' מרדכי שו"ב.

Dienstesiegel des Polnischen Roten Kreuzes + POLSKI CZERWONY KRZYŻ BIURO INFORMACYJNE WARSZAWA ul. Narutowicza Krzywe 20.	2798 + 16.SEP.1942. 019181
ANTRAG. durch den Deutsche Rote Kreuz, Präsidium, Auslandsdienst, Berlin SW 61, Blücherplatz 2, an die Agence Centrale des Prisonniers de Guerre, Genf [-Internationales Komitee vom Roten Kreuz- auf Nachrichtensubmission]	
1. Absender (Name, Vorname) Madawa (Imię, nazwisko)	LEIB MEIER-SCHACHTER
Genesne Anschrift GOSTKOW, Skłodowska, 3, DOŁALIZEN	GOSTKOW, Skłodowska, 3, DOŁALIZEN
2. Empfänger (Name, Vorname) GOSTKOW (Imię, nazwisko)	Dr. ARON KOBEL-SCHACHTER
Genesne Anschrift TEL-AMIT, ACHAD NAAM Str. 85 Palestine	TEL-AMIT, ACHAD NAAM Str. 85 Palestine
Folgendes zu übermitteln/ o następującozawiadomić: (Majszanahiz5 Worte) (Majszanahiz5 slow) VATER GESCHTORBEN 28/12. BEI MEINER KINDE VON DEM KRIEGE DURCH BRUD UND KRAEMER NICHT ERHALTEN. ICH FRYDICH KERSCH UND KINDER GESANG	
LEIB Genesne-24.SEP.1942 (Unterschrift/podpis)	
3. Empfänger antwortet unvollig odbiorca odpowiada nie uowolnie] stronie	
29.SEP.1942	

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

מחנות ההשמדה במחוז צ'ורטקוב

היום ידועים הדברים, שהגרמנים תכננו מראש את פרשת ההשמדה הסופית של האוכלוסייה היהודית. המוציאים לפועל התאימו את התוכנית לתנאי הארץ, המקום, האוכלוסייה וגם למצב המדיני הכללי. הגרמנים השתמשו בשקרים וכזבים, בערמומיות ובהונאה, ובאורח זה הצליחו להטעות את היהודים, שברוב המקרים האמינו להבטחותיהם. איש לא העלה על דעתו, שאומנם מגמת הגרמנים להשמיד את האומה היהודית. הוברר, שרבים מהמפקדים, אנשי גסטאפו, ו.ו.א. ושוטרים השתלמו בקורס מיוחד ומזורז לפני שנכנסו ל"תפקידם". אולם מהרגע שנקלעו למעגל הפעולות, התמסרו כולם מרצונם הם ובכל מאודם למלאכת ההרג והרצח של התושבים היהודים.

מרביתה של האוכלוסייה היהודית נספתה במחנות. מהם היו מחנות עבודה, שאומנם רבים מתו בהם מעבודה מתישה, תנאי קיום לא אנושיים, מחלות ואכזריות השוטרים והמפקחים, אולם הם לא שימשו להלכה – אם כי למעשה – כמקומות השמדה שתוכננו מראש למטרה זו. מחנות עבודה מסוג זה היו אחוזות הרוזנים הפולנים ומחנה בעלי מלאכה של טומאנק. מחנות השמדה הוקמו בקמיונקה, בהלובוצק על ידי סקלט, בטרנופול ובלמברג. למעלה מאלפיים יהודים מצ'ורטקוב נספו במחנה בלז'ץ בהרעלה על ידי גזים.

אין להתעלם מהעובדה שאנשי ה"יודנראט" עזרו לנאצים בפעולות ההסגרה ובמשלוחים להשמדה. יש אולי מקום להניח, שהם עצמם לא תפסו את ערמת הגרמנים, שקריהם הנבזים ותכניהם. אולם אנשי ה"יודנראט" עשו מה שהוטל עליהם בזריזות ובנאמנות וגם שלשלו לכיסיהם חלק ניכר מהגזל ומהשוד של התושבים היהודים.

הגרמנים הקימו בצ'ורטקוב "משרד עבודה" ובו "מחלקה יהודית", שניהלו אותה שלושה פקידים: ד"ר בלוך, שהיה פליט מווינה, לאזר כץ ודודיק שטרנברג. הם ערכו רשימות של היהודים המסוגלים לעבוד ואלה קיבלו "תעודת זהות ליהודים" עם מספר ותמונה. בתעודה צוין, שהמחזיק בה מופיע ברשימות משרד העבודה ו"עומד לרשות המשרד בכל עת ובכל שעה". בסוף באה הערה: "חטיפת נושא התעודה ברחוב – אסורה". אולם, שורה זו הודפסה רק לשבר את האוזן ולהרדים את הערנות לקראת הסכנות.

החטיפות ברחובות נמשכו ללא הרף ובכל פעם באכזריות גדלה והולכת. כשהגרמנים הודיעו, לאחר זמן מה, שכל יהודי חייב להחתים מחדש את תעודת הזהות, המקנה לו זכות עבודה, במשרדי הגסטאפו בצ'ורטקוב, נאסרו כל המתייצבים ובו ביום נשלחו למחנה ההשמדה. רק מספר יהודים מצומצם השיג את החותמת המיוחדת של הגסטאפו, אולם במקרה חטיפת יהודים למשלוחי השמדה, לא הבחינו גם באלה. אחת הייתה דינו של כל יהודי – חיסול.

יום אחד הופיע בצ'ורטקוב מהנדס יהודי בשם קוטלרסקי, שמוצאו, כנראה, מהעיר טרמבובלה. משום מה, נתקבל לאחר זמן קצר כחבר ב"יודנראט" והוא התחיל לגייס אנשים לעבודה למחנה קמיונקה שעל ידי סקלט. האנשים הלכו כי האמינו להשיג עבודה ומזון. מיד לאחר מכן הגיעו בשורות איוב מקמיונקה, כי התברר שזהו מחנה ההשמדה. כאשר לא נמצא כבר איש שיהיה מוכן להתגייס מרצונו הטוב ל"עבודה" בקמיונקה, התחילו החטיפות

בעזרת ה"יודנראט" המשטרה היהודית, שחוייבו לספק את המכסה של "פועלים" שנדרשה על ידי הגסטאפו.

בסביבות צ'ורטקוב הוקמו, כאמור, גם מחנות עבודה באחוזות הרוזנים הפולניים. בימים הראשונים היה המצב במשקים שונה במקצת לטובה מאשר במחנות עבודה אחרים. כל מחנה אחוזה נוהל על ידי ממונה פולני, שהכיר את תנאי העבודה באחוזתו וכל הממונים סרו למשמעת מפקד גרמני שחלש על כל מחנות האחוזות. היו מחנות שהמצב בהם היה יחסית לא רע. זה מותנה היה ביחס הממונה, אם היה אנטישמי או לא. בסופו של דבר, ביולי 1943, חוסלו גם מחנות אלה ולמעלה מאלף יהודים נרצחו במקום עבודתם או ביערות הסמוכים.

בצ'ורטקוב הוקם גם מחנה עבודה לבעלי מלאכה שמנה כחמש מאות איש ומפקדו היה הגרמני טומאנק. האנשים היו עסוקים במלאכתם בסדנאות שהוקמו בבניין ה"תלמוד תורה". לבסוף חוסל גם מחנה זה ורק יחידים ניצלו מההרג. טומאנק נתגלה אחרי המלחמה, הועמד לדין ונידון למאסר עולם.

גם מחנה נשים הוקם במטרה לעבד את הגן הגדול והפורה של הרבי מצ'ורטקוב – אולם אחרי תקופה קצרה חוסל גם מחנה זה. גרמני בשם פאל הקים מחסן של חפצים שדודים מבתי היהודים. במחסן מויינו כל החפצים ויהודים רבים עבדו בתיקון רהיטים, כביסת בגדים ולבנים – אולם גם עובדים אלה הושמדו אחרי תקופה קצרה.

שני מחנות בלבד נשארו עד שחרורם על ידי כוחות הצבא הסובייטי: בליסוביץ ובטלוסטה. בליסוביץ נמצאו חולים, ילדים נכים, נוטים למות מרוב תשישות. מפקד המחנה, משום מה, התנגד לחיסולם. מחנה זה נעשה "פולגלפריי". זאת אומרת, מחוץ לחוק. כל השודדים, כנופיות הרוצחים שהופיעו בהסוואת פרטיזנים אוקראינים, היו נוהגים להתנפל על המחנה ורוצחים, שודדים, גוזלים או דרושים כופר נפש. הכנופיות התנפלו על המחנה רק בלילות, כי המפקד הגרמני פחד להישאר ללון במקום ונסע מדי ערב בערבו לטלוסטה הקרובה, וחוזר עם שחר לכהונתו במחנה.

רבים התחמקו ממחנה ליסוביץ ועברו לזה של טלוסטה. ביניהם נמצאתי גם אני. מפקד המחנה היה אדם טוב והרשה לכולנו להישאר בו. מקום היה די והותר, תבן נמצא בשפע וכה התחמקו בו כל הבורחים מליסוביץ. כאשר הצבא הסובייטי התקרב, עזב המפקד את המחנה לנפשו וברח. לתקופה קצרה נשארה המיליציה האוקראינית מושלת בכיפה ואנשיה קיבלו מהאסירים כופר לקניית "וודקה", אולם גם אלה הסתלקו כשנראו הטנקים הסובייטיים הראשונים בשערי צ'ורטקוב.

ביום האחרון קרה אסון מחריד. הגרמנים הפציצו את צבאות הסובייטים המתקדמים ופצצה אחת פגעה במחנה שם נשארו כמאה חולים שלא היה בכוחם לזוז ולצאת לקראת החופש. כולם נספו בהפצצה זו. כשהתכנסנו בצ'ורטקוב לאחר ימים מספר, היינו בסך הכל כמאה איש.

מחנה בלז'ץ

כל הרוצה לדעת פרטים על זוועות מחנה ההשמדה של בלז'ץ, חייב לקרוא את החוברת "בלז'ץ" של רודולף רדר, שהופיעה בשנת 1946 בשפה הפולנית. המחבר הוא אחד הבודדים שניצלו מהגיהנום.

בלז'ץ שוכנת בין רבה רוסקה וטומשוב לובלסקי, בסביבות לובלין. הפועלים היהודים שהקימו את המחנה בשנת 1942 היו גם קורבנותיו הראשונים. מחנה בלז'ץ היה מהאיזמים ביותר, כי כל הנכנסים בו הובלו מיד לתאי הגזים בלי כל סיכוי להישאר בחיים. המשלוחים הגיעו, במשך שמונה עשר החודשים של קיום המחנה, בקצב של שניים עד שלושה ליממה. במחנה אימים זה הושמדו למעלה משני מיליון אנשים.

המשלוחים הגיעו לבלז'ץ בדרך כלל מכיוון רבה-רוסקה והועברו מייד למסילה צדדית שממנה הובילו פסי רכבת ישר למחנה השמדה. מבית הנתיבות ועד המחנה היה מרחק של קילומטר ועל השטח הזה אסור היה להראות או להזדמן באקראי, כי אחת דינו של אדם כזה – מוות. מכונאי גרמני מיוחד הוביל את כל המשלוחים מבית הנתיבות למחנה. זקנים, חולים וילדים היו מובלים לבורות מוכנים ומומתיים שם. איש ה-0.0.0. בשם אירמן, היה מקבל את המשלוחים, מפקד על ההרג ולנשאים היה נושא "נאום" של משפט אחד בזה הנוסח: "אתם הולכים לבית המרחץ ואחר כך תצאו לעבודה!..."

בשקר זה הובלו האנשים למוות ללא התנגדות כלשהי, הגברים לחוד והנשים לחוד. לפני הובלת הנשים לתאי הגזים גזזו שערותיהן. זעקות הנחנקים היו נשמעות כרבע שעה ולאחר שנשתתקו נפתחו הדלתות ופועלים יהודים ניגשו למלאכת הרחקת הגופות. במשך כל הזמן ניגנה תזמורת מהבוקר ועד הערב...

לאחר שהוצאו הגויות מהתאים הועברו הגופות לפני שמונה רופאי שיניים שעקרו במלקחיים את שיני הזהב מפיות המתים. קבוצת פועלים יהודים עסקה באריזת החפצים ואיסוף השערות לשקים מיוחדים. כסף וחפצים יקרי ערך נשלחו ישר ללובלין. אלה מהפועלים היהודים שלקו ברוחם מעבודתם הזוועתית נשלחו לתאי הגזים ובמקומם נלקחו אחרים. במחנה קרו מקרי התעללות איומים. לפני שהיהודים הובלו לתאי הגזים מילאו את פיותיהם חול וציוו לרקוד. כשהחלו להיחנק וחדלו לרקוד לפני אנשי ה-0.0.0. היכו אותם מכות רצח. כמאה אלף יהודים מחוץ לארץ הושמדו במחנה בלז'ץ.

הנאצים אירמן, הני שמיד, שוורץ, פייקס, ריינהולד ואחרים היו בין מנהלי מחנה בלז'ץ. הימלר וקצמן ביקרו במחנה ונהנו כשבנוכחותם הוצאו הגופות המורעלות מהתאים.

אנו מביאים כאן עדות אישית מאת בתו של ליאון ברקוביץ, שקפצה מרכבת המוות יחד עם בתו של הרוקח פאלק ובה היא מוסרת פרטים על התנאים ששררו בנסיעה למחנה ההשמדה.

ממכתבה של זונקה ברקוביץ-פולק, בתו של ליאון ברקוביץ, הגרה כיום בניו-יורק, מובא כאן קטע על הובלת יהודי צ'ורטקוב למחנה בלז'ץ ביום ה-26 באוגוסט 1942:

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

"... מהדהדות היריות הראשונות. מנופצות שמשות, נפרצות דלתות, יללות, צעקות, בכי מר, החלק ה"אקציה". השעה - חצות. היללה יפה ובהיר ובו נשאים קולות לצקה ובכי של נשים ותינוקות. ומעבר מלה, בצד ה"ארי", כולם ישנים בשקט ובשלווה במטותיהם.

אני מצילה באחותי הקטנה בת הצעיר המתפללת לאלהים שיצילה ממות והדס נקרש בצורקי. בשעה שתיים לפנות בוקר פרצו גם אלינו אנשי ה"שוכו" ("שף-פאליציו") הפרצופים אכלריים, גרשו אותנו והובילנו אל מקום הריכוז מול "בריסטול". במקום הזה כבר נמצאו הרבה אנשים. מסביב - אימה ולוועה. יורים בתנוקות שבזרועות אמותיהם. מפילים אנשים מהגלגלות.

הצמידו אותנו בשיטות ומצמידים אותנו למקום ריכוז גדור ושם אנו נשארים כל היללה. האנשים מסתובבים, מתאדדים, שואלים לאורגים. רבים מהם פצועים, מוכים. ילדים מסכנים מסתובבים ללא הורים. היללה בהיר, איש אינו ישן. את הצמאון מרוויח במי-לשם שבחבית מתחת למרלה.

השחר צלה השעות חולפות. החום מחניק, כולנו רעבים. מרשימים אנו כהמות מובלות לטבח. האנשים חדלים להתבייש. מוכרח אתה לעשות צרכים לעיני כולם.

בשעה אחת ושלשים בצהריים ניתנה הפקודה לעלות את מקום הריכוז. ברגע הראשון כולם נרתעים שלא לצאת בין הראשונים. אולם, אחרי כמה דקות, מתחילים ללול וכולם צועדים מדוכאים ומיואשים. מצמידים אותנו בעשרות ומובילים דרך רחוב מיצקביץ'. הרבה אנשים נמצאים על המדרכות כביום חם ומוצד ומביטים עלינו בהשתאות. כולם מתבוננים בסקרנות מוגרה באלה המובלים לאמות. אנחנו בטוחים שמכוונים אותנו ליצר שבו נומת ביריות; אולם מיד אנו משתכנעים שהולכים בכיוון בית-הנתיבות. אני צמאה. הלשון נדבקת לחכי. נדמה לי, שמימי טרם עברתי ברחובות אלה שכה ידועים לי, האנשים מסביבי מפליכים חפצים ומסירים מצליהם כפדים ובלבד להקלף על עצמם את ההליכה.

בבית-הנתיבות חיילקו אותנו לִקְבוּצוֹת שֶׁל מֵאָה וְעֶשְׂרִים אִישׁ, הַכְּנִיסוּנוּ לִקְרוֹנוֹת וּסָכְרוּ מֵאֲחֵרֵינוּ אֶת הַדְּלָתוֹת. בַּפְּנִים לִחַץ וְאִפְּלָה. אֵין לִהְיוֹת יָד וְאֵין אוֹיֵר לִנְשִׁימָה. כֵּל אֶחָד נוֹשֵׁט בַּמֶּאֱמָץ רֵב וְלֵנוּ הֵהֲרָעָה שֶׁהוֹסֵט מֵיֵצֵא אֶלֵינוּ מֵמִיכָל שְׁהִיָּתוֹ אוֹתוֹ מִתַּחַת לִרְצַפַּת הַקְּרוֹן. קְבוּצָתוֹ שִׁמְנֵתָה עֲשֶׂרֶה אִישׁ, עֲמֵדָה עַל יָד הַדְּלָת. כֵּל אֶחָד הִתְחִיל לְחַטֵּט בְּקִיר בְּסִיכּוֹת, מֵהִדְקִי-שַׁעַר וּמִסִּמָּרִים וּבִלְבָד לִפְרוֹץ פִּירָצָה שִׁיחְדוֹר קִצָּת אוֹיֵר פְּנִימָה. הָאֲנָשִׁים שֶׁמֵּאֲחֻרָיוֹ נִמְצְאוּ בַּמִּצָּב הִרְבֵּה יוֹתֵר דְּרוֹצ. אַחֲדִים קוֹרְעִים אֶת הַבְּדִיהֶם כְּדִי לִהְיָאֵל עַל עֲצָמָם מֵהֶחֱסֵם וּמֵהַחֲנֹק. מִתְלַבְּרִים הֵיכָל, הַבְּכִי, הִלְעָקוֹת הַחִירְחוּרִים וְהַנְּיָחוֹת. הַמִּצָּב אִיוֵם. הִרְכַּבְתָּ נוֹסֶעֶת.

אֵינֶנִּי יוֹדֵעַת כֵּמָה לֵאמֹר אֲנִי נִיֻּצְתָּ כַּכֵּה. דְּקוֹת אוֹ שְׁעוֹת. נִדְמָה לָנוּ שְׁנוֹסְעִים בְּכִיוּן טְרַנוּפּוֹלֵ. הַמִּחְנֵק דּוֹבֵר וְאֵנוּ יוֹדְעִים שְׁנִמְצְאוּ כִּבְר בִּינֵינוּ מִתִּים. יוֹשְׁבִים עַל הַדְּלָתוֹת וּמִחֲפָשִׁים דְּרָכִים מוֹלְרוֹת לִהְשֵׁתִיק אֶת הַצִּימָאוֹן. הִרְכַּבְתָּ נִעְצָרָה. נִדְמָה לָנוּ שְׁמִדְבָּרִים רוֹסִית. שְׁבִיָּה תְקוּוֹה. אוֹלֵי מוֹבִילִים אוֹתָנוּ לִעֲבֹדָה? אֵנוּ מְקִשִּׁימִים לִצְעָקוֹת אֲנָשִׁים הַנִּדְחָשִׁים בְּכוֹחַ וּמִצְאוּ מֵהִקְרוֹנוֹת. הַקְּרוֹן שֶׁלָּנוּ סָאָר. מוֹבִילִים אוֹתָנוּ הִלָּאָה. רֵבִים כִּבְר מִתּוֹ. אֲמִי הִיקְרָה מִדְּבַרְתָּ בְּקוֹל חֲלוֹשׁ. הִיא דוֹרֶשֶׁת מִמֶּנִּי שֶׁאֶשְׁבֹּר אֶת הַחֲלוֹן לִמִּילָהּ. הֵן אַחַת הִיא לָנוּ – הַפֶּעַם, עֲשִׂיתִי כַּעֲצָתָהּ, אוֹר וְאוֹיֵר חֲדָרוֹ בֵּת-אַחַת פְּנִימָה. מִסְבִּיב – הִרְבֵּה מִתִּים וְאִסְסִים. אֵינֶנִּי לוֹכֶרֶת מֵה קֶרֶה לֵּאחֶר-מִכָּן, אִבָּל אֲנִי יוֹדֵעַת שֶׁמֵּעֲצִיתִי כֵּל הַלֵּחָן אֶת קוֹל אֲמִי הַמִּבְקֶשֶׁת מִמֶּנִּי שֶׁאֶקְפֹּץ דְּרֵק הַחֲלוֹן. הִיא חוֹלֶרֶת פְּעִמִּים אֵין-סֹפֶר עַל בְּקֶשְׁתָּהּ. לֹא נִבְהַלְתִּי מֵהֲרָעִיוֹן. לִהְפֵּק – נִאֲחֲזִיתִי בּוֹ. פֶּחַד לֹא הִיהָ בִּלְבִי. אֵם לֹא פֶּחַדִּיתִי מִלִּהְיוֹת בְּצוּוֹתָא עִם כֵּל הַמִּתִּים הַמוֹטָלִים בָּהֶם, לִדְרוֹק עֲלֵיהֶם, לִשְׁבֹּת עֲלֵיהֶם...

הֵייתִי מֵאֹד צִמְאָה. הִרְהַרְתִּי רֵק בִּשְׁתִּיָּה. כִּשְׁעָרָנוּ עַל יָד אֵמֶם – קִפְצָתִי. לֵאחֶר מִכָּן אֲנִי לוֹכֶרֶת רֵק שֶׁשְׁכַּבְתִּי עַל הַטֶּנִּי עַל שֶׁתָּהּ הַאֵמֶם וּשְׁתִּיתִי, וּשְׁתִּיתִי, לִלָּא הֲרִץ, כִּי לֹא יִכְוֹלְתִי לָרוֹת אֶת צִימָאוֹנִי. לִצְדִי רֵאִיתִי אִישָׁה מִתָּה. מִיָּד פִּעֲשִׂיתִי דְּרָמָנִי, שֶׁהוֹבִילִי אוֹתִי לִגְסִטָּאפּוֹ, וּמִכָּאן הוֹבִילְנוֹ לְבֵית-הַסּוֹהֵר. לִמְלִילִי הִעֲצִיתִי יוֹם אַחֵר הוֹצֵאת הַמִּשְׁלָחוֹת. עַל קִיר אֶחָד מִצְאָתִי חֲרוֹת שֶׁל אִישָׁה צִיּוֹרִסְקוֹבֵאִית, לִי פִלְדָּמָן. נִשְׁאֲרָתִי עֲשֶׂרֶה שְׁבָעוֹת בְּכִלָּא וּמֵשֶׁם עֲבַרְתִּי בַחֲלָה לִגְטוֹ שֶׁל הַעִיר. חֲדָשִׁים רֵבִים לִפְנֵי הַשְׁחָרוֹר עִי' הַצָּבָא הָאֲדוֹם הַסִּתְתָּרְנוּ בַּשְּׂדוֹת וּבִיעָרוֹת...

יולי 1962.

קברי בלז'ץ

בבלז'ץ נשארו קברי הקדושים והמעונים ללא כל השגחה ויש להתריע על חוסר האחריות מצד הארגונים היהודיים הבינלאומיים וחובה היא לתקן את המעוות.

הרב שמעון אפרתי, שביקר בפולין, כותב באחד מעיתוני הבוקר הישראליים:
"עצמות היהודים הנרצחים עודן מתגוללות על פני שדות פולין... בבלז'ץ שם הושמדה מרביתה של יהדות גליציה – ותיירים אינן מגיעים שמה – שוררה עזובה איומה. עד היום אפשר לראות בורות לא מכוסים העומדים פתוחים לכל רוח, עם שלדי הקדושים המעונים".
דברים אלה מסר הרב אפרתי גם בישיבה של "יד-ושם" בירושלים.

מר משה שקלאר, בעיתון הורשאי היהודי מספר 387, מזעיק את דעת הקהל על המצב המזעזע של קברות בלז'ץ, והוא כותב בין היתר:

"... כשאתה מתחיל להסתכל סביבך, נקרש הדם בעורקים. על כל צעד ושעל מזדקרות עצמות בני-אדם, עצמות זרוע ורגל, לסתות עם שניים צחורות, קדקוד אדם המציץ עליך בחורי עיניו האפלים כאילו עוד הייתה בהם רוח לראות אותך... פה ושם אפר גופות, קווצות שער... אימה ופחד".
יתפנו נא מיד העוסקים בצרכי ציבור ובעיקר "אירגון יהודי פולין בישראל", למשימה חשובה וקדושה זו של שמירה על קברות קדושינו הבלתי נשכחים.

התעללויות הנאצים

אני מביאים שני סיפורים של יהודים, שהיו עדי-ראייה למקרי התעללות זדונית ואכזרית של גרמנים ביהודים:

"... **המקרה הראשון** נקרא בפי יהודי גטו צ'ורטקוב, ה"אקציה של הטחנה". הגרמנים פקדו להזעיק קבוצה של פועלים להעלות שקי-קמח ממרתף הטחנה לקומות העליונות בגלל השיטפונות, חצו את דרך החול בסירות, אבל אנחנו עברנו במים עד החזה. גרמני אחד הוכיח את "בקיאותו" באומרו, שאנחנו דומים לאבותינו, שעברו את הים בחרבה.

כשהגענו לטחנה הודיעו לנו, שהוטל עלינו להעלות את כל הקמח לקומה השלישית ולגמור את העבודה עד שתים-עשרה בלילה. במקרה ולא נמלא את המכסה יוציאו את כולנו להורג. כשהכניסו אותנו למרתף וראינו את הערימה העצומה של שקי-הקמח, שכל אחד מהם שקל מאה קילו, ידענו מיד שגורלנו נחרץ, כי ייבצר מאתנו לגמור את העבודה עד חצות. אנשי הגסטאפו נזדרזו להוכיח לנו שאמנם יעמדו בדברים ויוציאו לפועל את איומם, והמיתו בו במקום בירייה את הצעיר פייר שטיין.

נגשנו לעבודה תחת ברד מכות באלות, מגלבים, וקתות רובים. מאחר שהעבודה התנהלה, לדעתם לאטה, הם ירו מפעם לפעם למטה על העולים במדרגות עם שקי הקמח לקומה השלישית ובמשך רגעים ספורים פגעו בששה יהודים שנידדרו עם שקי הקמח מטה. בעצתו של אחד מה"ודנראט", הסכימו הגרמנים, שהוא ילך העירה להזעיק אנשים לעבודה למען שתיגמר במועדה וכמו כן להביא י"ש בשביל הרוצחים. כמה אנשים הסכימו אמנם ללכת לטחנה לעזרה, אולם משהגיעו קרוב למקום ושמעו את היריות ברחו בחזרה לגטו. הי"ש בכל

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

אופן הגיע למטרתו והוא שהציל את חיינו. הגרמנים ואנשי המשטרה שתו לשכרה ואנחנו התחמקנו וברחנו מהמקום. כשחזרנו לגטו הבאנו בשורת איוב לשבע משפחות, שהשאירו ב"אקציה של הטחנה" שבעה נרצחים."

המקרה השני קשור בזוועה של "חטיבת-עצים": "כעשרים יהודים נחטפו לחטיבת עצים על ידי המפקד רוזנוב, חיית-טרף בצורת אדם, שהתהלך תמיד עם כלבו הגדול והמאולף, שלקריאת "יודה" היה מתנפל על היהודי שלפניו, תוקע בו שיניו ותולש נתחי בשר שותת-דם. בכניסה למקום המאסר הכו אותנו מכות רצח באלות ובקתות רובים ולאחר מכן הכניסו את כולנו, עשרים וכמה אנשים, לתא צר שיכול היה להכיל ארבעה אסירים בלבד. מיד נמצאנו במחנק איום. כל היום וכל הלילה נשארנו בעמידה, כי אי אפשר היה לזוז ולא להניע אבר. בלילה שמענו שאנשים מוצאים להורג והדי היריות וזעקות המומתים הגיעו לאוזנינו בבהירות מחרידה. כל הלילה עמדנו בתנאי-זוועה שתלא יד סופרים לתארם. חכינו לתורנו למות.

עם שחר הוציאו אותנו מהתא והטילו עלינו לחטוב עצים. את העצים החטובים הורדנו למרתף גדול. כשירדנו שמה בפעם הראשונה נוכחנו שבמרתף יש די עצים לכמה שנות-חורף. אולם, אנחנו המשכנו כמובן בעבודתנו. במשך כל זמן העבודה התאכזרו אלינו בצורה איומה ורבים התמוטטו מעצמת המכות שהונחתו על ראשינו.

כל היום עבדנו בתנאים אלה ללא מים וללא פרוסת לחם. בלילה סגרו אותנו שוב באותו תא איום בו עמדנו כל הלילה צפופים בלי שנוכל לזוז. איש המשטרה היהודית הביא לנו לבסוף משהו לאכול.

כה עברו עלינו ששה ימים. מוניש בלום, שהונחתה על קדקדו מכה איומה, ניצב איתנו במצב של גסיסה כל הלילה בתא ולמחרת הוציאוהו הגרמנים והמיתו אותו לעינינו בחצר. כמו כן רצחו פליט אחד מוינה שניסה לברוח ותפסו אותו. הוא הוכה על ידי המשטרה באכזריות רבה באלות עד שהתעלף. לאחר ששפכו עליו מים קרים, המיתו אותו בירייה לעינינו. רק ביום השישי הורשינו לחזור לבתינו במצב של תשישות, מוכים ופצועים עד כדי כך שקרובי המשפחה כמעט ולא הכירו אותנו."

הגרמנים העסיקו יהודים בעקירת מצבות, שהשתמשו בהן לריצוף כבישים ומדרכות. העבודה נעשתה בצורה פרימיטיבית, בידיים ממש, ולעגלה היו נרתמים יהודים כדי לסחוב את המצבות הכבדות למקום המיועד. בתנאים אלה הושמדו ועברו מן העולם מצבות שעמדו בבית-הקברות הצ'ורטקובאי מאות שנית, ואפילו הטטרים הברברים לא נגעו בהן לרעה. לא כן הגרמנים "המתורבתים" מהמאה העשרים, שהחריבו הכול, גם את החיים וגם זכר למתים ערו עד היסוד בחסלם כל סימן לקיומם של היהודים בדורות עברו.

בצ'ורטקוב אחרי השחרור

בשלהי מרץ 1944 שיחרר הצבא הסובייטי את צ'ורטקוב ואת העיירות שבסביבה. ממחנה טלוסטה, האחרון שנשאר "פעיל" ומה"בונקרים" למיניהם, גחו אנשים והתאספו בצ'ורטקוב. היינו כמאה איש ואישה. רבים חיפשו את בתיהם ומצאו הרס וחורבן. איש לא פגש את הקרובים והיקרים שלו. פגשנו את השכנים הלא-יהודים והם קיבלו את פנינו בשתיקה, הם הגישו לנו עזרה בבגדים ומזון.

יומיים גרנו יחד כאילו פחדנו להיפרד, אולם ביום השלישי יצא כל אחד לחפש לו פנה משלו, שלחן, כסא, ארון, מטה, כלי-בית – והרי לך מחדש הרגשת... "בית". מהאוכל, למען האמת, לא נהנינו אלא אחרי זמן ממושך, כי לא הורגלנו כבר לאכול באורח נורמאלי ומסודר.

עוד נכון לנו סבל מהתקפת-נגד גרמנית שאילצה את הסובייטים לפנות את העיר לתקופה קצרה. ברחנו ונסוגנו יחד עם הסובייטים. אמנם, לא נשאנו על שכמנו כל משא או חפץ, אבל ההליכה עצמה, לתשושים ומעונים כמונו, הייתה קשה לבלי נשוא. שוב פגעו בנו מחלות מדבקות ורבים מאתנו מתו בדרך הנדודים החדשה, אם כי הקצרה. אחרי זמן-מה החלה התקפת הנגד הסובייטית לכל אורך החזית וכולנו חזרנו מחדש לצ'ורטקוב וניסינו איכשהו לארגן את חיינו.

הוקמו מטבחים כלליים, כי המזון טרם הגיע בכמויות המניחות את הדעת מחמת תנאי המלחמה. רב צעיר מגליציה המערבית השתקע בעיר והקימונו בית-כנסת. פעולתנו הראשונה והחשובה ביותר הייתה לארגן רישום הנשואים בחיים, קבלת דואר וחיפוש קרובים. הדואר בשביל יהודים הועבר בתקופה טרופה זו. מכתבים רבים הגיעו מחוץ-לארץ. עזרה רבה הושיט לנו כבר בימים הראשונים. אירגון עולי צ'ורטקוב בישראל, ששלח חבילות מזון.

לאחר חוזה הרפטריאציה בין ברית-המועצות ופולין עברו כל יהודי צ'ורטקוב לפולין והתיישבו ברוחם בשלזיה שהיתה קודם גרמנית ועתה סופחה לפולין. ארגון יהודי צ'ורטקוב בפולין עבר לוורוצלב.

[1]

הולנדר גרטה

כיצד ניצלתי

ב"אקציה" האחרונה

[תרגום מגרמנית: מרדכי זילברג. קהילת צ'ורקטוב]

"כאשר הגרמנים יוציאונו מכאן, יעוררו בוודאי הרשימות שלך הפתעה גדולה בגרמניה ההיטלרית!"

"מה טעם להתחיל בעבודה שאין כל סיכוי לגמור אותה אי פעם?" הערות לעג עוקצניות כאלה חזרו ונשמעו מפי שני חברי לבונקר מהבוקר כאשר בעל חסותנו הביא לי המחברת הזאת ואת העיפרון. פסימיסטים עלובים ומעוררי בהלה שכאלה! למה בעצם התחפרו בבונקר כשהם משוכנעים שבמקודם או במאוחר יגלו אותנו? מסכנים אלו, הנאחזים כמוני בקרש של ספינה טרופה. סבורים שרצוני להעלות על הכתב את החוויות שעברו עלינו ושעוד נכנו לנו בעתיד, הוא שיגעון מולט.

האומנם רק לפני חודש ימים היה הדבר? הנסיבות החיצוניות כמעט שלא נשתנו. זה היה בדיוק בשעת הצהריים כאשר שטופת זעה ובנשימה עצורה נדחקתי דרך הפירצה לעליית הגג. בחוץ פחתו והלכו הקולות של הנשים האחרונות שהיו במחנה והובאו למשאית שהובילה אותן בדרכן האחרונה! פעם נוספת נמלטתי ממוות בטוח; זה היה ממש בדרך נס! וכפלא תיראה בעיניי גם ישיבתי כאן בבור הבלתי עמוק עם חברי לסבל צמודים ולחוצים זה אל זה בצפיפות נוראה, ונושמת בד"י עמל משום שהאוויר החודר לכאן הוא מצומצם מאוד. הבור מואר באורה המהבהב של מנורת נפט זעירה. איזה שקט עכשיו! אין חובת התייצבות למפקד. נדם שאון הצעידה בסך ופסקו צריחות הפקודות.

אנו משוחחים מעט מאוד ובלחש משום שדיר העיזים שמעל לבונקר שלנו נמצא סמך לכביש הכפר. מזמן לזמן נשמעים צעדים של עוברים ושבים; כלב נובח בקרבת מקום והעז שמעל לראשינו מגרדת ברגליה ופועה בקול רם. כמה מאושרת היא וראויה להתקנא בה; לה מותר להתהלך בחוץ באופן חופשי ואילו אנו שוכנים כחפרפרות מתחת לפני האדמה! שוב אני בלתי מרוצה? כלום העזתי אפילו לחשוב על הביטחה שבבונקר שעה ששכבתי בפירצת התיקרה שבתחום המחנה?

החיסול הסופי של המחנה לא בא עלינו במפתיע. כבר בתחילת מאי כאשר השקט היחסי ששרר עד אז נתגלגל למצב רוח של אימים, וטהומאנק ה"אדון" שלנו של החיים והמוות הוריד מעל פניו יותר ויותר את המסכה של מנהל מחנה "טוב", ידעו הכל כי ימינו ספורים.

לעיתים קרובות יותר ובצורה חמורה ביותר היו נענשים בעד כל עבירה קלה ומושלכים לתוך המרתף וסופגים בפומבי סטירות בטהומאנק. בבוקר לא עבות ירה בשלושה אנשים ללא סיבה כלשהי, ודן שניים אחרים לחמישים מכות במקל.

ימים ספורים לאחר מכן הורה שכל המחנה יתייצב למפקד לילי. באיומים נוראיים נלקחו בכוח מהאנשים, שהיו אחוזי פחד, כספם האחרון וחפצי הערך האחרונים שהיו טמונים בבגדיהם. פחד המוות וייאוש מחמת חוסר ישע הגבירו מיום ליום מצוקתם של יושבי המחנות.

אלה שהיו עסוקים בעבודות חוץ היו מאושרים שניתנה להם האפשרות להתרחק מהמחנה על כל זוועותיו ולו לשעות ספורות בלבד. לפעמים היו אחדים מהם מצליחים להיעלם ולא חזרו למחנה. הלילות היו סיוט איום ואינסופי. כמעט שאיש לא העז להתפשט. מנודדי שינה היו מתגוללים על מיטת הקרשים הקשה כשכל החושים דרוכים עד לידי קיצוניות; האם לא נשמעה ירייה? האין צעדים קרבים? מיד היו קמים בלב הולם ורצים לעבר החלון... לא, שום דבר! עדיין לא!

כשהחלו דמדומי הבוקר ב-23 ביוני שכבתי על יצועי בתרדמה חטופה שנפלה עלי אחרי ליל נדודים. לפתע פרצה מפיה של אחת הצעירות בחדר השינה שלנו, שעמדה ליד החלון, זעקת אימים בקול חנוק. כהרף עין כבר הייתי ערה לגמרי ופרצתי לעבר החלון. אכן, את אשר יגורנו בא! ובעקבותיו – גם הקץ לחיינו! ז'נדרמים גרמניים חבושי קסדות פלדה ושוטרים אוקראיניים הקיפו את המחנה. הפכתי את פני ובמבט קפוא הסתכלתי בפניהן של חברותיי לחדר, שהיו חיוורים כשעווה ומעוותים מאימה.

איש מאיתנו לא היה מסוגל להוציא הגה מפיו, אבל, עוד בטרם הספקנו לעמוד על המתרחש, התפרצו הממונים על הסדר לתוך כל החדרים של המחנה וגירשו את כולם לחצר. שם חיכה לנו מנהל המחנה, היהודי וולף, שציווה עלינו להתייצב למפקד. על הגברים פקד לפנות לצד ימין ועל הנשים – לצד שמאל – אחרי זה מנה אותנו בסדר צבאי. מיד הופיע טהומאנק, מוקף חבר משרתיו התליינים, בעל גוף רחב ומשכמו ומעלה גבוה מהם. כחיית טרף הזוחלת בלאט לעבר טרפה, הלך והתקרב לעבר האנשים שגורלם נחרץ למוות. ראשו היה נטוי במקצת קדימה, פניו המגושרים היו אדומים כסרטן ובעיניו יוקדת תאוות רצח.

צעדים מספר בלבד הפרידו בינו ובין קורבנותיו כאשר עמד והתייצב ממולם, הרים זרועותיו והשעיין על מתניו ובחן את האומללים דקות אחדות מבלי להוציא מפיו אף מילה, כשכולם נועצים בו מבטי תיעוב אילמים וקפואים כאילו היו מהופנטים. אך לפתע הרעים בקולו הרצחני: "לשכב! מי שירים ראשו יירה!" נכנעים וללא כל התנגדות כרעו קרוב לחמש מאות איש, השתטחו על האדמה ושכבו בעפר. זה היה מראה עלוב, אבל כלום הייתה ברירה בידם? כלום יכלה התקוממות נגד חבר מרצחים, המזויינים מכף רגל ועד קדקוד, להביא תועלת כלשהי?

טהומאנק קרא לאנשים אחדים וציווה עליהם לסור הצידה ולחכות שם. אחרי כל "אקציה" היו משאירים אחוז מינימאלי של יהודים בחיים, כדי שיוכלו לאחר הרצח להשיב את הסדר על כנו, לנקות, לתקן ולארז את חפציהם האישיים של המומתים. "המאושרים", שעל פי קריאת טהומאנק זכו שוב בחיים, נחפזו וקפצו מבין השורות במהירות האפשרית כשעל פניהם נסוך

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

האוויר. איש מהם לא היפנה את מבטו האחרון לעבר הנשארים, אם כי לאחדים היו ביניהם קרובי משפחה וידידים. בשעה שטהומאנק עסק בבחירת האנשים, העזו אחדים להרים את ראשיהם ולבקש על נפשותיהם. מבלי משים הרימותי גם אני את ראשי ושלחתי מבט אל האיש המטיל אימה. לא עשיתי זאת כדי לבקש ממנו חסד, כי דבר כזה היה מחוסר כל טעם. כמו כן לא עשיתי זאת משום שלפתע נתעורר בי אומץ לב או בוז למוות.

האימים הבלתי פוסקים של השבועות האחרונים ופחד המוות הגלוי של השעות האחרונות הביאו את כוח הסבל שלי עד לקצה הגבול. ברגע זה לא הרגשתי כבר שום דבר. על ידי ממש שכב איש שגם הוא הרים את ראשו: "אדוני מנהל המחנה, הרי אתה מכיר אותי", התחנן לפניו, "גילחתיך לעיתים קרובות, תן לי לחיות!" טהומאנק הרים את הרובה האוטומאטי, כונן אותו וקלע בכיוון אלי ונדמה היה לי שהוא מתכוון לירות בי. מחשבה חלפה במוחי שמוטב היה להיירות כאן, כדי שיבוא קץ לעינויים; ושאלתי את עצמי אם פגיעת הכדור מכאיבה, ובו ברגע נשמע קול הירייה.

מבלי להבין מה שהתרחש הסתכלתי בידי המלוכלכת בדם ועל כתמי הדם שעל השמלה. כשהתרוממתי קצת כדי לחפש את מקום הפצע של הירייה, נפל מבטי על הספר ששכב מתבוסס בתוך שלולית גדולה של דם וממנו ניתזו הכתמים עלי – טהומאנק ירה בעוד אנשים אחדים. איש אחד שנפגע בריאתו התענה בכאבים איומים, גנח והקיא דם, ורק לאחר זמן, כאשר המיון נגמר והגברים גורשו לעבר השני של המחנה, ליד השער הגדול, ירה ז'נדרם בראשו של האיש וגאל אותו מייסוריו. מותו האיום של האיש וכל יתר הבלהות כמעט שלא השפיעו עלי. הייתי המומה וצייתי מתוך אדישות לפקודות הגרמנים, כאשר הוליכו את הנשים לכניסה האחורית של המחנה וציוו עליהן להתיישב מול בית המרחץ.

טהומאנק וחבר פקודיו הלכו אחרי הגברים. מיד אחרי כן שמענו משאית מתקרבת למקום, שאגת הפקודות של הגרמנים, ערבוביה של קולות ויריית רובים. החל מסע המוות של הגברים! ארבעים עד חמישים איש הועלו על המשאית שהובילה אותם עד למקום ההרג שמחוץ לתחום העיר, מקום שם הוכנו בשבילים קברות המונים. קברות המונים אלו שגם אנו נשקע בתוכם בעוד שעות ספורות!

ניסיתי לתאר לעצמי שבעוד שעה קלה אהיה מתה, אבל לא הצלחתי להבהיר לעצמי את המושג. הייתה לי הרגשה כאילו ראשי נבוב. ישבתי על האדמה בין הנשים ולא ראיתי איש. ידיי שיחקו באופן מכאני בעפר היבש, פוררו רגבים קטנים וקשים, טלטלו אבנים ממקומן מבלי שהרגשתי בכך. איני יודעת כמה זמן נמשכה ישיבתי כחולמת בהקיץ מתוך פיזור הנפש, אבל אין ספק שעברה שעה שלמה. לפתע נתעוררה תנועה בין הנשים והחזירה אותי למציאות.

צעיר אחד משומרי הסדר ניגש לאחד הז'נדרמים ששמרו עלינו וכנראה ביקש ממנו דבר מה. בתחילה היסס הגרמני ולבסוף אמר: "לדידי, הבא להם מים". הצעיר, שהוריו ואחיותיו ניספו בשנה האחרונה טרם מלאו לו 17 שנה. רק אחותו התאומה הצליחה עד הנה להינצל מההשמדה. היא ישבה כעת בינינו, הנדונות למוות. מלא ייאוש התחנן הצעיר אל טהומאנק בשעת מיון האנשים וביקש על נפש אחותו. טהומאנק סירב אפילו להקשיב לדבריו ולבסוף הרים קולו עליו והצעיר מיהר להסתלק.

כעת בא להיפרד מאחותו האהובה עליו. אמתלה לכך שימשה הבאת דלי מלא מים שהעמידו במקום בו ישבו הנשים. אחר כך ישב ליד אחותו ובקול נמוך החל לשדלה בדבריו. הנערה לא שמה לב אליו כלל. בעיניים עצומות ישבה ללא נוע וראשה נשען אל קיר בית המרחץ. אף על פי שמרחק צעדים מועטים בלבד הפריד ביניהם, והנער, במאמציו הנואשים לשכנע את אחותו באיזה עניין, הרים את קולו יותר ויותר, לא הוציאני ממצב רוחי הקודר וכמעט שלא שמתי לב אליהם, אך, מילים בודדות שחזר עליהן פעמים מספר חדרו לתת הכרתי ואף עוררו בי לרגע השתוממות קלה: למה בעצם הוא מתכוון? הוא השמיע דברים מעין: "הבית הקטן" אחר כך "הדלת רק שעונה", אבל מיד נשכח ממני כל העניין, כאשר לפתע התפרצה הנערה בצעקות פראיות על אחיה: "הרף ממני! עזבני לנפשי והסתלק סופסוף מכאן!" מיד לאחר מכן רצה הנערה אל העבר השני, ישבה על יד חברתה, חיבקה אותה בזרועותיה והתייפחה.

הנער האומלל תפס את ראשו בידיו וברח, מבלי להפנות אף מבט אחד אחורה. נשים אחדות הרימו ראשיהן והביטו אחריו, ואילו הרוב לא שם לב כלל למה שהתרחש והמשיך בקיפאוו דומם תוך ייאוש של כניעה לגורל. שום דיבור בקול רם לא נשמע, לא צעקות ולא בכי, רק אנחות ייסורים הפורצות לעיתים קרובות מעמקי הלב. כנראה, שכמוני, כן גם האחרות השלימו עם גורלן האיום שאין לשנותו ושקעו יותר ויותר באדישות אטומה שכל המתרחש מסביבן לא חדר כלל לתודעתן. ניתן לשער, שאילו נשארתי במצב של חולמת בהקיץ מהופנטת עד הסוף המר, הייתי בוודאי נסחבת חסרת ישע כמו האחרות ומועלית בעל כורחי על המשאית.

והנה קרה שמאורע חסר משמעות כשלעצמו הוציאני בבת אחת מהמצב הנפשי של כניעה לגורל והחזירני למציאות. הצפייה למוות נמשכה זה שעות אחדות: השמש במרומים כבר עלה לגובה רב, החום גבר והצל פחת. בפעם האחרונה לא שמעתי כלל את רעש המשאית בבואה ובצאתה. ולפתע, ייבב הצופר והשמיע אזעקה זו הפעם הראשונה אחרי זמן ארוך למדי, מאז החל מסע הניצחון של הגרמנים שהביא אותם עד לשערי מוסקבה. היבבה הממושכת והמקוטעת חדרה לתודעתי כמו צליל של תרועת חצוצרה, ערפילי אבדן החושים נסוגו ובבהירות אכזרית נתגלה לפני מצבי האיום.

אנשי המשמר שהיו מסביבנו הביטו זה אל זה בחיוך של לעז וספקנות, נשאו את עיניהם אל השמיים הזוהרים והבהירים ומשכו בכתפיהם בנימה של זלזול. קול הצופר נדם, ולפתע נשמע זמזום חלש ועמוק הלך והתקרב הלך וגבור. תותחי ההגנה נגד מטוסים פתחו ביריות וענני עשן בודדים התנפצו בגבהי השמיים הבהירים. אחרי זה הופיע מטוס, הוא טס בגובה רב כזה שנראה היה כנקודה קטנה מתנועעת, זמזם בקול נמוך וחודרני, ועד מהרה נעלם משדה ראייתי. גם הגרמנים והאוקראינים התבוננו בנו; אחדים מהם השמיעו הערות זלזול שעוררו צחוק גדול. חימה פראית ומשאלה לוחטת לנקמה נתעוררו בי בכוח רב כזה שענייני אדמו וכל רגש של פחד נעלם ממני – התחלתי לחשוב שהמצב עתיד להשתנות ולא יישאר כפי שהוא כיום. לא מטוס אחד יופיע בשחקים כי אם מאות – ומענינו לא יוסיפו עוד לצחוק – ובהישמע יבבת הצופרים לא תהייה דעתם פנויה לבדיחות זולות, אלא יתרוצצו כארנבות רדופות לחפש להם מקלט.

מלאת שנאה העפתי מבט על פניהם המטופחים והמרוצים מעצמם, אבל אני לא אזכה לניצחון הזה, לראות את בריחתם של עם האדונים! ברגע זה הבריקה במוחי המחשבה שבעצם אין לי מה להפסיד. הרי בין כך ובין כך גורלי נחרץ למוות, ואם אנסה להציל את עצמי ויתפסוני, לא יוכלו לעשות לי יותר מזה, ובכן מוטב אפוא לנסות ויהי-מה! התבוננתי היטב מסביבי – הנשים ישבו על האדמה בודדות או בקבוצות כשהן נשענות אל קיר בית המרחץ.

מפעם לפעם קמה אחת מהן להחליף את מקום ישיבתה. נשים אחדות עשו צרכיהן בשטח שבין בית המרחץ לבין גדר התייל; כל רגש של בוש נעלם. מבטי התועה נפל סופסוף על הבית הקטן הרעוע שעמד מול בית המרחץ ושב שוכנו אחדים משומרי הסדר. הרגתי את מוחי במאמץ קדחתני כדי לגלות אפשרות של הצלה. כשהתבוננתי שוב הפעם בבית הקטן עלו בזיכרוני המילים שלחש הצעיר לאחותו. "הבית הקטן!" כלום התכוון לבית הזה? כנראה שכן, היות ואין שום בית דומה בסביבה זו! האם הדלת נעולה? אומנם היא נראתה נעולה, אולם כשהסתכלתי היטב וראיתי שהיא מתנועעת לכל רוח מצויה, הבינתי שהיא רק שעונה. לא היה לי כל מושג מה מראה הבית מבפנים, אולם לא ייחסתי לזה חשיבות יתירה.

החלטתי נשארה איתנה: עלי לחדור לבית ויהי מה. חשבתי, מה שייצא מזה נראה אחר כך. קודם כל תרה עיניי אחרי הנערה הצעירה שישבה ליד חברתה, ופניה לבשו ארשת של אדישות גמורה. גם האזעקה נגד התקפת האוויר לא הוציאה אותה מקיפאונה. שימת ליבי הופנתה כולה לעבר הבית. משמאל לדלת היה חלון קטן וממולו ישב ז'נדרם גרמני, על תיבה הפוכה, אחוז שינה והוזה. בעברו השני עמדו שני שוטרים אוקראיניים וניהלו ביניהם שיחה בקול נמוך.

לאט-לאט ובזהירות התחלתי להתקרב לבית, מפעם לפעם קמתי והתקרבתי צעדים אחדים וישבתי, ועל התמרון הזה חזרתי פעמים אחדות. לאחר שעה קלה, שבחוסר הסבלנות שלי נדמתה לאין-סוף, הגעתי למטרה הנכספת – הדלת השעונה, וסמוך לה קרסתי על האדמה. באותו רגע הרגשתי בגב מכה חזקה בקת של רובה ואחד האוקראינים צרח שעלי להיעלם מכאן מיד. הלכתי משם מדוכדכת אך ללא רפיון ידיים, וישבתי בתוך קבוצה גדולה של נשים. לאחר זמן מה העזתי להעיף מבט על האוקראיני. חששתי שמא עוררתי חשדו והוא ישיב עיניו עלי, אך הוא לא עמד כבר מול הבית, כי אם התרחק יחד עם חברו והיה שקוע בשיחה עם גרמני, ואלי לא שם לב כלל.

התחלתי מחדש בתמרוני להתקרב לבית, מבלי לעורר תשומת לב, אך ביתר זהירות וביתר איטיות מאשר בפעם הקודמת. לפני כל צעד קדימה התבוננתי היטב מסביבי אם איש מאנשי המשמר אינו עוקב אחרי תנועותיי. אומנם הפעם זה ארך יותר אך לבסוף הגעתי קרוב מאוד אל הבית ורק צעדים מספר הפרידו ביני ובין הדלת. ישבתי ולא היה לי האומץ ללכת הלאה, כדי שלא להיות מגורשת בפעם השנייה. אומנם, פרט לז'נדרם הגרמני, שעדיין ישב על התיבה ונאבק בשינה, לא היה איש מאנשי המשמר בקרבת מקום. אולם הניסיון הראשון הבלתי מוצלח הוכיח ששום דבר אינו נעלם מעיניהם. עברה שעה ארוכה ולא אזרתי כוח להגיע לידי החלטה, ולבסוף, היה זה טהומאנק, מבלי שיעלה הדבר על דעתו, שהכריע בהופעתו בלבד ונתן לי דחיפה לפעול.

"משאית המוות" התקרבה ונעצרה מול הכניסה האחורית של המחנה – השער בגדר התייל נפתח והתליינים שלנו קרבו והלכו בסך בקצב נמרץ כשבראשם צעד בפנים קורנות הרצחן טהומאנק. במלוא העצמה הרעים בקולו על קומץ הנשים הרועדות והמסכנות: "נו, בנות, כעת הגיע תורכן!" בהתקרבו, עמדו אנשי המשמר מתוחים והצדיעו ביראת הכבוד כשמבטיהם הקפואים מכוונים אליו. כהרף עין השתטחתי על הקרקע וקצות אצבעותיי נגעו בדלת. בתזוזה מהירה נדחפתי קדימה, פתחתי קצת את הדלת ובמהירות הבזק חדרתי דרך הפתח הצר, והדלת נסגרה מאחוריי בשקט. אני בתוך הבית! זמן מה נשארתי שוכבת על רצפת הבטון, כשכל חושיי מתוחים ביותר, ובנשימה עצורה הקשבתי לנעשה בחוץ. ההרגיש מישהו בהיעלמי? העלולים רודפיי לתפסני כאן ולהחזירני? מבחוץ שמעו קולות פראיים בערבוביה, קולות בכי ותחנונים של נשים, צעקות ייאוש, פקודות צורמות וסטירות מהדהדות.

פריצי החיות האכזריים כבר העלו בכוח את האומללות הראשונות על המשאית! ליבי ההולם בחזקה נרגע לאט-לאט והתחלתי לחשוב על מצבי, להמשיך לשכב על הרצפה אי אפשר היה משום שבכל רגע עלול היה מישהו לפתוח את הדלת ולגלותני. הבית הקטן הכיל חדר קטן, שעמדו בו מיטות קרשים אחדות, ומטבח קטן ניסיתי לשכב על אחת ממיטות הקרשים ולהסתתר מתחת לשמיכה הגסה, אבל מיד נוכחתי לדעת שאין זה מחבוא מתאים. הז'נדרם השמן, זה שישב מקודם על התיבה, עמד מול חלון החדר כשגבו מופנה אלי – טהומאנק שעמד מול הז'נדרם וניהל איתו שיחה, הביט מעל לראשו ישר לתוך הבית. לכל הפחות לי היה נדמה כך.

ירדתי מעל המיטה ובזחילה על ארבע חזרתי למטבח – באחד הקירות היה חור גדול, מיד נדחקתי ובקושי עברתי דרכו. כעת נמצאתי בתוך חלל צר, ששימש בוודאי כמקום מחבוא לדיריו הקודמים של הבית, בעת שהיה בתחום הגטו. כנראה שהחלל הצר היה חלק מהמטבח שהופרד על ידי מחיצה מלבנים דקות, והחור היה מוסווה בלוח עץ או בארון. לא היה לי שום דבר שניתן להעמידו מול החור לשם הסוואה.

אובדת עצות התחלתי להתבונן מסביבי בחדרון הצר. על הקרקע עמד מזלף חציו מלא מים ובאחת הפינות היו כלי עבודה לגן. החדרון היה כמעט אפל ורק מעט אור חדר דרך הגג. כשהפניתי את מבטי כלפי מעלה ראיתי שבין קורות הגג ובין תקרת המטבח יש פתח צר אשר מחיצת לבנים סוגרת עליו מעברו השני. הבית אומנם נמוך היה אך הפתח נמצא בגובה רב מדי כדי שאוכל להגיע אליו. אולם פחד המוות עושה את האדם גמיש וזריז מאוד.

איני מסוגלת להיזכר כיצד עלה בידי לטפס כמו קוף על הקיר החלק, להגיע לפתח המלוכסן ולחדור לתוכו אם כי קומתו הייתה חצי מטר בלבד. מסמרים עבים וארוכים שבלטו מהקורות עשו קרעים בגבי, אבל הכאב הצורב והדם הניגר מפצעי לא מנעוני מלהידחק יותר ויותר פנימה לתוך החלל הצר. הרגשתי שרעפים אחדים התרופפו מתחתיי, והיה עלי להסתובב ולהתפתל כנחש כדי להוציאם ממש בציפורניים ולסתום שוב את הפירצה מתחת לרגליי.

אין בכוחי לתאר את הרגעים האלה של נשימה עצורה, אבל אני זוכרת היטב שעבדתי במהירות קדחתנית וליבי הלם כפטיש עמום בקצב העבודה. סופסוף נגמר הכל וחסרת תנועה ומתנשמת בכבדות שכבתי במחבואי הנפלא. גופי היה כולו מכוסה זעה. הפה, העיניים והאף מלאי אבק וקורי עכביש. הייתי כל כך לחוצה בין הקורות והלבנים שכמעט ולא יכולתי

להניע איבר. שמש צהריים צרבה ללא רחמים מבעד החורים שבגג; מחבואי נעשה מלוהט והאוויר מחניק. האם אוכל להחזיק מעמד שעות מספר במצב הבלתי טבעי בחלל זה שכמעט ואין בו אוויר? נוסף לכך סבלת ללא נשוא מצימאון היות ומאמש לא בא שום דבר אל פי. לא ידעתי כמה זמן עבר מאז בריחתי ההרפתקנית לתוך הבית. בחוץ עוד נמשך השאון האיום והטראגי; המשאית טרם עזבה את המקום. לפתע הגיע לאוזניי קול תנועה חרישית בבית; מישוה התגנב בחשאי וזחל גם כן לתוך הבונקר הקטן שמתחתי. מהלחישות הנרגשות יכולתי להסיק כי אלו הן שתי נשים. משהו בידיהן השמיע רשרוש קל והן דחפו דבר מה, כנראה ניסו להסתיר את החור שבקיר.

שכבתי ללא תנועה ופחדתי אפילו לנשום. לדאבון ליבי, את אשר יגורתי בא. מבחוץ נשמעה צעקה: "הנה, כאן מסתתרות הבחורות הארוכות!" הדלת נפתחה ברעש, רהיטים הופלו; דריכת צעדים כבדים נשמעה מסביב ושתי המסכנות ניגלו. הן נסחבו בכוח בליווי קללות, ועל אף תחנוניהן והפצרותיהן הוכו בצורה איומה.

כאשר ראיתי שמאירים את הבונקר בפנס-כיס חדל ליבי לפעום. האם שמתי את הרעפים בסדר; האם לא יכלו לראות את נעליי? אור הפנס כבה; הצעדים הכבדים התרחקו, שוב אין איש בבית. ניצלתי! מיד לאחר זה נסעה המשאית לדרכה עליה ה"משא" המיילל וזועק – שקעתי בשינה חטופה לאחר דלדול הכוחות ומתיחות העצבים. ייתכן, שלא הייתה זאת שינה כלל כי אם התעלפות. מה שהתרחש בשעות האחרונות הוא למעלה מכוח סבלו של אדם. פעמיים עוד חזרה המשאית לקבל את ה"מטען" האיום.

לאחר שהייתי כה מזועזעת מהזוועות הוטל עלי עוד פעמיים להקשיב כיצד חברותי לדרך נסחבות באכזריות בדרכן למוות. בינתיים נעשו איבריי נוקשים וחסרי תחושה, הלשון יבשה וקשה כאבן, השפתיים תפוחות ומבוקעות וכמעט שלא יכולתי להניע אותן. הקלה פורתא הרגשתי כאשר השמש ירדה והאוויר נעשה צונן במקצת. ושוב, בפעם האחרונה עזבה המשאית את המקום ובחצר השתרר שקט איום. הכל נגמר. למעלה מארבע מאות איש חפים מפשע נרצחו באורח האכזרי ביותר, ללא כל יסוד לחלוטין! אבל האדמה לא פצתה את פיה לבלוע את הרוצחים הפראיים חסרי המחשבה! לא!

גם השמש נשארה אדישה והוסיפה לזרוח כמקודם; מהרובע הארי נשמעה פעייתה העליזה של עז וגם צחוקם של אנשים! נאחזתי בידי בגג המאובק, זעם לא אדע כנותו בשם הרעידני. רציתי לצעוק ולא צעקתי. רציתי לקלל והנה הפכה הקללה בפי לתפילת הודיה על שניצלתי! כמה מסכן הוא האדם, מוג לב וקטנטן...

נדמה היה לי כאילו הזמן נעצר. האם לא יבוא קץ ליום הנורא הזה? במחנה השתררה דממת מוות. הגם אלה שנחנו הוצאו אחר כך להורג? אולי הועברו למחנה אחר? סופסוף ירדה החשכה והזדרזתי לעזוב את מחבואי. הבעיה הקשה ביותר הייתה סילוק הלבנים. כתוצאה משכיבה ללא תנועה שעות רבות נעשו איבריי כמאובנים. באיטיות ובעמל רב הצלחתי להיחלץ ולחזור לבונקר.

תפסתי את המזלף ושתייתי בלהיטות את המים המקולקלים והפושרים. כמה טוב לצנן במקצת את הפה היבש מאבק ואת הגרון הניחר! מיד לאחר־י זה עזבתי את הבית שבו ניצלתי ממוות. זו הייתה החלטה לא קלה, לצאת אל הבלתי ידוע. היה ירח בהיר כאשר נאלצתי לזחול בזהירות בצל הבניין כדי להתקרב לבית הנשים. זהירותי המופרזת הייתה מיותרת, מפני ששום גרמני לא נמצא במחנה או בסביבתו. טהומאנק חגג ביחד עם אנשיו הנאמנים לו את ניצחון ההשמדה. ואילו לשומרי הסדר היו די צרות משלהם ולא דאגו כלל להעמיד משמר.

ועל מי היה להם להשגיח? על השרידים הבודדים המסכנים, המיואשים ומלאי צער שהסתתרו בפינות האפלות ביותר? – לאחר חיפושים מייגעים ותעיות מרובות בחדרים שהטילו אימה בריקנותם, מצאתי נשים אחדות. אבל הופעתי הבלתי צפויה עוררה בהן פחד מוות. במצבן הנפשי המתוח חשבו אותי לרוח רפאים ורק בקושי רב עלה בידי להרגיען. לאחר שסיפרתי להן את סיפורי כיצד הצלחתי בדרך נס להינצל, יכולתי סופסוף להשתטח על אחת ממיטות הקרשים שבמחנה. הסכנה המיידית שנשקפה לחיי חלפה! עוד "אקציה" עברה ואני עדיין מחזיקה מעמד! אבל, האם באמת כבר ניצלתי? הבטוחה אני בכך כיום.. בבונקר הזה???

ילדים ברחוב של עיירה יהודית [ארכיון "יד ושם"]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

קהילת ז'ארקי

ז'ארקי שוכנת בדרום מערב פולין בין צ'נסטוכוב וזאבירצ'ה.

הייתה זו קהילה תוססת ומגוונת. היו בה שומרי תורה ומצוות, בתי כנסת ובתי מדרש ובתוכם תלמידי חכמים מובהקים. שרר בתוכה גם קנאה דתית וגם רוחות מהפכניות. בקהילה פעלו תנועות נוער ציוניות כגון, "השומר-הצעיר" "החלוץ" ו"מכבי". בקהילה התקיימו בחירות דמוקרטיות לוועד הקהילה ולא חסרו הוויכוחים על סמכות הוועד.

יעקב פישר הכותב בהמשך על פרשת השואה בז'ארקי כותב את הדברים הבאים:
העיירה אשר שמה ז'ארקי, עיירה אשר תולדות קיומה מונות, בערך כשש מאות שנה, מספר תושביה לפני השואה כחמשת אלפים נפש ומהן למעלה משלושת אלפים יהודים וכאלפיים נוצרים.

הרכב האוכלוסייה היהודית בז'ארקי היה לרוב עיירות הגולה: סוחרים, רובם זעירים, ביניהם גם אמידים, חנוונים, בעלי מלאכה, בעלי עגלות, כלי קודש וכו'. רובם אדוקים היו, המתכנסים שלוש פעמים ביום ב"שטיבלעך" ובבתי המדרש לשם תפילה בציבור. רובם – בעלי זקן ופיאות ולבושי "קפוטות" ארוכות. בקרב הנוער נמצא כבר חלק ניכר, המשתמש בלבוש אירופי – דבר שהעיד על הלך רוחות יותר חופשי וחילוני בתוכו. אך רבים היו הבחורים האדוקים, ששקדו על לימוד התורה בבית המדרש, ממנו אפשר היה לשמוע ברחוב עד השעות המאוחרות קולותיהם הצרודים ואת ניגונם המסורתי, המקובל בבתי המדרש בשעת לימוד הגמרא.

בשנת 1939 הגיעו גלי האנטישמיות בפולין לשיאם וכתוצאה מהם מורגש היה השפל במצבם הכלכלי של יהודי פולין. המאבק הכלכלי שהתנהל לא רק על ידי ההמונים, כי אם גם על ידי ממשלת פולין הועבר בעיקר לשטח התחרות המסחרית. המטרה הייתה – לחץ על היהודים והקלות שונות לפולנים. המצב הירוד חייב את הנוער היהודי להירתם יותר בעול דאגות הפרנסה, אך למרות היותם טרודים בדאגות ובחופשי תעסוקה לא פיגרו בני הנוער בז'ארקי בכל הקשור בחינוך לאומי וכן גם במילוי חובותיהם ושאפוניהם, אשר התבטאו בפעילות תרבותית ענפה, תעמולה והתרמה לקק"ל ולקרן היסוד. לפעולתו הציונית האקטיבית של נוער זה יש להודות על כך, שחלק ניכר הימנו עלה ארצה ועל ידי כך ניצל מגורלם המר של הנותרים.

הייתה בז'ארקי ספרייה בהנהלת הציונים הכלליים, אשר הוקמה על ידי המו"ל מפורסם אברהם-יוסף שטיבל, בן עיירתנו, על שם אשתו זיסל-מלכה. ספרייה זו הכילה אלפי כרכים ממבחר היצירות הספרותיות בשתי השפות – עברית ואידיש. בה ספג לתוכו הנוער המקומי לראשונה את קסם חזון "המדינה העברית" של דוקטור הרצל וה"אוטואמנציפציה" של פינסקר ועוד ועוד. לא ייפלא, אפוא, שספרייה זו הפכה להיות מרכז לחינוך לאומי ולהתעוררות לאומית בעיירתנו.

הרוצים לקבל מידע נוסף, מופנים לספר:
לדור יצחק [עורך]: **קהילת ז'ארקי – עיירה בחייה ובכליונה**, הוצא ע"י ארגון יוצאי ז'ארקי
בישראל, תש"ך – 1960.
ספר קהילת ז'ארקי באינטרנט: <http://yizkor.nypl.org/index.php?id=2098>

* * * * *

א.איזנברג: זכור!

לזכר העיירה הקטנה והסואנת **ז'ארקי**, שהייתה ונעלמה...

הזכור?

הזכור אותך עיירה קטנה שלנו, **ז'ארקי**, כך חלפו מיטב שנות ילדותנו?

הזכור אתכם, כל יהודי העיירה, עמוסי סבל, אנשי עבודה, שהיו טורחים כל ימות השבוע,
נאבקים קשה על פרנסתם, על מנת ליהנות בבוא השבת מלימוד תורה, שלווה ואהבה.

הזכור נופה של עיירתנו, יערותיה האין סופיים, מימיה הזכים והטהורים, שהיו זורמים
ממעיינות לשניוב ועוברים את כל העיירה לאורכה?

הזכור את השוק הרחב ואת הסמטאות הצרות והחשוכות, בהן טיילנו לילות ארוכים מקצה
אל קצה?

הזכור את הנוער בשנות העשרים והשלושים, התוסס והמפלס לו דרך מחשכת הגלות אל
העולם הרחב? הדור שמרד בהרבה מהמקובל זה עשרות ומאות בשנים והלך לחפש שבילים
חדשים, בהשכלה, בהגשמה, בעלייה?

ועת נבוא ללקט זיכרונות עבר מפי שרידים מעטים מהשואה הגדולה, מה נאמר ולא נאמר
עדיין? "דור לדור יביע אומר"!

זיכרונות נעימים ומרים כלענה מלווים אותנו זה עשרים שנה, וטרם מצאנו את הניב, כדי
להקים מעב עד לאותה עיירה מופלאה, בה היינו קשורים באלפי נימים עד היום הזה... דלה
השפה, קשה הביטוי, ומעטים השרידים שיוכלו ללקטם לאספם!

אולם אין הלב נותן מרגוע ומוחה – לא לשכוח ולא להשכיח, את אשר עשה לנו עמלק!
נזכור זאת תמיד. זאת חייבים אנו לכל אלה אשר לא זכו להגיע עד הלום.

[3]

זכור!

פישר יעקב

תרגום מאידיש: לדור יצחק

פרשת השואה

[קהילת ז'ארכי]

היד רועדת והדם קופא בעורקיך, בנוסותך למשוך בעט, כדי להעלות על הנייר את מוראות התקופה האיומה, תקופת החורבן של 1939-1945. מאות ספרים, המתארים את קורות הימים ההם נכתבו – וכמה עוד ייכתבו! – כשכל אחד מהם מנסה למצות את התיאור הנכון והמלא של מעשי הקניבאליים המודרניים מהמאה ה-20. אך ספק, אם נוצרה כבר השפה, שיש בכוחה לתאר תיאור נאמן לא רק את אשר התרחש באותם הימים והשנים, כי אם גם את אשר שקע בלב אלה, אשר הוליווד לשמד ואולי יותר בלב אלה, אשר זכו להיות בין הניצלים הבודדים. כל אחד מהאחרונים נושא עמו סיפור טראגי על דם ודמעות, סבל ועינויים, עלבון ומרירות ללא יכולת מעשית לבטאם במלואם ובכל תוקפם. אולי רק מתוך צירוף כל התיאורים של היחידים הרבים תתגבש פעם היצירה המונומנטאלית, אשר תשמש זכר והתראה לדורות הבאים – יצירה, אשר תספר על בגידתה של תרבות המאה ה-20, המופיעה מצד אחד כמאת ההתקדמות העצומה של המדע, הציוויליזציה והגאון האנושי ומאידך גיסא – כתקופת הצירוף המוזר והטראגי של שאיפה למרומים וירידה לתהומים של לא מעטים בין הגויים – צירוף איום, כמוהו לא ידעו הדורות הקודמים. וכאילו מעצמה מתפרצת הצעקה: היכן אתם אנשי המדע, המשוררים, מטיפי המוסר והוגי הדעות מכל הזמנים? קומו מקברותיכם שילר וגטה, קאנט והגל, בטהובן ושומאן וראו מה עוללו רבים מבני עמכם אשר אותם גידלתם, חניכתם ורוממתם! אולם אתם לא תקומו, כמו שלא יקומו כל אותם הקורבנות, אשר נפלו מידי פראי אדם ואשר – מי יודע – כמה מצאצאיכם היו בתוכם?

בשואה האיומה אשר עברה על רוב ארצות אירופה היינו אנחנו היהודים בין הסובלים ביותר גם מפאת היותנו יהודים וגם מסיבת פיזורנו הרב בכל המדינות, בהן צעדו קלגסי היטלר. אש השמד והחורבן השיגתנו לא רק בפזורתנו באירופה, כי פשטה גם מעבר ליבשות ואוקיינוסים. אך תחילתה של האש ועיקר החורבן ברחבי פולין היו ובין מאות הערים והעיירות שנידונו לשמד ולאבדון נמצאה גם העיירה אשר שמה ז'ארכי, עיירה אשר תולדות קיומה מונות, בערך כשש מאות שנה, מספר תושביה לפני השואה כחמשת אלפים נפש ומהן למעלה משלושת אלפים יהודים וכאלפיים נוצרים.

הרכב האוכלוסייה היהודית בז'ארכי היה לרוב עיירות הגולה: סוחרים, רובם זעירים, ביניהם גם אמידים, חנוונים, בעלי מלאכה, בעלי עגלות, כלי קודש וכו'. רובם אדוקים היו, המתכנסים שלוש פעמים ביום ב"שטיבלעך" ובבתי המדרש לשם תפילה בציבור. רובם – בעלי זקן ופיאות ולבושי "קפוטות" ארוכות. בקרב הנוער נמצא כבר חלק ניכר, המשתמש בלבוש אירופי – דבר שהעיד על הלך רוחות יותר חופשי וחילוני בתוכו. אך רבים היו הבחורים האדוקים, ששקדו על לימוד התורה בבית המדרש, ממנו אפשר היה לשמוע ברחוב עד השעות המאוחרות קולותיהם הצרודים ואת ניגונם המסורתי, המקובל בבתי המדרש בשעת לימוד הגמרא.

בשנת 1939 הגיעו גלי האנטישמיות בפולין לשיאם וכתוצאה מהם מורגש היה השפל במצבם הכלכלי של יהודי פולין. המאבק הכלכלי שהתנהל לא רק על ידי ההמונים, כי אם גם על ידי ממשלת פולין הועבר בעיקר לשטח התחרות המסחרית. המטרה הייתה – לחץ על היהודים והקלות שונות לפולנים. המצב הירוד חייב את הנוער היהודי להירתם יותר בעול דאגות הפרנסה, אך למרות היותם טרודים בדאגות ובחופשי תעסוקה לא פיגרו בני הנוער בז'אנקי בכל הקשור בחינוך לאומי וכן גם במילוי חובותיהם ושאיופיהם, אשר התבטאו בפעילות תרבותית ענפה, תעמולה והתרמה לקק"ל ולקרן היסוד. לפעולתו הציונית האקטיבית של נוער זה יש להודות על כך, שחלק ניכר הימנו עלה ארצה ועל ידי כך ניצל מגורלם המר של הנותרים.

הייתה בז'אנקי ספרייה בהנהלת הציונים הכלליים, אשר הוקמה על ידי המו"ל מפורסם אברהם-יוסף שטיבל, בן עיירתנו, על שם אשתו זיסל-מלכה. ספרייה זו הכילה אלפי כרכים ממבחר היצירות הספרותיות בשתי השפות – עברית ואידיש. בה ספג לתוכו הנוער המקומי לראשונה את קסם חזון "המדינה העברית" של דוקטור הרצל וה"אוטואמנציפציה" של פינסקר ועוד ועוד. לא ייפלא, אפוא, שספרייה זו הפכה להיות מרכז לחינוך לאומי ולהתעוררות לאומית בעיירתנו.

ימי הסתיו של 1939 הגיעו והייתה זו אחת העונות הסתיויות מהיפות והנהדרות ביותר בפולין. קרני השמש עוד המשיכו להעניק לא רק שפע של אור, כי אם גם שפע של חום. תנועת האנשים ברחובות הייתה מועטת מהרגיל, כי אנשים חיפשו להם מחסה בצל הבתים. גם המסחר רפה היה ובאווירה זו של שקט ושלווה חיצוניים הורגשו כבר, לרגל קריאת העיתונות, מתיחות וציפייה למשהו בלתי נודע.

השמיים הכחולים והבהירים, אשר השתרעו מעל פני העיירה, הסתכלו כאילו ברגשי רחמים באנשים האומללים, אשר עדיין לא ידעו את גודל השואה התלויה כבר מעל לראשיהם. בתוך השקט השורר מסביב אפשר היה בכל זאת להבחין כעין תחושת סערה מתקרבת, תחושה שהתבטאה במתיחות ובעצבנות, אשר את מקורן לא ידע אף אחד להסביר.

רבים היו המתקהלים מסביב למכשירי הרדיו כדי להקשיב לחדשות ולנאומיהם של מדינאי אירופה וביניהם גם לנאומיו המלחמתיים של היטלר, אשר החלו להדהד יותר ויותר. את נאומי המפורסם בראשון לספטמבר, בו נימק את פלישתו לאדמת פולין, שהיה למעשה כעין הכרזת מלחמה על אירופה כולה, סיים האשמדאי במילים בלתי נשכחות אלו: "ומה שנוגע ליהדות מרכז אירופה – אדאג לכך שזו תיעלם כליל". היום בו נשא נאומו זה, אחרי שצבא גרמניה כבר צעד על אדמת פולין, יישאר לדיראון בזיכרונם של רוב עמי העולם ועל אחת כמה וכמה בזיכרונם ובלביו של כל יהודי ויהודי באשר הוא שם.

מול האסון של חורבננו האיום והנורא עומדים אנו כיום, אלה שנשארו בחיים, על יד הקברים היקרים, הפזורים גם במקומות בלתי ידועים, כמחוסרי חושים ואיננו מאמינים לעינינו, כי אין עדיין ביכולתנו לתפוש את כל גודל החורבן על כל זוועותיו ותוצאותיו. ייתכן כי רק כעבור זמן רב יותר, מתוך פרספקטיבה היסטורית רחוקה יותר, תתגלה לנו המציאות המרה והמחרידה כפי שהיא. קשה להודות בכך, אולם אחד הדברים הברורים כעת הוא – גם אשמתנו אנו בגודל האסון והחורבן, כי לצערנו לא למדנו די הן מהעבר הרחוק והן מהעבר הקרוב לנו

במשך השנים 1933-1939, שנות הזעזועים האינדיבידואליים, אשר ירדו על ראשם של יהודי גרמניה ואוסטריה. לפיכך לא הרגשנו במידה מספקת בהכנות המרובות שהופעלו לשם השמדת כולנו, ללא יוצאים מן הכלל. מאוחר מדי תפשונו עד כמה היינו קצרי ראייה ומה תלושה הייתה האוריינטציה הפוליטית שלנו. שקענו במהלך החיים היום יומיים, במסחר ובעסקים והשתחוונו לעגל הזהב מבלי להסתכל ישר בעיני המציאות ובכל הנשקף לנו בעתיד הקרוב. היהדות הפוליטית הקרועה, השסועה והמפוצלת, בעלת אוריינטציות ואידיאולוגיות שונות, לא ידעה לשמור על איחודה לפחות כלפי הסכנה שנשקפה לה מבחוץ – דבר שהכשיל את נכונותנו להתגוננות נאותה בתור מיעוט לאומי. במצב זה השיגנו רעם התותחים מהגבול הגרמני-פולני, הנשמע מהדהד ממרחקים, אם כי מהרגע הראשון נשא עימו לא רק רצח והרס, כי אם גם שמד כללי ומוחלט עד כדי מחיתנו הטוטאלית מעל שטח הארץ בכלל.

הותקפנו פחד ומורא פתאומיים באותו יום שישי הארור בראשון לספטמבר, כאשר לפתע הופיעו לנגד עינינו שיירות ארוכות של עגלות טעונות נשים, טף וחפצים שונים, עגלות ששרכו את דרכם ללא מטרה ברורה וללא מקום קבוע. רעדה ואימה אחזו את אנשי העיירה, החלה התרוצצות פרועה של אנשים ממקום למקום ללא כל ידיעה ברורה כשכל אחד מסתכל בפני זולתו כמצפה לעזרה ולישועה ממנו. היה זה לפנות ערב. השמש החלה לשקוע ורק רצועה אדומה נשארה עוד לפליטה ברקיע. רעם התותחים המתקרבים החריש אוזניים, שיירות הפליטים הארוכות נראו, תוך דמדומי הערב היורד, כרוחות נודדים.

כל המסתכל בבהלת האנשים הנחפזים ובהתרוצצותם ממקום למקום עם חבילות נייר ודבק בידיהם, יכול היה לחשוב, כי הבהלה היא בהלה רגילה של ערב יום הכיפורים בעיירה, אך הפעם העיד הדבר על גודל המבוכה, החרדה והייאוש אשר פקדו את האנשים ואשר מתוך חוסר ידיעה על המתרחש והעלול להתרחש נחפזו למילוי פקודת השלטונות הפולניים, שהספיקו לפרסמה... להדביק פסי נייר על זגוגיות החלונות לבל יתנפצו מהדף היריות. עד כדי כך היינו עוד חסרים הכרת הסכנה המיידית הנשקפת לכולנו מידי צבא הרוצחים, שפלש במהירות מסחררת. באווירת בהלה בלתי נשכחת זו עבר הלילה הארוך כאורך הגלות עד שסוף סוף נתגלתה לעינינו רצועת זהב, שניסתה להבקיע לה דרך ממזרח. אור חיזור החל להפציע בעד הזגוגיות המלוכלכות של חלונות הבתים, בהם ישבו אנשים חדורי פחד ואימה.

עם עלות החמה המלאה בכל זוהרה ובהאירה את העיירה הנתונה בעצבות ובמבוכה נדמה היה כאילו קול מהשמיים אומר: מה הבהלה? הסתכלו נא בי, בשמש, מה יפיתי אני ומה יפה עולמו של הקדוש ברוך הוא! אך קול זה טבע בתוך רחשי הבל משונים שבקעו מתוכך והתערבו בהד רעם התותחים שהעכירו והאליחו את זוהר השמיים ואת זוך האוויר הסתווי. כל אלה יחד קיבלו איזו משמעות טמירה ונעלמת שאין איש יכול היה לפענחה לעצמו.

עם צאת השמש מנרתיקה נשמע גם ציוץ הציפורים והפעם נשמע הוא כשיר בכי על גורלה המר של העיירה. החלה תנועת מה ברחובות וכל אחד הסתכל בפני חברו כשואל – נו, מה נשמע? ולא הספיקה להתפשט השמועה על הצבא הפולני הנסוג מפני האויב המתקיף, וכבר נראו באופן פלוגות הפולנים הראשונות עייפים, מיואשים ונסוגים במהירות ללא כל סדר ומשמעת. לא פסחו החיילים הפולנים על האפשרות שנזדמנה להם – לשדוד בדרכם את חנויות היהודים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

העצבנות והמתיחות גברו יותר ויותר. בהלת הבריחה אחזה בכולם וכל אחד פנה לאריזת חפציו לדרך. בשעה 11 בבוקר – היה זה ב-2 בספטמבר – הופיעו כבר מעל שמי העיירה האווירונים הגרמניים. רעש ההפצצות מילא את האוויר וענני האבק מהבתים הנהרסים החלו להתאבק ולהתפתל מעל המפולות. במשך רגעים מספר הפכו חלקי העיירה לתלי חרבות, את הפחד, הזעזוע והפאניקה, שירדו על ראש כולם אין לתאר במילים. כמטורפים החלו אנשים להתרוצץ לכל הצדדים ללא כל מטרה ברורה. כשזינקתי החוצה נתגלתה לעיני תמונה איומה: - מתוך עיי חרבות בלטו ארובות הבתים שנפלו, ענני עשן התנשאו מעל לגגות הבתים שבערו, הרחובות היו זרועים שברי זכוכית ומסביב לערמות אלו ובתוכן – אנשים מתים ופצועים, פגרי סוסים ופרות, שברי כלים, רהיטים, עגלות וכו'. נשמעו צווחות של אנשים, שנתקעו מתחת למפולת והמשיכו לקרוא לעזרה ולהתייפח... ביקור קצר זה של אווירוני הגרמנים השאיר אחריו במשך רגעים מספר כמאתיים קורבנות בנפש.

אימה קמאית, שקשה לתארה, אחזה הפעם באנשים, אשר בריצתם המבוהלת, כאילו מתוך איזו שכחה עצמית, שכחו את בני משפחתם וקרוביהם – גברים, נשים, זקן וטף – כולם החלו לברוח בכיוון למזרח ובעיקר לעיירה הקרובה – ללוב. עייפים ורעבים ללא הספיק להם הכוח לשאת איתם את מעט החפצים אשר נטלו עימם. בדרך נתקלו בכלי נשק, רובים, מכונות ירייה, מכונות, שריונים וכו', אשר נעזבו על ידי הצבא הפולני הנסוג. אולם אפשר היה להיתקל גם במזוודות, תלבושות וחפצים יקרי ערך, שהיו פזורים כדברים שאין צורך בהם. אלה שהספיקו להגיע לעיירה או לכפר קרוב נכחו מהר לדעת, כי הבריחה לא תועיל, מכיוון שהצבא הגרמני משיג את כולם במהירות עצומה. רבים, אפוא, החלו לזוז בדרך חזרה ורק חלק הספיק להגיע למחוזות, שנכבשו בינתיים על ידי הצבא הסובייטי.

משפחתי לא הרחיקה נדוד וב-4 בספטמבר הגענו חזרה לז'ארקי. בלב חרד שרכנו את דרכנו דרך שדות ויערות, מלאי מחשבות נוגות עד שהגענו לבסוף שבורים ורצוצים לגבול עיירתנו. מיד נתקלנו במשמרות חיילים גרמניים, אשר אומנם הרשו לנו, אחרי חיפוש קל, להגיע לביתנו, שנשאר על תלו, אולם עוד לא הספקנו לנשום כהלכה וכבר נשמעו צעקות מלוות יריות: "לעזוב את הבתים!" ניתנה פקודה להתכנס בחצר הכנסייה וכולם נצטוו לעמוד עם הפנים אל הקיר עם ידיים מורמות למעלה. לא לכולם הספיק הכוח לעמוד זמן ממושך בצורה זאת וכל מי שידו הורדה זכה מיד למכות נמרצות עד זוב דם ולעיתים גם ליריית מוות. הסיוט נמשך עד שעה שש בערב. ניתנה שוב פקודה לחזור בריצה לבתים ולהסתגר בהם וכל מי שימצא בעוד חמישה רגעים ברחוב, דינו – כדור בראשו.

זה היה סיומו של יום ב', יום אשר עלה לעיירה שוב בעשרות קורבנות. הקהל המבוהל והמדוכא ממעשי הרצח, הסתגר בבתים. כל תושבי ביתנו בילו את הלילה בצוותא, כשמחוסר מקום השתטחו כולם על הרצפה. כל לחש רחש קל מבחוץ היה מביא עמו רעד וזעזוע נפשי וכל רגע נדמה היה, כי הנה הגיעו הקלגסים, כדי לסיים את מעשה הרצח ההמוני...

באווירת פלצות בלתי אנושית זו בילינו לאחר כך ימים ולילות ללא הרגעה וללא שינה. אף אחד לא העז להוציא את ראשו החוצה, אם כי בחוץ זהרה השמש בכל שלל צבעיה, הטבע הסתווני גילה את קסם יופיו, עצי הפרי הפיצו את ריחם המשכר מסביב – ובשבילנו, הסגורים בבתים, היו ימים אלה ימים של חושך, אימה, סבל וחרדה.

בינתיים הוקם בעיירה שלטון צבאי, אשר בא במגע עם האוכלוסייה היהודית על ידי בא כוחה – יוסף ז'לונקה. הפקודה שהוצאה הייתה, כי על הגברים מגיל שש עשרה ומעלה יש להתייצב בכיכר השוק וכל הנשאר בבית יענש עונש מוות. הועמדנו בכיכר מסודרים בשורות. הופיעו קצינים גבוהים בלוויית פולני בשם קאוואליק, אשר מונה כראש השלטון האזרחי. היה זה אחד הפולנים, אשר עוד לפני פרוץ המלחמה, היה ידוע, למרות היותו פקיד פולני בכיר, כמרגל לטובת הגרמנים. מספר המרגלים והבוגדים מקרב האוכלוסייה הפולנית רב היה ועובדה זו העידה פעם נוספת – מה גדולה הייתה הדמורליזציה בתוך המוני הפולנים, אשר קודם לכן כיוונו את חציהם המורעלים נגד שכניהם היהודים וכעת רובם שירתו מתוך הכנעה גמורה את מדכאיהם הגרמנים, אשר באו לגזול את עצמאותם הלאומית.

השליטים החדשים נשאו בפנינו מספר נאומים קצרים, אשר בצורתם היו כעין "עשרת הדברות", להבדיל, ואשר תוכנם היה: אתם, היהודים, הינכם שונאיו המושבעים של העם הגרמני וכעת הגיע זמנכם לסלק את החשבון. כל רכושכם יוחרם, כל בית יהודי יסומן על ידי ציון "ז'יד" בצבע שמן וכל מגע מסחרי בין יהודים לפולנים הוא בבחינת איסור מוחלט. אחרי שהדברים תורגמו על ידי הפולני אוואליק, העבירונו שוב לחצר הכנסייה ושוב נמצאו מוקפים אנשי צבא ומכונות ירייה. רעד עבר בשורות הנאספים, שחששו לרעות, ויחד עם האנחות העמוקות נשמע מפי רבים הלחש: "שמע ישראל!"

במצב זה היינו שרויים כל היום עד שלבסוף העבירונו, תחת משמר צבאי כבד לבניין בית הכנסת, אשר בחלקו כבר היה נפגע וחלונותיו וה"שטנדרים" שבורים. הקש שניתן שימש לנו מצע וכולנו עייפים, מושפלים ומדוכאים נפלנו על הרצפה, כל אחד ומחשבותיו הנוגות עמו. והימים – ימי הסליחות. בלילה ולמחרת התייצבו רובם לתפילה ואמירת סליחות. הייתה זו זעקת שבר, בחינת "מן המיצר קראתי יי". התפילה מתוך בכי מאופק וייאוש קורע לב השרו עצבות עוד יותר גדולה על כולנו. תוך תחנוני הסליחות הדהדו באוזניי אנחותיהם ותמרוריהם של סבינו, הורינו ואחינו המעונים עשרות דורות לפנינו למן הפרעונים המצריים, האינקוויזיטורים הנוצריים, רבי הטבחים הסלאוויים ועד האשמדאי הגרמני בימינו. והמחשבה המכאיבה, שניקרה במוחי הייתה: אחרי שהעולם כה רגיל לסבלנו, האם יש מי שירגיש בדמעותינו, יקשיב לצעקותינו וימהר להושיענו?!

בשעה שמונה בבוקר הורשו הנשים להביא לנו אוכל. צמאים ורעבים בלענו את המזון המעורב בדמעות אשר זלגו מעינינו. המשכנו את חיינו מבלי לדעת מה ילד יום, כשמוראות יום ב' עוד עומדים לנגד עינינו. שמועות התהלכו, שעומדים לשלחנו מכאן ובכל פעם, בהישמע רעש מכוניות על יד בית הכנסת, היינו בטוחים, כי באים לנתקנו לנצח מעירנתנו. באותם הימים והשבועות נשלחו כבר מאות ואלפים יהודים למחנות הריכוז השונים, בהם היו שרויים בסבל ובמצוקה כשאלפים מהם נמקים וגוועים מרעב, קור ומחלות קשות.

באחד הימים הופיע בא-כוחנו – יוסף ז'לונקה, בלוויית אנשי צבא גרמניים והחלו לשחרר מבינינו בעלי מלאכה שונים לשם ביצוע עבודות שונות ואת הנותרים חילקו לפלוגות, אשר נשלחו, בלוויית משמרות צבאיים, לפינוי ההריסות של אחרי ההפצצות.

ב-23 בספטמבר חל יום הכיפורים ובאותו יום הופיעה בעיירה פלוגת עונשין. מאה גברים מתוכנו הובאו לכיכר השוק. חילקו לנו כלי עבודה ונצטוונו לצעוד בשורות מסודרות בכיוון לרחוב קוזשגלובה. תוך כדי שירת מארש הליכה, כל זה נעשה מתוך רצון להעליבנו, לדכאנו ולעשותנו לצחוק בעיני הפולנים, אשר עמדו ברחובות וליוו אותנו במבטיהם המלעיגים. כשהגענו לרחוב הנ"ל ניתנה פקודה להתחיל בניקוי תעלות הרחוב מהאשפה והזהמה אשר נצטברו בהן. על יד כל אחד מאיתנו עמדו שני חיילים מזוינים ברובים, אשר מתפקידם היה לזרזנו בצעקות: יותר מהר, עצלנים! עבדנו תוך מאמץ עצום ודי היה בהפסקת רגע או בהאטת הקצב כדי להרגיש מכה בקת הרובה.

בשעה 12 הגענו לאזלת כוחות ולעייפות עד כדי התעלפות וחשבנו שניתן לנו הפסקת מנוחה. אך מה גדלה אכזבתנו כשבשעה 12 התחלפו המשמרות והמרצחים החדשים החלו לזרזנו ביתר עוז תוך כדי מכות אכזריות. על ידי עמד ועבד מוריץ טורבצ'קי – בחור תמיר וחסון. לשני שומרי התחשק להתעלל בו. לשם כך פקדו עליו לרוץ עם האת על שכמו מעבר לכביש וחזרה תוך כדי הגברת קצב הריצה ובו בזמן שני החיילים מרביצים בו מכות בשני רוביהם מתוך צעקות – יותר מהר, יותר מהר! גם שלמה גרינוולד, בחור גבוה וזקוף, משך את תשומת לב הסדיסטים. מעל לכביש היה בנוי גשר ובין לבין הקרקע מתחתיו היה רק רוח קטן ולכן ציוו דווקא עליו לזחול מתחת לגשר, כדי להוציא משם את כל האשפה. כשלא יכול היה המסכן להמשיך להתכופף וסיבלו עבר על גדותיו, זינק פתאום מתחת לגשר, כשחולצתו פרומה וחזהו חשוף והוא צועק כבלתי שפוי בדעתו – רצחוני, רצחוני! באותו רגע עצמו המטירו עליו החיילים מכות רצח והכריחוהו לזחול שוב מתחת לגשר, שם נשאר במצב של שכיבה והתעלפות.

בעינוי פרך אלה עבר עלינו יום הכיפורים, שנמשך בהכרתנו לאין סוף ורק עם רדת החושך ניתנה פקודה לרוץ למשכבנו – לרוץ ולא ללכת! – כשריצתנו מלווה יריות מאחורינו. לסיום יום הזוועות חמדו להם הרוצחים לצון על חשבון עצבינו המרוטים!

מקובל לחשוב שתפקידם של ה"יודען-ראטען" בזמן הכיבוש הנאצי היה לרוב שלילי וזאת כבר מתוך עצם שיתוף הפעולה עם הנאצים, כי מרצונם או לא מרצונם היו מוכרחים למלא את רצון אדוניהם. אולם יש להודות, כי היו הבדלים בולטים בהתנהגות האנשים אשר עמדו בראש ה"יודען-ראטען" במקומות השונים. אם, למשל, ננסה להעריך באופן אובייקטיבי את פעולתו של ישראל בורנשטיין, ראש ה"יודנראט" אצלנו, **ניתנה האמת להיאמר**, כי עמדו לו חינוכו הלאומי ורוחו הציונית לעזור לו לשמור לאורך ימים על רמה מוסרית בהתנהגותו ובפעולתו. הוא גילה הרבה מסירות נפש בנסותו כל פעם להציל חיי יהודים.

במרצת הזמן עם שינוי המצב לרעה ועם התגברות ההפקרות הנאצית, נעשה גם מצבו קשה יותר. טבעי הוא, כי הממונים היהודים בכל מקומות הכיבוש הנאצי דאגו קודם כל להצלת נפשם ומשפחותיהם. כך נהג גם בורנשטיין. עם זאת, יש להדגיש, כי אם לא קרה בז'אנרקי, כי ירים שוטר יהודי יד על יהודי אחר, הרי זה רק הודות לכך, שמפקדו היה ישראל בורנשטיין. להתערבותו אצל השלטונות היו לרוב תוצאות חיוביות ולא אחד מהנידונים למוות יכול להודות לו על שנשאר בחיים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

"היודענראט" היה מורכב מנציגי שכבות שונות ומחלקת העבודה בו הייתה החשובה ביותר ובה השתתף חבר ותיק של "השומר הצעיר" – משה רוטשטיין. "היודענראט" הקים קרן לתמיכה בתושבי העיירה הדלים. רבים היו בעלי המלאכה, אשר במקום להמשיך בעבודתם נאלצים היו להיות מועסקים בעבודות כפייה ללא תגמול ולכן לא יכלו לפרנס את משפחותיהם, ואלו היו זקוקות לסיוע כספי. הכסף נאסף בין תושבי העיירה האמידים יותר. אחת המכות הקשות שירדו על האוכלוסייה היהודית – היה מס הקונטריבוציה (הטלת עונש כספי) אשר סכומיה הגיעו לפעמים לעשרות אלפים ז'לוטים. היה גם צורך לדאוג לקרן הוצאות בלתי רשמיות – פדיון אסירים, מניעת גזרות וכו'. בתנאים המיוחדים שנוצרו היה צורך לפעול גם בגלוי וגם בסתר.

"היודענראט" בז'ארקי הוקם באופן רשמי רק ב-30 לאפריל 1940. הודות למשטר השוחד היה המצב בעיירתנו באופן יחסי יותר קל מאשר בערים ובעיירות אחרות. עברו שישה חודשים פחות או יותר "שקטים" ובו בזמן הגיעו אלינו ידיעות מעציבות מאוד על מצב היהודים במקומות אחרים. דם ודמעות של אחינו נשפכו בכל רחבי פולין. רבבות יהודים ישבו כבר מסוגרים ונחנקים במחנות ההסגר. בנוסף להתרכז על המאורעות והמוראות של הימים ההם ועל מעשי הצוררים הנאצים נדמה שאין המוח מסוגל לעכל והלב לשאת את כל הזוועות ורק תביעה נמרצת אחת מתבקשת מעצמה והיא: נקמה! נקמה!!! הגלות הארוכה שלנו בת האלפיים ידעה מרטרולוגיה איומה. רבים הם "גיבוריה" צוררי עמנו ובכל זאת נשארים הם בצל בהשוואה עם "גבורתם" של הברברים והקניבלים של המאה העשרים!

העיירה שלנו, כל עוד נשתייכה למחוז זאבירצ'ה, לא סבלה מהתערבות יתר מצד שלטונות המחוז בענייניה הפנימיים. אלה האחרונים היו מרוכזים בידי ראש העיירה – קאוואליק, אשר היה בבחינת שליט יחיד, כשגורל האוכלוסייה היהודית נתון למעשה בידי. פולני אנטישמי זה יכול היה לשמש סמל לאנשים פחותי דרגה וחסרי ערך אנושי עצמי. בעל אופי פשוט וגס, נבל ורודף בצע ומלא תאוות שפלות, **ועם בן בלייעל זה מוכרח היה "היודענראט"** להימצא במגע תמידי, לנהל עימו משא ומתן, לדעת לוותר לו ויחד עם זאת לרסן את מזימותיו השפלות ביחס לאוכלוסייה היהודית.

המפנה לרעה חל עם צירופה של ז'ארקי למחוז אחר – ראדומסק. שליטי ראדומסק ידועים היו כצוררי ישראל מובהקים. ואכן, לא עבר זמן רב וניתנו על ראשינו גזרות והגבלות וביניהן מהקשות – החרמת בתי המלאכה של היהודים. באמצעים גדולים ועל ידי מתן סכומים עצומים הצליח ה"יודנראט" לבטל בראדומסק את הגזרה הזאת. לא עברו ימים רבים וצרה חדשה ירדה על ראשנו. לעיירה הגיעו קבוצת פקידים מורכבת מגרמנים ומפולנים, רובם שפלים ופוחזים, אשר מלכתחילה באו מתוך כוונה לנצל את שלטונם הבלתי מוגבל למטרות נפסדות. הגיע הדבר לידי כך, שמן הנמנע היה לעבור את הרחוב מבלי לספוג מכות רצח. המצב היה ללא נשוא, ובכן גם במקרה זה היה עוד הכוח בידי "היודענראט" לפעול לפי הכלל – "הכסף יענה הכל" ולפי פקודה מגבוה הוצאה חבורה זו מז'ארקי.

במחצית השנייה של 1940 הקומה בז'ארקי זאנדארמריה, המורכבת מ-22 איש. אלה השתדלו לחדור לכל הקשור בארגון החיים הפנימיים של התושבים. הם נעזרו גם על ידי סוכנים-בלשים ולחרפתנו גם משלנו, חיפושים בלתי פוסקים והחרמות רכוש היו מנת חלקם היום יומית של התושבים היהודים. במיוחד סבלנו מאיסור השחיטה והקצבים שעברו על חוק

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

זה היו נידונים למוות. וקרה, שבטומשוב נורו ביום אחד השוחטים והקצבים של המקום – שלושים איש. גם אצלנו נורה הקצב קורצפלד – בחור צעיר בן עשרים וכמה. ואם לא נרצחו באותו יום כל קצבי ז'ארקי – הרי זאת הודות למאמציו של ישראל בורנשטיין.

אחרי כיבושה חולקה פולין לשני חלקים: הראשון שצורף לרייך הגרמני והשני, שהפך ל"גענעראלגובערנמאן". ז'ארקי השתייכה לאזור השני, אליו השתייכו גם הערים ורשה וקראקו. קראקו שימשה מקום מושב השלטון בראשותו של גנרל פרנק ימ"ש, הידוע לשמצה. מפיו יצאו כל הגזרות הקשות וביניהן – עבודת הכפייה. מטרתה העיקרית הייתה – לא רק סיפוק כוחות עבודה לשלטונות הכיבוש, כי אם גם אמצעי להשמדת הנותר היהודי על ידי עבודת פרך בתנאים בלתי אנושיים וללא מזון מספיק. לשם כך הוקמו מחנות עבודה ענקיים, בהם רוכזו רבבות צעירים ללא תנאי מגורים וקיום אלמנטאריים. שעות העבודה – 11 שעות ביום. העבודות הוצאו לפועל תחת משמר חיילים סדיסטיים, שאומנו באופן מיוחד למטרה זו. תפקידם היה – להרבות סבל ועינויים ובראש וראשונה – מכות רצח בלתי פוסקות עד כדי איבוד ההכרה ולעיתים גם מוות. לא יפלא, אפוא, כי ממחנות עבודה אלה לא מרובים נשארו בחיים, ואם מז'ארקי נשלח רק טרנספורט לא גדול של צעירים למחנות מוות אלה, הרי שוב הודות ל"יודענראט" המקומי, אשר הצליח בדרכים שונות להשפיע על השלטונות המקומיים להקים פלוגות עבודה במקום. אחד הפעילים בשטח זה מטעם "היודענראט" היה קלמן קלקופף, אשר גילה הרבה יוזמה, תבונה וזריזות לשם הצלת צעירי ז'ארקי מגורלם המר של אחיהם במקומות אחרים.

טבע הוא, כי כל הגזרות, ההגבלות ועבודות הכפייה הביאו בסופן גם להתרוששות איומה של האוכלוסייה היהודית והרעב, פשוטו כמשמעו, החל לתת את אותותיו יותר ויותר ברחוב היהודי. הוקם אז מטבח עממי, בו חולקו ארוחות לעניי המקום ללא תשלום. בתחילה נמנעו רבים מתוך בושה מלבוא למטבח, אולם במרוצת הזמן הורע המצב עד כדי כך, שהתושבים רובם היו מקבלים ארוחותיהם ממטבח ציבורי זה.

חלפו עברו שבועות וחודשים. עברו הקיץ והסתיו וימי החורף הגיעו ובאו. גם הטבע ניסה כאילו להתאכזר לנו והחורף באותה שנה על שלגיו המרובים היה קשה מנשוא. ז'ארקי, שמבחינה מסוימת שימשה פרשת דרכים ולפיכך גם נקודה אסטרטגית, הייתה מצווה על ניקוי הכבישים המוליכים אליה. כל בוקר היו יוצאות פלוגות אנשים לעבודה זו ולא פעם קרה, שהשלטונות הוציאו גם בלילות. פני הדברים בז'ארקי לא השתנו בהרבה עם בוא הקיץ והחורף של 1941. אותו האוויר הזך ואותו השלג הצח – וככתוב "צח ואדום" – צח מהשלג העוטף את האדמה ואדום מהדם הנקי הנשפך על ידי שואפי שוד ורצח.

באחד הימים של אותו חורף 1941 נמסרה ידיעה טלפונית, כי חלק מיהודי פלוצק נשלח לז'ארקי ועלינו לשכנעם בעיירתנו. כמה נציגי הוועד, וביניהם דוקטור מרגלית, יצאו לזלוטי-פוטוק – 18 קילומטר מז'ארקי – לקבל את פניהם בדרך. כאן לא יספיקו לא מילים ולא צבעים כדי לתאר באיזה מצב הגיעו אלינו הפליטים האומללים האלה אחרי דרך ארוכה ומפרכת, יגעים ורעבים, שבורים מבחינה נפשית, חלולים ועלופים ללא לבוש מספיק לגופם וביניהם עשרות גברים ונשים שלא עמדו בכל אלה וגוועו בדרך. לחולים הגיש דוקטור מרגלית עזרה ראשונה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

יהודי ז'ארקי, שהם עצמם היו כבר בכל רע, עשו מצידם את הכל כדי לעודדם. הוקם ועד מיוחד לשם שיכונם בבתי היהודים, בחלקם שוכנו בבתים פרטיים ובחלקם באכסניה כללית. בשביל האחרונים נאספו הלבוש והחפצים ההכרחיים ביותר. מספר הפליטים הגיע למאתיים וחמישים נפש. היה זה חלק מזער מיהודי פלוצק, אשר מספרם הגיע בזמנו לאלפים רבים. אלה שהגיעו אלינו לא רק אביונים מרודים, חלופים ומחוסרי כל היו, כי אם גם מרי נפש, מלאי צער, ייאוש ויגון... לא קשה היה להבינם, אם כי קשה היה לנחמם...

הימים והלילות התחלפו. יום, יום – דאגותיו, טרדותיו וקורבנותיו. באמצע 1941 הגיעו שמועות על המלחמה העומדת לפרוץ בין גרמניה ורוסיה, שמועות שאושרו כאילו על ידי תנועת צבא בלתי פוסקת לצד מזרח ואשר הדליקו בלב רבים ניצוץ של תקווה למפנה לטובה. הגיע יום 22 ליוני ואת עיירתנו הציפו פתאום אלפי טנקים, תותחים, מכוניות ופולגות חיילים, אשר כולם מיהרו בכיוון למזרח. אכן, פלשו הגרמנים לאדמת רוסיה, אך תקוותינו למפנה לטובה נתבדו, בכוח מחץ אדיר פלשו צבאות היטלר לאדמת אוקראינה, כשהם נושאים איתם שמד ואבדון לתושביה בכלל וליהודים בפרט. מהתקדמותם בעקבות הצבא הרוסי הנסוג. להפך – עם ריבוי תרועות הניצחון של קלגסי היטלר גברה אצלם גם תאוות הרצח והשוד והדברים נתנו את אותותיהם גם אצלנו.

ז'ארקי נמצאה כעת רק קילומטר אחד מגבול הרייך. נמצאו יהודים, אשר תוך כדי סיכון חייהם, המשיכו בעסקי הברחה יחד עם פולנים. הדבר הביא לחיפופים בתוך הגטו והתוצאות לעיתים היו לא רק קנסות והחרמות רכוש, כי אם גם גירוש לאושביץ.

אם כי שטח הגטו בז'ארקי לא היה מוגדר, ניתנה פקודה כי אסור לעזבו ללא נטילת רישיון לכך. הייתה זו מכה קשה לתושבי הגטו, אשר תנועתם החופשית עד כה אפשרה להם להתפרנס ממסחר בלתי לגלי עם הפולנים. כעת רבים מאלה שניסו בלחץ המחסור וצוק העיתים לפרוץ את תחומי הגטו, שילמו עבור זה בחיים. מספר האנשים בעלי רישיון לצאת מחוץ לגטו היה מועט מאוד.

באותו יוני 1941 פרצה פתאום מגפת טיפוס בעיירה וטבעי היה שבין היהודים שנחלשו מרוב תלאות ורעב, רבו קורבנות המחלה. צוררי ישראל ניצלו מיד גם הזדמנות זו, בהדגישם בפני השלטונות, כי מכיוון והיהודים הם מפצי המחלה העיקריים, הרי יש לבודדם עוד יותר מאשר עד כה. התוצאות מהירות היו – פקודה מראדומסק לסגור את הגטו ולבודדו לגמרי. ושוב הודות לפעולתו האפקטיבית של "היודנראט" עלה לבטל גם גזירה זו. לשם כך הוקמה ועדת חקירה, שמלבד דוקטור מרגלית ושני רופאים יהודים אחרים – וולבערג וורהפטיג – השתתפו בה גם שני רופאים נוצרים – סצ'מסקי מצ'נסטוחוב והרופא המקומי – גוונדסקי והוועדה קבעה, כי לא היהודים שימשו מקור להפצת המחלה.

מחנות הגטו ערערו כליל את חיי היהודים בכל השטחים – חומר ורוח, מוסר ומידות. הניתוק מתנאי חיים נורמאליים, נדודים תדירים מרחוב לרחוב, מבית לבית, ממחנה למחנה, חיים בצפיפות ובדלות ממארת, עינויי רעב, עלבונות ופחד מתמיד – כל אלה הביאו עימם בהרבה מקרים מחלות, ניוון ואבדון. המחסור גבר מיום ליום. גם אלה שהצליחו להצפין סחורות

יקרות ודברי ערך בכל מיני מקומות נסתרים, הרי בעזבם את המקום היו נתונים גם הם לסבל ולמחסור משווע.

בינתיים פשטה הלהבה יותר ויותר והפעם כבר לא רק ברחבי פולין, כי אם גם ברחבי אירופה. בסוף 1941 פרצה שנית מגפת הטיפוס בפולין, אשר לא פסחה גם על ז'ארקי, וזו פגעה שוב בעיקר באוכלוסייה היהודית, מסיבות אשר אין צורך לחזור עליהן. סבלם של החולים והנצרכים רב היה. דוקטור מרגלית, האהוב על הכל, טרח מעל לכוחותיו כדי להגיש לכולם את העזרה הדרושה. לאושרנו, הגיעו לז'ארקי זוג רופאים – דוקטור פלדמן ורעייתו, רופאת שיניים – זוג חביב, אשר מיד התמסר בלב ונפש לעבודת עזרה לנצרכים. דוקטור פלדמן חלה גם הוא והיה זמן רב מרותק למשכבו, אולם בעבודתו המשותפת עם דוקטור מרגלית גילו שניהם מסירות נפש למופת. יש להודות, כי כל היהודים ובפרט בעלי היכולת המעטים גילו כולם רצון, מסירות והתנדבות עד כדי הקמת בית חולים מיוחד לחולי המגפה. עם שוך המגפה, נתנסה דוקטור מרגלית עצמו בייסורי מחלת הטיפוס, בהתרפאו בבית החולים שהוקם על ידו.

בסוף 1942 הגיעה פקודה מראדומסק, להקים בית מרחץ מודרני בז'ארקי. הדבר נתקבל על ידי היהודים כגזירה קשה, כי כרוך היה הדבר בהוצאות כסף מרובות, אשר קשה היה כבר להשיגו. השתדלנות הפעם לא הועילה והיהודים מוכרחים לוותר על השימוש בו.

במחצית השנייה של 1942 הורע המצב החומרי עד כדי כך, שברחובותיה של ז'ארקי החלו להופיע ילדים ערומים, יחפים ורעבים לפת לחם. הוקם אז בית ילדים אליו נאספו כל הילדים הנזקקים והוועד דאג לא רק לסיפוק צרכיהם החומריים כי אם, במידת האפשרות, גם החינוכיים. אולם לא הרבה זמן נהנו ילדי ישראל אומללים אלה מהמוסד שהוקם בשבילם. היד הברברית, שלא רק המשיכה, כי אם גם הגבירה את השתוללותה הפראית, השיגה סוף-סוף גם אותם וגורלם המר, כגורל אבותיהם, הביא גם אותם לאבדון בתאי הגז והשמד.

השמועות והידיעות הנוראות שהגיעו אלינו ממקומות אחרים על גודל סבלם של אחינו במחנות ובגטאות, צלצלו באוזנינו כהתראה, כי גם עלינו לא תפסח כוס התרעלה. ובאמת נעשו החיים מיום ליום קשים מנשוא. בסוף 1942 נשאר כבר רק כמאה ושלושים משפחות – כשש מאות בערך, שהיו בז'ארקי – אר נשאו למעשה בעול כל התוצאות של "היודענראט". הדלות גברה, ההגבלות והגזירות רבו גם הן. מספר הנזקקים עלה מיום ליום ומספר האנשים שיכל היה עוד לשאת בעול העזרה והסיוע הצטמצם יותר ויותר. המצוקה גברה עד כדי כך, שלמרות האיסור החמור לעזוב את הגטו, היו אנשים מזי רעב בורחים לכפרים כדי להחליף חפצים, שנשארו עוד לפליטה, במזון ושם לעיתים נרצחו על ידי הגרמנים, אשר היו מיד מודיעים ל"יודענראט" שעליו לקבל את גופותיהם.

במרחק של שני קילומטר מז'ארקי הייתה מחצבת אבן, אשר בתקופת הכיבוש הייתה שייכת לחברה גרמנית בשם "מפעלים כימיים". במחצבה זו עבדו מאה יהודים עבודת כפייה קשה בתנאים בלתי אנושיים. לא ייפלא, אפוא, שאנשים התחמקו מללכת לעבודה זו והדבר גרם להרבה צרות מצד השלטונות וגם לחיכוכים קשים מבפנים, כי בעלי היכולת היו משתחררים על ידי מתן שוחד ויצא, אפוא, שסבלה מזה בעיקר דלת העם. ה"יודענראט" מצא גם כאן מוצא, בהטילו היטלים שונים על בעלי היכולת, כדי לספק באמצעים אלה לעובדים במחצבות

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מזון יותר טוב וגם סיוע למשפחותיהם. מכאן רואים מה מסובכות היו לפעמים הבעיות בפניהם הועמד ה"יודענראט".

בנסותי להעלות על דפים אלה עובדות יותר ויותר מרגיש אני אומנם שפע של זיכרונות ורשמים, המתפרצים מתוך לב מתפלץ מרוב עצב וצער ומאידך גיסא מרגיש אני, כי מה שלא תהיה גדולה כמות הדיו שאצליח לשפוך על דפים אילמים אלה, אין בכוחם למסור את כל עומק הסבל והעיניניים, שגורלי זימן לי להיות להם עד חי. בשביל זה דרוש אולי גאון של משוררנו הלאומי ח. נ. ביאליק, אשר נתן בזמנו ביטוי חותך ל"עיר ההרגה". אולם בטוחני, שמה שלא יכתב – הרי חלק גדול של רקע הטרגדיה בת המאה ה-20 יישאר בשביל הדורות הבאים סוד איום וכמוס לעדי עד.

בסוף שנת 1942 הגיעו צוררי ישראל במעשי ההתעללות, ההשתוללות והרצח ההמוני לשיאים חדשים. קהילות שלמות נמחו מעל פני האדמה. חיי יהודים נעשו הפקר ורצח יהודים – תופעה יום-יומית. גל של פסיכומה שטנית-רצחנית הציף ושטף את אירופה. והימים הם ימים טרופים גם אצלנו והננו טובעים בים של שנאה, התלקחות יצרים וארס מפעפע. והנה דוגמה: ניתנה פקודה למסור כל פרווה לשלטונות ולאחר זה די היה כי ימצאו אצל יהודי לבוש פרווה כל שהוא, כדי לרוצחו נפש על המקום.

המשלוחים ממקום למקום נפסקו. כעת שולחים קהילות שלמות ישר למחנות החיסול. את האנשים מכניסים כבהמות – אם כי גם בבהמות לא נוהגים כך! – לקרונות משא, בהם מוכרחים מחוסר מקום לשכב אחד על גבי השני. את הקרונות סוגרים על מנעולים ומובילים אותם ישר לטרבלינקה ולאשוויץ. שיירות הרכבות עם מטען האומללים הלכו בכיוון לראדום, קעלץ ואנו מרגישים כי גלי החיסול האחרון מתקרבים יותר ויותר לעיירתנו. בערים ובעיירות המרוקנות משאירים רק יהודים בודדים ואלה הם השוטרים וחברי ה"יודענראט" עם משפחותיהם, שמתפקידם היה לחסל את הרכוש היהודי שעוד נשאר בגטאות. לשם כך הוקמו מחסנים גדולים של תלבושת, הנעלה, רהיטים וכו', אליהם הובא הכל מבתי היהודים. כאן נעשה המיון – כל דבר בעל ערך נשלח לגרמניה והיתר נמכר לפולנים על המקום. עם חיסול הגטאות, הנמשך לפעמים חדשים, ממיתים לבסוף גם את מחסלי הרכוש היהודים, שנעזרו עד כה על ידיהם.

תהליך החיסול הטוטאלי של הישובים היהודיים נמשך בקצב מתגבר והאטתו תלויה הייתה לפרקים רק בטעמים טכניים. ז'ארקי כבר מנותקת מכל קשר טלפוני עם העיירות השכנות וגם מראדומסק. באווירה של רעדה, ייאוש וחלחלה וחוסר כל ידיעה על העומד להתרחש כל רגע – טבעי שהלבבות היו נתונים לקליטת כל שמועה, בין שהביאה עמה מורת רוח או קרן אור ותקווה. באחד הימים הגיעה שמועה, שמברלין ניתן צו להפסיק את פעולת החיסול וראיה לדבר – יהודי וולושצ'עבה, חזרו הביתה. התברר אחר כך, כי אומנם חזרו, אולם הסיבה פשוטה הייתה – מחסור בקרונות משלוח. מלאכת החיסול לא הופסקה. להפך, החלו להגיע משלוחי יהודים מצרפת, בלגיה, הולנד, וצ'כוסלובקיה. האומללים לא ידעו על הצפוי להם והיו בטוחים, כי הם נשלחים למחנות עבודה ושאלו בלי הרף: איפה טרבלינקה? אנחנו כבר ידענו מה פירוש "טרבלינקה". ריחמנו עליהם ויחד עם זאת ידענו, שאם לא יחול איזה מפנה בלתי רגיל, צפוי לנו אותו גורל עצמו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ה"יודענראט" שלנו עבד במלוא המרץ. עם כל המחסור בכספים נאספו שוב סכומים ניכרים לשם תן שוחד מתוך תקווה – שמא בכל זאת תינצל העיירה מגורלה המר. כולם חיפשו כעת אפשרות להישלח לעבודות כפייה ונאחזו בה כבעוגן הצלחה... עבדו גם נשים. הוקמו מפעלי עבודה חדשים וביניהם חווה גדולה לגידול ירקות מטופחת למופת, אשר הוקמה על ידי צבי ברנדס ז"ל. עבדו בה בעיקר בני הנוער, חברי "השומר הצעיר". עמדו להקים חנות כל-בו גדולה, כדי להעסיק בה גם קשישים, אולם הדבר לא בוצע, כי בינתיים התפתחו המאורעות בקצב אדיר.

פעולת החיסול הגיעה כבר לערים וולבראם ופילץ, מהן החלו להגיע אלינו פליטים, אשר הספיקו להימלט לפני הטענתם בקרונות. אין אולי צורך לתאר באיזה מצב הגיעו אלינו ומה מראה היה להם. טרם הספקנו להסתירם, כשהפולנים הספיקו למסור לז'נדרמריה על בואם והתוצאות לא אחרו לבוא – בחיפושים נמצאו שבעה מהם, שנרצחו בו במקום. הפולנים, השונאים גם הם על ידי הגרמנים ואשר יכלו בהרבה מקרים לשמש לנו קרש הצלה, התמסרו בכל נפשם ומאודם לעזור לגרמנים במלאכת השוד והרצח ולא מאסו בשום תפקיד. פליטים יהודים, אם גם הצליחו להימלט, הרי בעברם דרך כפרים פולניים נשדדו על ידם כליל ואף נמסרו לידי הגרמנים, כל עוד לא נרצחו על ידם הם. באלה התבטא מצפונם הנוצרי! איומים היו התיאורים שהגיעו לאוזנינו מעדי ראיה – הפליטים משתי הערים הנ"ל – על פעולת החיסול ובמיוחד על שיתוף הפעולה מצד הפולנים גם שם. ואם הגרמנים ירו ביהודים מרובים הרי הפולנים לא מאסו גם בקלשונים. היהודים נאלצו לכרות לעצמם את קבריהם ההמוניים, ולרוב נורו על ידי הקבר הפתוח ובין שנורו עד מוות ובין שרק נפצעו – כולם הורדו בכוח לתוך הקברים.

בעיר וולבראם, נמצאו, כולל הפליטים אשר הגיעו שמה, כשמונת אלפים יהודים. בעיר זו העסיקו הגרמנים את הנוער הפולני, המכונה "יונקרס", בעבודות בנייה. עם ראשית חיסול הגטאות הקדישו ה"יונקרס" את כל מרצם למלאכת העזרה לגרמנים. אסור היה להם להשתמש ברובים ולכן השתמשו בעיקר, באתים מושחזים.

בבוא יום החיסול נאספו כל יהודי וולבראם למקום ריכוז תחת משמרות של גרמנים ופולנים. היה זה מקום ריכוז גם בשביל עיירות הסביבה. יהודי פילץ, אשר עקבו אחרי המתרחש בוולבראם, נתכנסו בבית הכנסת, הכריזו על צום אשר חל אפילו על תינוקות, הדליקו נרות, אמרו תהלים, הלכו בהמוניהם לבית העלמין להשתטח על קברי אבות ותפילותיהם ויללותיהם הרעידו את האוויר ונשמעו למרחקים. אולם כל אלה טבעו בחלל כ"קול קורא במדבר".

עם בוא תורם – נשלחו כולם לוולבראם ושם מצאו את מותם יחד עם יהודי המקום. עיר אחרי עיר, עיירה אחרי עיירה הולכות ומתרוקנות מאוכלוסייתן היהודית. דם יהודי נשפך כמים. בכל מקום מרוקן נשאר כרגיל קומץ יהודים לשם חיסול הרכוש היהודי. לפילץ הביאו אפילו יהודים נוספים, כה רבה הייתה המלאכה ובכך גדל קומץ היהודים בה, אשר המשיך לעת עתה את קיומו הזמני.

עקבנו אחרי הנעשה בפילץ, כי הקשר בין ז'ארקי ופילץ היו מתמיד מהודקים יותר והנעשה בה שימש לנו אות לצפוי לנו. עם הגיע הידיעות מפילץ ידעו יהודי ז'ארקי שאין להימלט מגורלם המר. בלי לתת לעצמם דין וחשבון ברור על מטרת הנעשה, החלו במכירת רכושם לפולנים, אשר שילמו עבור הכל פרוטות. השמועות על ההזדמנות ליהנות מן ההפקר הגיע חיש מהר לאיכרי הסביבה ואלה באו בהמוניהם לז'ארקי, כדי תמורת כיכר לחם או מעט תפוחי אדמה לקחת חלק בגזל הרכוש היהודי, שנשאר עוד בידי האומללים הרעבים. היו יהודים שמסרו חפצי ערך לשמירה לידידיהם הפולנים, אשר במקרה זה גילו אדיבות מרובה ולא סירבו הפעם למלא את בקשתם. אחדים החלו לדאוג להקמת מקומות סתר שונים כדי להסתיר בהם את היקר להם ובמקרה של צורך להסתתר אולי בעצמם. היו שעזבו את המקום במטרה להגיע לפילץ מבלי מסור לעצמם דו"ח – לשם מה? כל זה התרחש בז'ארקי בסוף ספטמבר ובראשית אוקטובר 1942.

שוב הגיעו ימי הסליחות ויום הכיפורים. אכן, רבים היו השינויים אשר חלו בחיי היהודים בז'ארקי במשך שלוש השנים האחרונות וזה מורגש היה קודם כל מתוך ארשת פניו של כל אחד ואחד. אין עוד למצוא איש המעלה חיוך על שפתיו. כל אחד מתהלך וליבו מלא צער ותוגה. ספק מלא פחד ספק מלא ייאוש שלא ניתנים למימוש בכוח ההיגיון. אין איש מרגיש ביופי הטבע כי כל אחד נתון לרעדה ולחלחלה, כשמסביב חושך בלהות, חושך צלמוות... באווירת ייאוש זו, הנוקבת עד תהומות הנפש, נתכנסו יהודי ז'ארקי ביום הכיפורים בבית הכנסת בו בילו כל הלילה באמירת תהלים ולמחרת – בתפילות והתייפחויות קורעות לב. וכרעם ביום בהיר נפלה על ראשנו הידיעה, שהביא עימו פליט שהגיע מצ'נסטוחוב, כי עיר זו מוקפת כבר מכל עבריה על ידי אנשי גסטאפו ועוזריהם הפולנים והליטאים. אין בא ואין יוצא, כי מלאכת החיסול בה בכל תוקפה. הוא עצמו נמלט בקושי ברגע האחרון.

באותו זמן הגיעתנו ידיעה שנייה. לביתו של משה פינר, בעל מאפיה בז'ארקי, נתכנסו יהודים לתפילת יום הכיפורים. באמצע התפילה נכנס ז'נדרם גרמני בשם גץ, החל להכות את הנוכחים, לקח את ספר התורה ואחרי שהשטיחו על הרצפה, החל לרמסו ברגלו כשהוא צועק: היכן אלוהי ישראל שלכם? ינסה נא לענשני!

המנוסה מהעיירות השכנות הייתה בכל תוקפה. בורחים בעיקר לפילץ ולוולבראם. ב"יודענראט" שלנו מורגשים פאניקה ואי סדר. חלק מחבריו ועובדיו נעדרים, כי גם הם בין הבורחים. המתיחות גוברת ובינתיים מתפשטת שמועה כי בשישה באוקטובר הוזמן לז'ארקי מספר גדול של עגלות מהסביבה. הידיעה הסתננה אלינו מזלוטופוטוק, שם עבדו גם אנשי ז'ארקי. ראש ה"יודענראט" כינס את משפחתו ואת קרוביו ופנה אליהם בדברים אלה: לצערי הגיע הזמן בו כל אחד צריך לדאוג לעצמו לפי מיטב תבונתו. אני מוכרח להישאר כאן, כי בין כך כבר הפקרת את חיי ואולי אוכל עוד לעזור לנשואים. כאן פרץ בורנשטיין בבכי היסטרי ויחד עמו כל הנמצאים על ידו.

ביום האחרון של סוכות, בחג שמחת התורה, הגיעה הפאניקה לשיאה. משפחת ראש ה"יודענראט" עזבה את העיירה בדרכה לפילץ. בעקבות עזיבה זו גברה המתיחות עוד יותר והחלה בריחה המונית. אחדים שילמו מחיר פנטסטי עבור עגלות – כאלפיים ז'לוטים עד פילץ. ואלה שידם לא השיגה לשלם או לא השיגו עגלה, החלו בריצה בכיוון לפילץ – מרחק ארבעים קילומטר מז'ארקי. תנועת המסתלקים נמשכה כל הלילה. למחרת, בצאתי לרחובות העיירה

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

– לא הכרתיה. רחובותיה שוממים היו. רק חלק קטן מכל האוכלוסייה – פחות משליש – נשאר במקום. היתר – רובם ברחו ובחלקם הקטן הסתתרו בבונקרים, שהוכנו מראש. עצם מעשה הבריחה היה כעין מעשה פלא. כי העיירה הייתה כבר מוקפת משמרות ז'נדרמריה מכל הצדדים. רבים מהאומללים הנמלטים נתקלו, אפוא, גם בדרכים וגם בהגיעם למקומות אחרים, בפעולת החיסול גם שם ולא נשאר להם אלא להיות מצורפים לנשלחים למחנות השמד. גם אלה שהגיעו לפילץ זכו רק לדחיית דינם, כי כעבור ימים מספר נתנסו בזה גם יהודי פילץ.

דלה היא שפת אדם לתאר את מצב רוחם של הנשאים – והם קרוב לאלף נפש – כשהם מעלים על דעתם, כי זה להם היום האחרון לשהותם בעיירתם וגם היום האחרון לחייהם בכלל, כי מחר יעקרו מעיירתם בה נולדו, גדלו, התחתנו, הקימו משפחות ובה סבלו כה רבות בשנים האחרונות. יצאתי שוב לרחוב ריק מאדם. את אשתי וילדי שלחתי לפני ימים מספר לפילץ והבטחתי להם כי אצטרף אליהם. מה לעשות? פגשתי את משה זיידמן, שוטר יהודי בעבר. הסתכלנו איש בעיני רעהו: מבט ייאוש ללא מילים! החלפנו בינינו מספר משפטים ובו במקום החלטנו לנסות להסתלק יחדיו לפילץ. לקחנו שני זוגות אופניים ומבלי לחזור על עקבותינו שמנו פעמינו לכיוון פילץ. אולם מיד נתקלנו במשמר ז'נדרמרים. הראינו להם תעודות המעניקות לנו חופש תנועה, אך הם טענו שתוקפן פג. נעמדנו מיואשים מול אחד מהם. כששני חבריו מתרחקים מהמקום, חיש מהר תקעתי לידו צרור מטבעות ובתשובה לכך שמענו: הסתלקו מהר, מהר! התחלנו לרוץ. חששנו שמא רודפים אחרינו. כשהתרחקנו מרחק רב למדי נשמנו לרווחה ועם רדת הלילה הגענו לפילץ.

בפילץ מצאנו ערב רב של יהודים ממקומות שונים: בני המקום שהותרו להישאר; מסתתרים במחבואים; פליטים מז'ארקי, ראדומסק, פטרוקוב וכו'. תנאי המגורים איומים היו, כי אחרי החיסול הראשון היו רוב הבתים הריקים, נעולים עם חותמת על המנעול. היו אז בפילץ כשלושת אלפים יהודים והיו מקרים, שבחדר קטן הצטופפו כעשרים נפש. ישנו על הרצפות על מצע של קש. קשה לתאר את מצב רוחם והלך מחשבתם של פליטים אלה. בחלקם כבר לא היו מסוגלים להעריך את מצבם. מצד אחד היו מרוצים, שאינם בין המוחסלים ומצד שני הבינו יפה כי הדחייה היא זמנית ויום החיסול המחודש בוא יבוא. גם חשבונם של המרצחים היה כזה ולפיכך לא התנגדו בתוקף לריכוז היהודים מחדש. אחרת חשבו יהודי פילץ ברגעים של ייאוש וראו סכנה לעצמם בהצפת עירם על ידי יוצאי עיירות אחרות. הגיע הדבר לכך, שהמשטרה היהודית המקומית החלה בציד היהודים הזרים ואת הצעירים ביניהם שלחו למחנות עבודה לפלשוב ופרוקצ'ים.

המצוקה והמחסור גדולים היו. הבתים, בהם הצטופפו הפליטים היו הרוסים למחצה, כי אחרי חיסול דייריהם הקודמים נעשו בהם חיפושים מדוקדקים. חיפשו דברי ערך ותכשיטים, אשר אולי הוצפנו על ידי היהודים ולשם כך שברו קירות והרסו תנורים. לפיכך, אם גם מצא מי קצת מזון לא היה היכן לבשלו, כרגיל. היה מצב דלת העם בכל רע, כי אלה לא יכלו למלט את עצמם בכסף מרדיפות המשטרה. בסופו של דבר אספה המשטרה את רוב הפליטים – רעבים, עטופי קרעים, יחפים וחדורי פחד – כולם במרחק כמה קילומטרים מהעיר ופקדה עליהם להתרחק מגבלות העיר. עלובים ומיואשים החלו לנוע מבלי לדעת באיזה כיוון הם מתקדמים. בחלקם הגיעו לאחר כך חזרה לפילץ, אולם מצאו את חלונות ודלתות מעונותיהם נעולים וסתומים על ידי קרשים מסומרים. רבים מהם נשארו בחוץ מתחת לכיפת השמיים.

ביום שלישי 6 לאוקטובר 1942 **נקראו ראש ה"יודנראט" של ז'ארקי** – ישראל בורנשטיין ושני חבריו: קלמן קאלקופף ואליעזר סטודניברג להופיע בפני שלטונות המקום. בבואם מצאו שם את אחד מראשי גדוד החיסול – פויכט – יחד עם כל הפמליה שלו. כולם באי כוח הגסטאפו. פויכט הודיע ל"יודנראט", שהיום הגיע התור של חיסול הישוב היהודים בז'ארקי וכי כולם יישלחו למחנות עבודה ל.. מזרח הרחוק! כל אחד רשאי לקחת עמו כמה חפצים, הדרושים לו בדרך, אולם לא יותר מעשרה קילוגרם. מותר לכל אחד לקחת עימו חפצי ערך ותכשיטים וכמו כן מזון לחמישה ימים. במשך שעה אחת על כולם להתאסף במקום הריכוז בכיכר השוק. גם המשטרה היהודית גויסה לפעולה זו. הפולנים והאוקראינים התנדבו, כרגיל, לסייע במסע "קדוש" זה והחלו קודם כל בגזל הדירות והבתים שנותרו. אחרי שנעמדו כולם בשורות, עבר פויכט ביניהן, ספר את כולן ואחרי שנוכח כי לפי החשבון רבים הם הנעדרים, הודיע, כי מוטב כי כל המתחמקים והמסתתרים יתייצבו מרצונם הטוב, כי בין כך יתפשו וייענשו קשה. לצערנו, בוצע איומו כמעט במלואו. השורות נתמלאו יותר ויותר ואחדים מהמתגלים בכל מיני מחבואים או בבתים – נרצחו בו במקום. עם ראשים מורדים ומדוכאים עמדו הנידונים למוות בשורות, כשהם מחכים לבואם של הנותרים ושל המועסקים בעבודות כפייה מחוץ לז'ארקי. הנוצרים המקומיים גילו זריזות מיוחדת בחיפוש היהודים המסתתרים ומר מאוד היה גורלם של אלה. כך, למשל, הוציאו ממרתף ביתם את אברהם גולדברג עם בתו והם נרצחו בו במקום.

קורצפלד, אחיו של הנרצח הקודם, גם הוא קצב, נתגלה בתוך ערמת קש. כשהוציאוהו והוא הרגיש כי חייב אבודים, הוא הספיק לתקוע סכין באחד הז'נדרמים שעמדו על ידו וכמובן נרצח גם הוא בו במקום. הרוצחים נכנסו לביתו של פייבל רוזנבוים והופתעו למצוא אותו עטוף בטלית יושב עם בנו ולומד דף גמרא. גם בפנות הרוצחים אליהם לא זזו השניים מהמקום ובמצב זה נרצחו שניהם. באחד הבתים מצאו את בתו של הסנדלר קשפיצקי, אשר רק לפני שעה נולד לה תינוק. הרוצחים רצחוהו נפש יחד עם התינוק, אשר זה רק הספיק לראשונה לראות אור עולם – עולם שנעשה כה חשוך עלינו.

אחד האוקראינים מצא יהודייה זקנה והוליכה לכיכר וכשהחל להאיץ בה ולא היה בכוחה למלא את פקודתו, החל להכותה באכזריות עד אובדן כוחותיה וכשנפלה המסכנה ארצה – ירה בה ופרץ בצחוק מגעיל.

מספר הקורבנות שנפלו באותו יום בז'ארקי הגיע ל-23. ציד הקורבנות וסידור כולם בשורות נמשך שעות ובמשך שעות אלו נתייתמה עיירתנו כליל מכל יהודיה, אשר במשך מאות בשנים הקימו בה דורות על דורות. את כל האומללים שלחו לזלאטופוטוק, שם הוטענו כולם בקרונות משא ונשלחו, בצורה ובתנאים הידועים לנו, לטרבלינקה. לא אחד מהמסכים שלח את מבטו האחרון לעבר עיירתו האהובה, אשר בה נולד, בה סבל, בה שמח ובה מצא אותו גורלו המר – גורל כל אחיו היהודיים.

שלושים יהודים נשארו על ידי הגסטאפו בז'ארקי לשם הרקת בתי היהודים וחיסול רכושם. אלה הרגישו את עצמם כמתים שחזרו מבית העלמין והם שספגו לתוכם את כל הצער והכאב, אשר נישאו עוד בחלל העיירה, אחרי שיהודיה נשלחו לאבדון. שלושים אלה סודרו בביתו של קלמן קאלקופף ולאחר כך הועברו לביתו של שלומ'קה טננבוים. ראש הז'נדרמריה, יוסף שמיד, אשר לפני כן כאילו שמר על יחסים פחות או יותר אנושיים עם ה"יודנראט", כשהוא

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מקבל באופן שיטתי סכומי כסף גדולים וחפצי ערך רבים, נתן כעת חופש ליצריו השפלים ביחס לשלושים המושפלים, אשר נמצאו תחת פיקודו.

באותו זמן עצמו נמצאו עד בז'ארקי בעליות הבתים, במרתפים ובבונקרים מאות יהודים אשר הצליחו לא ליפול בידי המרצחים. מיום ליום אצלו יותר ויותר המזון והמים, אשר הכינו לעצמם. לצאת ממחבואם לא יכלו, רבים מהם החליטו, אפוא, להתחמק בלילות, אולם בין אלה רבו הנחטפים והנרצחים. חלק מהם הגיע בכל זאת לפילץ, ראיתם, לא היו עוד דומים לאנשים, כי אם לצללים תשושי כוח. רעבים ונפחדים עמדו כבר לא רק על סף הייאוש הגמור, כי אם על סף אדישות איומה, הגובלת כבר בטרורף דעת. על אף הסכנה האיומה הנשקפת להם, עשו שלושים האנשים הלגאליים למען עזור לאחיהם בבונקרים והחלו בדרכים שונות לספק להם מזון ומים. אולם אי אפשר היה הרבה זמן להמשיך בזה ולפיכך לא נשארה לאומללים ברירה, אלא לנסות, למרות סכנת הרצח האורבת להם בדרכים, להתחמק ולברוח.

קבוצת יהודים, ביניהם חיים טננבוים עם בנו אברהם, מצאו להם מקלט ביער תחת כיפת השמיים. כאשר אצל אצלם המזון, החליט הבן להסתכן לתוך ז'ארקי, אולם בעוברו דרך לשניבו הרגישו בו צעירים פולנים, תפשוהו, כבלוהו והביאוהו לז'נדרמריה. בנס עלה בידי ישראל בורנשטיין (אחיינו של טננבוים) להצילו מכדורי הז'נדרמים. לאחר כך העבירוהו למקום אחר ומאז נעלמו עקבותיו.

מצב הנשארים עוד בבונקרים, בז'ארקי, נעשה יותר ויותר חמור. הצורך לשבור את רעבונם הכריח אותם לעזוב מד פעם לפעם את מקומות מחבואם והפולנים בהרגישם זאת הלשינו מיד למטה הגרמני. הנוער הפולני ראה חובבות ספורט בגילוי מסתתרים גברים, נשים וטף. כולם נשלחו לצ'נסטוחוב ונורו. בין אלה נמצאו: אברהם רפפורט ומשפחתו, פישל בקר ומשפחתו, מאלע שולמאן עם אמה ועוד ועוד.

יו"ר ה"יודענראט" ישראל בורנשטיין, השקיע שוב מאמצים רבים ושוחד רב עד שהצליח להעלות את מספר היהודים הליגאליים בז'ארקי עד למאה ועשרים נפש. גם אני, אחרי שהותי זמן קצר בפילץ, חזרתי עם משפחתי כאחד הלגאליים לז'ארקי. האם אוכל לתאר כאן איך נתרשמתי הפעם בשובי לז'ארקי אחרי כל מה שהתרחש בעיירתי זו ואשר דמתה כעת לבית עלמין גדול ובתיה – למצבות ענק. השקט ברחובותיה כה רב היה, עד שנדמה היה לך, כי הוא מהדהד באוזניך. גם הד צעדי נשמע כאילו למרחקים ונדמה היה כי מכל חלון, מכל דלת מציצות בך עיניים. אולם למעשה היו אלה רק דמויות דמיוניות וצלליהם של אלה אשר פעם חיו בבתי האלה ואר רוחם הוסיפה עוד לרחף בחלל העיירה.

כל בוקר היינו מחויבים – היהודים הלגאליים – להתייצב בפני הלויטננט. הוא היה מונה את השורות והנפשות ומחלק אותנו לקבוצות כדי לשלוח כל קבוצה לעבודתה המיועדת. נשלחתי לעבודה במחסן רהיטים, שנמצא במפעל לעיבוד עורות של חיים טננבוים. הערשל מונאט, טננבוים ואני עבדנו במיון הרהיטים שהובאו למחסן מבתי היהודים על ידי העגלונים הפולניים. כל רהיט, כל חפץ שבאנו עימו במגע שימש כעין זיכרון וסמל למעשה השמד והכיליון.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

תודות למספר המוגדל של היהודים הלגאליים (כולם שוכנו בשלושת הבתים של שלמ'קה טננבוים, בעריש ויסמן וקלמן קאלקופף) הוקל במקצת מצב היהודים במחבואים, כי קל יותר היה לדאוג למזונם. מאידך, נעשה מצבם יותר חמור, כי הלכלוך והצחנה בבונקרים, בתנאי המציאות המרה, נעשו ללא נשוא.

בינתיים הגיעו ובאו ימי החורף הקרים עם סופות וסערות שלגים ורוחות קרים החודרים לכל חלקי הגוף – וכל זאת גם בבונקרים הבלתי מוסקים. גם מצב יהודי ז'ארקי אשר התגוררו בפילץ, היה בכל רע, כי הגרמנים עמדו על כך, כי מספר היהודים בפילץ עולה בהרבה על הרשום אצלם ובסופו של דבר החלו בציד האנשים המיותרים. אותו הדבר בוולבראם. שתי הערים טעמו את טעם החיסול השני ושוב נשלחו קרונות משא עם אנשים לטרבלינקה ואושביץ.

על מועד החיסול השני נודע ליהודי הערים האלו יום אחד לפני זה. החלה שוב בריחה מבוהלת בכיוונים שונים ומשונים – לתוך הרייך, בכיוון לקראקו ולכל מיני נקודות בסביבה. שוב ניסו רבים להסתתר אצל איכרים פולנים במוסרם להם את שארית הכסף והזהב. רבו שוב המקרים, שאחרי שלקחו מהם את הכל, מסרום לז'נדרמריה הגרמנית. המבוכה והחלחלה שוב הגיעו לממדים בלתי משוערים, עד שאחדים מיהודי ז'ארקי חזרו תשושים, רעבים, לבושים בגדי קיץ ובקרעים לז'ארקי, כדי שוב להתחבא בעליות ובמרתפים. בין הבאים הפעם לז'ארקי היו גם מבני משפחתי וביניהם גם אמי ז"ל, אשר עשתה את דרכה לז'ארקי – ארבעים קילומטרים ברגל ובחלקה בריצה. בלב שותת דם קיבלתי את פניה מבלי שאוכל בהרבה לעזור לה. מן הנמנע היה להכניסה לבית המגורים שלנו, כי הדבר היה מסכן את מצב כל הנמצאים בשלושת הבתים. הכנסתיה זמנית למרתף של פחם ואחר כך העברתיה למחבוא יותר בטוח על יד מחסן הרהיטים בו עבדתי, כדי שיוקל עלי לדאוג למזונה.

הצעירים הפולניים המשיכו במלאכתם הקדושה – גילוי מחבוא היהודים ומסירתם לגרמנים. את הנתפשים לא רצחו עוד על המקום, כי אם רק עצרום וכשהיה מספרם עולה לעשרות, היו שולחים אותם לראדומסק ומשם הלאה...

כעכברושים בחוריהם ישבו המסתתרים כל הימים במחבואיהם ורק בלילות היו יוצאים בזחילה וקופצים דרך גדרות ומכשולים אחרים כעטלפים. בחיפזון ובבהלה היו חוטפים את מעט הלחם והמרק שהיינו מכינים להם וחוזרים מהר למחבואיהם. בעקבות פעולת הריגול, חטיפתם ומסירתם לגרמנים, נעשה מספר המסתתרים יותר קטן. לא מעטים מתו בבונקרים מקור, מרעב וממורא משגע.

בנובמבר 1942 הגיעה פקודה מראדומסק, אשר הביאה עמה גאולה זמנית לשוכני המחבואים. לפי פקודה זו הוקמו בשביל כל המסתתרים ארבעה גטאות: בסנדומיר, בשידלובץ, באויזר ובראדומסק. הותר לכל האומללים האלה להתרכז בארבע הערים הנ"ל, כל אחד לפי בחירתו. הריכוז צריך היה להסתיים ב-30 לנובמבר והמאחרים – דינם, כרגיל, עונש מוות. פקודה זו לא חלה על ה"לגאליים".

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

אין לתאר באיזו שמחה קיבלו המסתתרים את הידיעה, כי אצל רובם הגיעו המים עד נפש וקשה היה לקוות, שיוכלו עוד הרבה זמן להמשיך בקיומם בתנאים בלתי אנושיים אלה. כולם יצאו ממחבואיהם וכונסו שוב במקומות ריכוז מיוחדים. אנחנו מאה ועשרים הלגאליים, התחלנו לדאוג ולספק להם את הדברים ההכרחיים ביותר ובעיקר לבוש, נעליים וכו'. את כל אלה לקחנו, תוך כדי סיכון חיינו, מתוך הבתים היהודיים שנמצאו בתהליך של חיסול. זרם המסתתרים שיצאו ממחבואם היה די ניכר, אם כי רבים מהם היו דומים יותר לצללים מאשר לאנשים. רבים מהמסתתרים הגיעו גם מהסביבה.

בז'ארקי התרכזו כשש מאות יהודים. הייתה זו קבוצה הנע-ונד'ניקים האחרונה. כיומיים שהו בז'ארקי וב-29 לנובמבר כונסו כולם במקום אחד. גם כאן לא חסרו מעשי התעללות והצטיין באלה הלויטננט שמיד, אשר מדי פעם הוריד את מקל הגומי שלו על ראשי העומדים בשורות והם כולם שבורים ורצוצים אחרי כל מה שעבר עליהם במחבואיהם השונים ובבונקרים. רובם היו אנשים, אשר כבר לא פעם נקלעו מאש לאש, מבונקר לבונקר, ממשמר למשמר, מרצוצים לרצוצים ומסכנה אחת לסכנה גדולה הימנה – רובם מושפלים, מדוכאים ומחוסרי כל. אנחנו הלגאליים עשינו את האפשרי ואת הבלתי אפשרי כדי לספק ל"משוחררים" אלה את צרכיהם האלמנטאריים ביותר.

מחנה העצורים הגדול ביותר היה בראדומסק – כחמשת אלפים נפש, יהודים מערים ועיירות שונות – וולבראם, פילץ, סענדזישוב, וואדיסלאוו וחלק ניכר של יהודי ז'ארקי. בתחילה היה מצב גטו ראדומסק קשה מאוד, כי רוכזו כולם רק בשבעה בתים גדולים. הצפיפות הייתה איומה.

באחד הימים האלה הגיע גם הילד יחיאל בן ה-15, בנו של הערצל בורנשטיין, נכדו של אליעזר קז'נובסקי. עם חיסול הגטו בראדומסק הסתתר שתי יממות בארגז אשפה עד שהצליח להימלט ולהגיע לז'ארקי יחד עם דודנו קאראל, בנו של יהושע קז'נובסקי. יחיאל הגיע אלינו כשרגליו קפואות למחצה. אחת הנשים הלגאליות, צביה פישר, התמסרה לטיפול בו ולריפוי רגליו. לשם כך היינו מורידים אותו כל לילה מהעלייה. כשהחלים במקצת ויכול היה לעמוד על רגליו, הביא חיים טננבוים אותו ואת דודנו לאחד הנוצרים – בויאנעק – וזה העביר אותם לשטח הרייך. העברתם הייתה כרוכה לא רק בהוצאות כסף מרובות, כי אם גם בסיכון חיינו של חיים טננבוים. משם נשלחו שניהם למחנה עבודה ובו מצא יחיאל את מותו. בחיים נשאר רק קאראל קז'נובסקי, הנמצא כעת בארצות הברית של אמריקה.

בינואר 1943, אחרי החיסול האחרון של גטו ראדומסק, נמלטו ממנו כמה אנשי ז'ארקי, שנקלעו שם וזאת אחרי שהגטו כבר היה מוקף אנשי גסטאפו ומתנדבים אוקראיניים. בין הנמלטים היו: מאטעל רפפורט עם משפחתו, אלע רפפורט עם בתו בת ה-12, העניק פאסעק, הערשל מאנטש ואחרים, אשר את שמם לא אזכור. כולם יחד קרוב לארבעים נפש. רובם התחבאו במקומות סתר שונים. כדי להבין את מצב הנמלטים, יש לזכור כי הדבר קרה בינואר, בימי החורף הקשים ביותר, לא היו כמעט כל סיכויים להינצל מהמוות אשר ארב להם על כל צעד ושעל ואומנם רק מעטים מהם הגיעו, אחרי תלאות רבות, עד לז'ארקי והתגנבו לתוך הבית בו התגוררו שלושים הלגאליים.

באחת הדירות באותו בית הייתה דלת נסתרת אך דרכה אפשר היה לחדור לעליית הבית. שם הסתתרו כולם ובדרך סתר זו סיפקנו להם את צרכיהם המינימאליים מתוך סיכון עצמנו. בין המסתתרים היו משה רוטשטיין ואשתו בלה גרונדלנד, מאטעל רפופורט ומשפחתו, אלע רפופורט עם בתו, הערשל מונאט, קריינדעל פלאוונער ועוד – קרוב לעשרים איש ואישה. בין הנסתרים הייתה אישה אדוקה מאוד – קריינדל פלאוונער זילברברג, אשר בכל ערב שבת הדליקה נרות שבת בעליית הגג. אף על פי שהדבר סיכן את חיי כולנו לא ויתרה על כך והאמינה שבזכות נרות שבת הללו יצילו ה' מכל רע. לשם יתר ביטחון פרשנו סדינים מסביב לנרות, כדי שלהבתם לא תחדור החוצה.

בפברואר 1943 מסר אחד הז'נדרמים לראש ה"יודענראט", כי למחרת תגיע קבוצת "גסטאפו" מיוחדת לשם ביקורת חמורה וחיפושים בבית הלגאליים. הידיעה עוררה בהלה. אחרי התייעצות משותפת החלטנו להעביר את כל המסתתרים בעליית ביתנו לבונקר, הנמצא בשוק, בבית משפחת לבנבערג. הבית הזה שימש בזמנו בתור "שטיבעל" לחסידי אלכסנדר. מאחורי ארון ספרי הקודש נמצאה דלת נסתרת, אשר דרכה אפשר היה להגיע למרתף הבית הזה. בלילה העברנום אחד-אחד ללא תקלה. מחוסר מקום נכנסו האנשים בקושי לתוך הבונקר ומחוסר אוויר גדל המחנק בבונקר עד כדי אי יכולת להדליק בו נר. למחרת הוברר כי כל הבהלה הייתה לשווא. היה, אפוא, צורך להעבירם בחשכת הלילה הקרוב בחזרה. העברנום זוגות-זוגות. רק שלושת האחרונים והם: משה רוטשטיין ועלא רפופורט עם הבת, אשר בגלל רגליה הקפואות מוכרח היה אביה לשאתה בזרועותיו, נתקלו באחד הז'נדרמים – שוברט, שהיה ידוע באכזריותו. מראה הילדה, הנישאת על כפיו, משכה את תשומת ליבו. הוא אסר את שלושתם וכל הניסיונות לשחררם היו לשווא.

למחרת בבוקר נורו כולם בבית העלמין של ז'ארקי. השוטר הפולני, אשר השתתף באקזקוציה, סיפר לי על זוועות הרצח האכזרי. אלע רפופורט ומשה רוטשטיין נורו הראשונים. האחרון היה מבחרותו חבר פעיל ב"השומר הצעיר", מורה ומחנך, מלא מרץ עלומים וחדוות חיים ובמותו – רק בן 30. הילדה, אחרי שנזעזעה ממראה הרצח לנגד עיניה, החלה לברוח ולהסתתר מאחורי המצבות עד שנצמדה לאח מהן. כשהתקרבו אליה ניסתה שוב לברוח. לבסוף תפשוה, קשרו ידיה ורגליה ובמצב זה ירו בה. שניים מתוך הלגאליים – מאנע גרונדלאנד וחיים טננבוים נשלחו על ידי הז'נדרמים לקבור אותם ובבית העלמין של ז'ארקי מצאו את מנוחתם האחרונה.

ב-6 באוקטובר 1942 נמלט מעיירתנו ילד בן 14. בנו של בני פלדמן. הוא ברח ממש לפני ראשית "האקציה" של החיסול. כל רצונו היה להציל את חייו. לשם כך נדד למרחקים, חי בניסים תחת כיפת השמיים, בקור ובגשם, ברעב ובצמא כשמידי פעם היה זוכה לפת לחם מידי גוי, שרחמיו נכמרו אליו. גופו הרזה, הצנום והמצומק היה מכוסה קרעים וסחבות וללא נעליים לרגליו. כשהגיע לחוסר אונים מוחלט, תקפה אותו אדישות והילד איבד כל כוח התנגדות למתרחש מסביבו. במצב זה הגיע בחודש דצמבר חזרה לעיירה והחל לשוטט ברחובות ללא מורא ופחד.

לא עבר זמן רב והנוצרים הרגישו בו ומיד הודיעו על קיומו לז'נדרמריה. כשניגש אחד הז'נדרמים לילד האומלל והסתכל בגופו החלוש ובמראה פניו התמימים והאדישים הוכה אפילו הוא תדהמה ולא מצא עוז בנפשו לרוצחו. הוא ציווה על הילד להסתלק מתוך הנחה כי

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

יברח מפניו, אולם לילד לא היה כבר לא הכוח ולא הרצון לברוח. הז'נדרם ירה בו והכדור פגע רק בכפו של הילד. השלג הלבן כוסה כתמים אדומים וצעקות הילד מרוב כאב החלו לפלח את האוויר. הכדור השני שנורה בו גאל את הילד מנדודיו ומעיניו המרובים, אחרי שעמד בהם במשך שלושה חודשים רצופים.

אחרי החיסול הראשון באוקטובר 1942 נתרוקנו הבתים לגמרי. לשוכנים בהם כעת חסרו הדברים האלמנטאריים ביותר: לא מיטה, לא תנור ולא כלי בישול. רק לאחר זמן מה הורשינו לשלוח להם מז'ארקי טרנספורט עם חפצים שונים ולהקל במקצת על מצבם – תלבושת, הנעלה, כלי מיטה, לבנים, מזון וגם קצת כסף. בתוך המחנה בראדומסק קויים חופש יחסי ורק חלק העצורים היה חייב בעבודת כפייה. התלוינים הגרמנים ידעו, כי במוקדם או במאוחר יגיעו גם אלה למשרפות ולתאי הגז ולפיכך לא שמו לב ביותר לסדרים הפנימיים בתוך הגטו. השלטון נמצא למעשה בידי המשטרה היהודית – ה"אורדנונגס-דינסט". בתוך הגטו אפשר היה להשיג בכסף, באופן יחסי, הכל. במשך הזמן הוקמו אפילו בתי קפה, מאפיות ובתי מלאכה למעדני מתיקות. מתן חופש מסחר, מלאכה וחליפין בענפים שהיו בבחינת איסור גמור, עורר אצל רבים תימהון, אך הגרמנים לא הפריעו והיהודים חשבו, שאין לחטט הרבה במעשיהם ובסידוריהם ויש לקבל את סדרי החיים כפי שהם.

פרט מעציב אחד יש להדגיש, השוטרים היהודים, לרוב צעירים, חושיהם במשך הזמן קהו וליבם, בהשפעת המוראות שהיו עדים להם, נעשה קשה והם נטלו לעצמם חופש להתעלל באחיהם, להכות, לגזול ולעשות חיים על חשבון חסדים לשלטונם, בחינת – "נחיה, כי מחר נמות".

בדצמבר 1942 הוקטן מחנה העובדים בז'ארקי ממאה עשרים לשישים נפש. יתר השישים נשלחו לראדומסק, עשו עימם חסד ושלחום באוטו משא, כשהם נושאים עימם כל מיני חפצים הכרחיים. בהגיעם לראדומסק, מצאו בה בהלה ומבוכה: הגיעו שמועות על חידוש פעולת החיסול, שמועה רדפה שמועה, וביניהן אחת, אשר לפיה עמדו לבצע חיסול חלקי, כלומר, המוכשרים לעבודה לא יחוסלו כי אם יישארו במקום. פסיכזה תקפה את כלל אנשי הגטו וכל אחד השתדל להוכיח שהוא, הוא המסוגל לעבודה כל שהיא וכל זאת כדי לא להישלח למחנה השמד. האווירה בראדומסק נעשתה מיום ליום דחוסה יותר. שוב רבו מעשי הגזל והרצח וכל הגטו שוב נתון היה בקדחת של עצבנות ופחד מוות. והימים – ימי חורף קשים של קור וכפור, הדרכים סגורות ואין יותר מקום אליו אפשר עוד לנסות לברוח. לא נשאר, אלא לחכות מתוך חוסר אונים ליום הדין המר.

באווירה מחושמלת זו חמדה נפשם של הוונדאלים הגרמניים בהמצאות חדשות לשם התעללות יתר בקורבנותיהם היהודים. כך, למשל, הופיעו יום אחד בגטו מודעות גדולות, המבשרות כי האנגלים הסכימו להחליף את שבוייהם הגרמנים ביהודים העצורים בגטאות ובזה תינתן, אפוא, האפשרות ליהודי הגטאות לנסוע לארץ-ישראל. בחשבון ראשון יבואו יהודים, שיש להם קרובים בארץ ובראש וראשונה ידאגו לאיחוד משחות – נשים לבעליהן, ילדים להוריהם וכו'. לשם ביצוע הפעולה נפתחה לשכת רישום וכל הרשמה עלתה עשרה ז'לוטים.

קשה לתאר את השמחה ואת ההתאוששות ויחד עם אלה גם ההצטופפות של יהודי הגטו על יד הלשכה הזאת. כל אחד שאף להיות בין הרשומים הראשונים. כדי להגדיל את הבהלה ואת ההצטופפות הוסיפו המתעללים, כי יש להירשם בהקדם האפשרי, מכיוון שלמחרת צריכות הרשימות המלאות להגיע לידי מטה הגסטאפו. לא די היה לסדיסטים אלה במעשה השמד של בני אדם והיה להם צורך גם להתבדר על חשבון הקורבנות האומללים! בינתיים ניצלו הגרמנים את הרשימות האלו כדי להשיג את המספר המדויק של העצורים בגטו. כל זה קרה ב-3 בינואר 1943 – ימים מספר לפני ביצוע החיסול האחרון.

בינתיים נתקבלה פקודה בז'אנרקי להפסיק את עבודת שישים היהודים שנותרו בה ולהעבירם לגטו ראדומסק. **בהשפעת ה"יודנראט"**, אשר המשיך עוד לפעול, השאיר הלויטננט שמיד את מחצית האנשים בז'אנרקי ואת שלושים הנותרים העביר לראדומסק. אלה האחרונים היו צריכים במשך שעה להופיע על יד בית הכנסת, שם חיכו להם עגלות האיכרים, אולם במקום שלושים הופיעו רק עשרים איש – היתר נעלמו והתחבאו. על אף העובדה, שהנעלמים היו צפויים כל רגע לעונש מוות, בחרו הם בדרך זו כבדרך מסוכנת פחות, ויש להודות שאחדים מעשרת ה"פושעים" אשר נעלמו במחבואיהם השונים זכו להישאר בחיים ולראות במפלתו של האשמדאי.

אלה שנשלחו לראדומסק מצאו, בהגיעם שמה, את הגטו מוקף כוחות מזוינים. ההכנות לחיסול היו במלוא תוקפם. להימלט כבר קשה היה והדבר עלה רק בידי בודדים וכמובן רק על ידי שוחד רב. רבים מהנמלטים נורו גם אחרי מתן כספם. הגיע היום של שישי בינואר. כל אנשי הגטו כונסו למקום אחד – כיכר השוק. הכפור היה בעצם תוקפו, כל העומדים מתבוססים בשלג עמוק ורבים מהם לבושי קרעים, תשושים ורעבים. זה יומיים שלא עוסקים באפיית לחם וקשה להשיגו אפילו בכסף. הקהל הרב מוקף אנשי גסטאפו, ז'נדרמים ונוער נוצרי ואלה שוב נותנים חופש ליצריהם הסדיסטיים – להתעלל, להכות ולרצוח. מסביב – אנחות, התייפחויות, צעקות וצווחות המשוועות אל השמיים, ובתוך שורות האומללים, מוכי גורל וחדלי אונים – ריקוד שדים של פראי אדם משתוללים ומשתמשים לשם כך בכל מיני תחבולות שטן. התמונה הידועה חוזרת. כל שדאג לכך מראש התחבאו שוב בבונקרים, הנתפשים נרצחים בו במקום. והנה עוברת בשורות שמועה חדשה, הפעם נכונה, כי על האנשים שעבדו בבית חרושת "טונס מונדס", המייצר כעת עגלות בשביל הצבא, להתקהל בצד. מספר העובדים היה כשלוש מאות, אולם ברגעים של ייאוש נדחקו ונלחצו רבים אל המקום בו עמדה קבוצת עובדים זו, מתוך תקווה שכל מי שיימצא בתוכם יישאר במקום. המהומה והבהלה גדלו מרגע לרגע וה"שקצים" האוקראיניים הורידו ברוביהם מכות רצח על ראשי הנדחקים.

אחרי שהצליחו הז'נדרמים להפריד בין קבוצת מאושרים זו לבין יתר הקהל ניתנה פקודה לזוז בכיוון לקרונות המשא, אשר עמדו לקבל את המטען האנושי הזה, אשר למעשה היה כבר נטול כל מראה אנושי. לפני שהוטענו לקרונות לא שכחו המרצחים לגזול מהם לא רק את מעט החפצים, אשר עוד נשארו לאחדים, כי אם גם את לבושם העליון ואת נעליהם וזרקום לתוך הקרונות עירומים למחצה, קפואי גוף ונפש ללא כל דאגה למזונם. שעות רבות עמדו הקרונות על הפסים בתחנת ראדומסק ורק בשעות הערב זז המטען בכיוון לטרבלינקה...

מלבד עובדי הכפייה נשארו בראדומסק גם הרבה מסתתרים. במשך הזמן נתפשו רובם, נעצרו לזמן מה ואחר כך הוצאו לבית העלמין ונרצחו. בהרבה בתים יהודיים נמצאו ילדים קטנים, אשר הוריהם הזניחם, מכיון שלא רצו לראות בעיניהם את השמדתם. באחד הבונקרים בו הסתתרו כמה עשרות אנשים נמצאו גם אישה עם ילד בן שנה וחצי. הילד בכה כל הזמן וכאשר החל הדבר לסכן את חיי הקבוצה כולה, החניקוהו בהסכמת האם. הקבוצה בכל זאת נתגלתה וכולם נרצחו בבית העלמין לפי הצורה הנהוגה על ידי הגסטאפו – הקורבנות חופרים לעצמם את הקבר, ניצבים על עברי פי הקבר, נרצחים על ידו ונזרקים לתוך הקבר בין שהם מתים ובין שהם פצועים.

היה מקרה בודד, שאחד מהנידונים האלה, תפס את והתערב בין האוקראינים, מבצעי הפעולה ובדרך גם התחמק מביתה קברות. עמו שוחחתי ומפיו שמעתי את פרטי הרצח. הוא אשר סיפר לי, כי בזמן הרצח בבית העלמין נמצאה בין כולם צירל בת ה-16, בתו של חיים טננבוים. היא כרעה ונפלה לרגליו של לויטננט קמפפניקס, המבצע הראשי של הרצח וביקשה רחמים. היא נרצחה יחד עם כולם.

עובדי הכפייה שנשארו נשלחו לעבודה לסקז'יסק למפעלי נשק וביניהם כעשרים אישר מז'ארקי ואחד מהם – הערשל רוטנברג. מפיו שמעתי פרטים מספר על תנאי העבודה במפעל: עבדו שם כעשרת אלפים איש, מהם שלושת אלפים נוצרים, אר היו חופשיים וקיבלו משכורת. היתר – עובדי כפייה יהודיים, אשר גרו בתוך חומות המפעל בתנאים של מצורעים והיו נתונים לבדיקות אין סופיות. כדי מדי פעם להוציא משורותיהם את החלשים. האחרונים נשלחו למחנות השמד. כשהרגיש רוטנברג, כי תורו להישלח משם מתקרב – הצליח להימלט ולהגיע בראשית 1943 לז'ארקי. שם התחבא בשמך זמן רב אצל פולני, אשר בסופו של דבר גזל ממנו את כספו ורצחו נפש.

באפריל 1943 נמצאו עוד שלושים העובדים הלגאליים בז'ארקי. כמספר הזה נשאר בנס בבונקרים. אנחנו הלגאליים עבדנו קשה בגראז'ים של הז'נדרמריה. מצבנו, אם כי ידענו מה צפוי לנו בסופו של דבר, היה לעין ערוך טוב מגורל אלה, אר כבר נידונו למוות וחיים עוד רק הודות למחבואיהם. אחדים מהם הסתתרו בעליית הבית בו התגוררנו אנחנו עובדי כפייה. כולנו – גם הם וגם אנחנו – מתהלכים כנידונים למוות בטוח, אלא שלעת עתה הליכתנו עוד באופן יחסי חופשית והם – כל נע וניד הקל שבקלים מביא להם רעדה וחלחלה בלתי פוסקות. אך בכל התנאים הקשים והבלתי אנושיים ביותר בלט רצון אחד כביר אצל האנשים – שרובם עודם צעירים היו – לחיות! לדחות את יום החידלון! לחיות! לחיות!!!!

בעליית בית מגורנו – אשנב קטן ודרכו משתקפות ומשתעשעות קרני שמש עליזות וקוסמות, מהחוץ מגיע שאון הנעים ברחובות, אולם לא של יהודים – את אלה אין רואים ואת צליל צחוקם של ילדיהם לא שומעים כבר בז'ארקי ואלה שעוד מסתובבים פה ושם הם עובדי כפייה. הגויים בינתיים ממשיכים את חיייהם הרגילים. הם כולם במצב רוח טוב, כי רובם מילאו את בתייהם ואת כיסיהם רכוש וממון יהודי. מסביב מתרחשים מאורעות שונים ואנחנו כמו על אי בודד – מנותקים מכל העולם. מקור הידיעות היחידים הם הגויים, להם מותרת תנועה חופשית. שורות העדה היהודית הקטנה בז'ארקי מצטמצמות והולכות. תנאי חיייהם של המסתתרים נעשים קשים מנשוא וברגעים של ייאוש הם מתקנאים באלה שגורלם כבר נחרץ. אנחנו, הקומץ הקטן, הננו העדים האחרונים לטרגדיה של יהודי ז'ארקי, לריקוד

השדים ולהקזת הדמים על כל צורותיה, מוראותיה, זוועותיה וסיטותיה, אשר גם מראות חלום בלהות הנוראיים ביותר ושום דמיון אכזרי ביותר לא ישתוו להם!

לא אשכח את היום בו נפל לידי עיתון, ממנו נודע לי על הנאום אשר נשא בכינוס בינלאומי לעיתונות ראש לשכת העיתונות של גרמניה דוקטור דיטריך, **וכה היו דבריו:** על העיתונות העולמית לעזור לגרמניה לחדש את נעוריה של אירופה. בת התרבות הגדולה והמצפון של העולם ולהקים אירופה חדשה, על יסודות של משפט וצדק. רוסיה, אנגליה ואמריקה שואפות למיגורה של תרבות זו ועל גרמניה לשמור עליה. כאן הביא עשרות שמות של ממצאים, הוגי דעות, משוררים, מלחינים וציירים מפורסמים, אשר כולם תרמו להעלאת קרנה של תרבות אירופה. קראתי את המילים האלה, כשחלחלה מזעזעת עוברת בכל גופי וחשבתי בליבי: נכון שגאונים כבוקאצ'או, קפלר, גליליי וברונו הביאו אור לעולם, בשקוע הסכולסטיקה של ימי הביניים. הם נלחמו לאור ולחופש ואיתם הברברים של המאה העשרים מחזירים את האנושות לעולם של חושך וסדיזם, שלעומתם גם מעשי טורקבמזה הם כאין וכאפס; העולם ידע ציירים מעולים – רמברנדט, רפאל, רובנס ואחרים ואיתם ההונים הפראיים ציירתם את תמונותיהם בצבע של דם מיליונים אנשים חפים מפשע; שירת גדולי המשוררים מעוררת בנו התפעלות גם בימינו ואתם תרמתם לעולם את השיר "ווען יודען בלוט פום מעסער שפריצט" (כשדם יהודים ניתז מהסכין); גדולי הקומפוזיטורים יצרו יצירות נעלות ואתם הבאתם לעולם את המנגינה על "דויטשלאנד, דויטשלאנד איבער אלעס" (גרמניה מעל לכל). גדולים היו הישגי תרבות אירופה בשטחים שונים ואתם הבאתם לה תרבות של אושביץ, בעלצ'ק וטרבלינקה!

גורל שלושים עובדי הכפייה היה תלוי בשלוש אינסטנציות שונות. הראשונה – הלויטננט שמיד, אשר יכול היה לחסל אותנו בכל רגע, כי רק לפי דרישותיו, כי אנחנו נחוצים לו, החזיקו אותנו השלטונות המחוזיים בחיים. שלושים איש אלה עיקר עבודתם היה לספק לשמיד עצמו, למשפחתו, לכל קרוביו בגרמניה ולכל יתר הז'נדרמים את כל הדרוש להם והמושך את ליבם, החל ממזון ויין, שקשה היה להשיגם וגמר בתלבושת טובה, רשמית ואזרחית ועוד ועוד... היה בינינו חייט טוב – נפתלי רבינוביץ – וכל עבודתו הייתה לספק תלבושת לשמיד ולכל משפחתו.

האינסטנציה השנייה היה הקולונל דאלע בצ'נסטוכוב. היה כל שבוע בא לז'אנקי כדי לקבל את כל מה שהכינו בשבילו במשך השבוע ולא רק מזון ובגדים כי אם גם דברי ערך וכסף. האינסטנציה השלישית – הגסטאפו בראדום. עם אלה לא היה לנו שום מגע ישיר. נדע לנו כי ביוני 1943 הגיעה מראדום פקודה לחסל את כולנו ורק בהתערבות שתי האינסטנציות הראשונות לא הגיעה הפקודה לידי ביצוע. ב-3 ביולי הקיפו פתאום את הבית בו התגוררנו והעבירונו לבית הכנסת, כדי להעבירונו משם הלאה. יש לציין, **שגם הפעם עלה בדרך נס, בידי ישראל בורנשטיין, להשפיע על הלויטננט שמיד להתיר גם ליהודים המעטים שנשארו במחבואיהם, להצטרף אלינו.** במצב אחר היה נשקף להם מוות בטוח. יחד עימנו הלגאליים שלחו גם אותם והודות לכך נשארו גם הם בחיים, וביניהם: משה וולהנדלר, אשתו ובתו, הלל גולדמאן, כעת בישראל; גברת ויינריב זאשע דוימאן ואחרים, אשר שמותיהם לא אזכור. כולם חייבים תודה להתערבותו האחרונה של ישראל בורנשטיין ז"ל אשר עצמו לא זכה לראות את סופו של האשמדאי.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בהיותנו עצורים בבית הכנסת, כשאוטו משא, מוקף שומרים אוקראיניים, עמד כבר בחוץ כדי להעבירנו למקום וכיוון בלתי ידועים, הספיקו שלושה אנשים מתוכנו לקפוץ דרך חלון קטן כדי לברוח, והם: משה זבורובסקי, מאנע גרונדלאנד ואליעזר רוטנברג. הראשון אומנם הצליח לברוח, אולם אחר כך נתפש ונרצח על ידי הגויים. שניים האחרונים נתפשו מיד על ידי איכר ושני בניו, אשר הורידו מהם את כל חפציהם האישיים והביאום חזרה, כשהם עירומים למחצה ויחפים ומיד נעמדו עם הפנים אל הקיר. ושוב רק הודות **להתערבותו המידית של ישראל בורנשטיין**, שהייתה לו השפעה לא רגילה על לויטננט שמיד, ניצלו שניהם. מאנע גרינוואלד לא זכה להישאר בחיים ועודנו צעיר – נרצח לאחר זמן מה על ידי הנאצים. אליעזר רוטנברג, אשר עבר את כל שבעת מדורי הגיהנום – בצורת מחנות עבודה, הסגר ושמד – נשאר בחיים ונמצא כעת בישראל, ברמת גן.

אוטו המשא, עם המטען האחרון של יהודי ז'ארקי, זו והביאנו למחנה עצורים יהודים בפיונקי, כדי לחלק עימם את גורלם המר. בזאת נסתיימה הפרשה העצובה של יהודי ז'ארקי, עיירה בת אלפיים יהודים, עם הווי ומסורת בנות מאות בשנים, כשבלב כולנו חרותים זיכרונות ותמונות זוהר מהעבר הלא רחוק ותמונות סיוט וגיהנום מהווה, שכולו חושך.

כאן יש ברצוני לספר פרטים מספר על מאבק עז של משפחה אחת מז'ארקי, אשר גילתה מרץ ענקים, כוחות התנגדות, התגברות ותחבולות התחמקות לא רגילים, כדי להימלט מציפורני המוות ובסופו של דבר לא יכלו לו, כי בהצליחם להימלט מציפורני הוונדאליים והתליינים הנאציים נפלו בידי ידידיהם, מכריהם ושכניהם הפולנים. מאבק המשפחה הזאת יכול לשמש דוגמה להפליא, **מה רב וכביר יצר החיים באדם ואיזה כוחות אל-אנושיים צפונים בתוכו ובאים לגלויים, כשהוא ניצב מול סכנה לעצם קיומו.**

משפחת נונברג הייתה מורכבת מאב, אם ושני בנים. בזמנו היה להם בז'ארקי עסק מכניס יפה של טבק, תמרוקים ועיתונות ומצבם החומרי היה טוב מאוד. גם בהתרחש המאורעות האיומים ואפילו בזמן החיסול של 1942 הצליחו עוד להימלט מכל הצרות, הודות לאמצעיהם הכספיים ומתן פדיון כסף על ימין ועל שמאל.

בסתיו 1942, לפני פעולת החיסול בז'ארקי, הספיקה המשפחה למכור את רכושה ולהעתיק את מושבה לוולבראם, שם נמצא עוד קומץ יהודים גם אחרי החיסול הראשון. עם בוא החיסול האחרון לוולבראם, העתיקה המשפחה את מושבה חזרה לז'ארקי, אולם הפעם היו מוכרחים לעבור מתנאי חיים פחות או יותר נורמאליים לחיי מחבוא. כשהורשו הנחבאים להצטרף ליוצאים לראדומסק, היו גם הם ביניהם ובראדומסק חזרו שוב לחיים פחות או יותר רגילים, כי אמצעיהם הכספיים עוד היו עימם. אולם, כפי שהזכרתי לעיל, היה ריכוז המסתתרים בראדומסק לא יותר מתחבולה מצד הגרמנים לצוד את כולם במרוכז.

לאחר כמה שבועות הגיע זמן החיסול החדש של גטו ראדומסק ומשפחת נונברג מצליחה שוב, על ידי מתן שוחד עצום לאחד הז'נדרמים, להימלט לצי'נסטחוב. כאן קיים עוד גטו יהודי לא גדול. כאן הם מוצאים קרוב משפחה – אברהם סויקע – העוזר להם במצבם החדש. המאורעות חוזרים על עצמם גם כאן וזמן מה לפני חיסול גטו צ'ינסטחוב נמלטת המשפחה

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

שוב לז'ארקי. בז'ארקי, כמתואר לעיל, נמצאים עוד שלושים עובדי הכפייה הלגאליים, אולם אין באפשרותם לעזור בהרבה למשפחת נונברג, כי כל ניסיון דומה – בנפשם הוא.

אחרי כל הנדודים והתלאות אין ספור אשר עברו עליהם, היו בני משפחת נונברג כבר שבורים ורצוצים בגוף ובנפש. לרוע מזלם אזלו גם אמצעיהם הכספיים. במעט הכסף אשר אספנו בשבילם, עלה בידם להסתתר אצל אחד האיכרים בכפר קטן על יד ז'ארקי. בת האיכר הזה עבדה שנים רבות בתור עוזרת בבית נונברג וכעת הסכימה לעזור להם במצוקתם ובהצלת נפשם. בת איכרים זו עמדה עמנו בקשר ומידינו הייתה מקבלת את הכספים שהשגנו להחזקת המשפחה, אולם הגיע היום בו נעלמו גם יהודי ז'ארקי הלגאליים והעיירה נעשרה "יודען ריין" ומשפחת נונברג נשארה על פני המים ללא כל עזרה ותמיכה. בעזרת הבחורה הנוצרייה מצליח אחד מקרובי המשפחה, הנמצא בגטו בז'ירצה, להעביר אליהם סכום כסף.

בתנאים אלה המשיכה עוד איך שהוא משפחת נונברג להילחם את מלחמת קיומה. אם כי חייהם דמו כבר לחיי כלבים רעבים. אך גם בזה לא ניתן להם להמשיך. הנוצרייה, עוזרתם ומשענתם, הסתבכה בריב עם גיסתה וזו, כדי לנקום בה, רצה לז'אנדרמריה לגלות להם את מקום מחבואם של ה"ז'ידים". לנונברגים הספיקו למסור זאת והם שוב נמלטים ממחבואם לפני שהז'נדרמים באים לחפשם. אותם כבר לא מוצאים שם ואת האיכר עם בתו אוסרים ומשלחים אותם מהכפר. מצב המשפחה, המתאמצת בשארית כוחותיה לא להיכנע למוות, מגיע לשיאו הטראגי: החורף בעצם תוקפו והם מסתובבים ללא מחסה לראשם, כשאין איש מוכן להכניסם תחת קורת גג, כי כספם אזל. לא נשאר להם אלא לנסות להסתתר ביער מתחת לכיפת השמיים.

כשהחל הרעב להציק לכולם החליטה גברת נונברג לשוב לעיירה ולנסות להשיג כיכר לחם. במאפייה לא מכרו לה, כי לא היה לה במה לשלם. מיואשת עד קצה הייאוש יצאה מהמאפייה ובשוטטה ללא מטרה היא נתקלת בביתם המשפחתי בו התגוררו לפני השואה. היא נכנסת לתוך החצר, מסתכלת דרך החלון ורואה לפנייה חדרים מלאי אור וחום. על יד השולחן שם הייתה רגילה לשבת יחד עם בעלה ובניה, יושב גוי פולני עם משפחתו וסועדים סעודת הערב. במהירות בזק עוברים במוחה הבוער זיכרונות העבר: בבית זה עברו רוב ימי חייה, כאן ראתה הרבה נחת ואושר, כאן גידלה וחינכה את ילדיה, אשר יושבים כעת יחד עם בעלה ביער קופאים מקור ומחכים לפת לחם, אשר אולי תביא להם – והיא כה חסרת אונים! מבלי לחשוב הרבה, מעולפת למחצה היא דופקת בדלת. לשמע הדפיקות מופיע בדלת הפולני, שמו – מאשצינסקי, שונא ישראלי ידוע מתמיד, אחר המתחרים של משפחת נונברג. היא מתחננת לפניו לרחם עליה ועל בניה ולתרום לה כיכר לחם. הוא מכניסה לפרוזדור, אומר לה לחכות לו ויוצא להודיע על בואה לז'נדרמים, אשר מיד הופיעו ואסרו את האישה. למחרת הביאוה לבית העלמין ורצחוה. לשווא חיכו לה בני משפחתה ביער.

בבוקר הגיע לאוזניהם הד ירייה ואז הבינו כי ירייה זו שמה קץ לעינוייה של אישה ואם אומללה. כעת נתפרדה סוף-סוף החבילה. לא רצו לראות אחד בצערו ובסבלו של השני. האב עם בן אחד הלכו בכיוון אחד והבן השני בכיוון הפוך. זמן רב נדדו ממקום למקום בקור, ברעב ובחוסר כל. באחד הימים הגיעו האב והבן ז'ארקי, נכנסו לאחד – מכר נוצרי לבקש את עזרתו וגם הוא הודיע מיד לז'נדרמריה. הם נעצרו ולמחרת בבוקר נרצחו. הבן השני המשיך בנדודיו, ביקש נדבות ורחמים, לן תחת כיפת השמיים. פעם בלילה חיפש מחסה בחצר של איכר בערימת קש. פתאום החל להשתעל והדבר הגיע לאוזניו של עובר דרך נוצרי. הוא נכנס לבעל

החצר ושאלו, מי מסתתר אצלו בחצר. הלה לא ידע מאומה ושניהם יצאו להיווכח מי שם ומצאו את הז'יד. בעל החצר רצה לשלחו חופשי, אולם השני הביאו לז'נדרמריה. גם הוא נרצח בו במקום.

בזה נסתיימה הפרשה העגומה של מלחמת קיום עזה ונועזת מצד משפחה שלמה, אשר עשתה את הכל מה שהיה בכוחה ולמעלה מכוחה כדי להתגבר על תחבולות השטן ושלטון הוונדאליים, הנתמך על ידי כל שונאי ישראל באשר הם שם. אלפים ורבבות מאחינו גילו כוח התנגדות לא רגיל, מי ללא אמצעי הגנה ומעטים מאוד – בנשק ביד. אך גדול מדי היה כוחו של הצורר הארור וגדולה מדי התמיכה בו מצד אלה אשר יכלו ולא רצו לעזור לנו.

בהיזכרנו בכל אלה מתמלא ליבנו עצב ונשמתנו תבכה לנצח... לנצח לא נשכך, עיירתנו היקרה, על כל אחינו ואחיותינו, אבותינו ואימהותינו, זקנינו וטפנו, אשר הלכו לאבדון ללא עוול בכפם, רק על היותם בני יעקב, יצחק ואברהם.

אני רואה אותך בדמיוני, עיירתי האומללה, מוטלת בין ההריסות כשכל מחמדינו בך היו לחרבות. בבתינו – בתיך שוכנים שונאים המושבעים, אשר מתוך גיל ושמחת נקמה עזרו לצוררינו, שתו בצמא את דמנו והתעללו בגופינו ובגופותינו.

הנני משוטט בדמיוני בסמטותיך וברחובותיך השוממים. הנני מחפש אות וסימן לחיך היהודיים התוססים והשוקקים בבתיים, בבתי המדרש ובבתי הכנסת שלך – אך הכל לשווא! נידם קול הילדים המתרוצצים, נידם ניגונם של המתפללים ולומדי הגמרא בבתי המדרש וה"שטיבלעך", עברה וחלפה לתמיד אותה האווירה המיוחדת, אשר הייתה אופפת את העיירה בחגים ובימים נוראים ואין לשמוע את ויכוחיהם הסוערים ואת שירתם ורינתם של בני הנוער, אשר פעלו רבות, כדי לקרב את יום גאולת ציון.

במה ננחמך עיירתנו האומללה? אנחנו, שראינוך בחורבןך האיום יחד עם עשרות ומאות ערים ועיירות אחרות, לא נשכחך ולתמיד נישא בליבו הפצוע את זיכרון גורלך המר והנורא!

אנחנו, שהיינו עדים לאובדנם של ששת מיליונים מאחינו ואשר בדרך נס נשארנו בחיים אחרי שחזינו מבשרנו את כל גודל אסונם וסבלם – הננו בני הדור הטראגי ביותר בתולדות המרטרולוגיה היהודית. שתינו את כוס התרעלה עד תומה והיו רגעים בהם הגענו עד תחתית תהום הייאוש. אולם את נחמתנו נמצא בעובדה, שיחד עם כל אלה זכינו להיות גם בני הדור הראשון לגאולה. הדור המאושר בין שבעים הדורות, אשר חלמו על פדות וגאולה. משתתפים אנו באתחלתא דגאולה, בחבלי לידתה של מולדתנו הישנה-חדשה. היינו עדים לחורבן ולכליה והננו עדים גם לנס תחייתו ותקומתו של עמנו על אדמת מולדתנו. בבניין ארצנו ובפריחת מולדתנו הננו מוצאים את נחמתנו ולא רק ברגעי יגון ועצב, כי אם גם ברגעי שמחתנו נעלה אותך בזיכרוננו, עיירתנו היקרה, ומתוך דמעות נצח העומדות כנר נשמה בעינינו, נעלה על שפתותינו – עם ישראל חי!.

קהילת דמביץ

דמביץ היא העיר דַמְבִּיצָה [ביידיש: דעמביץ] השוכנת בדרום-מזרח פולין, כ-100 ק"מ מזרחית לקראקוב, ומשמשת כבירת מחוז דמביצה [גליציה המערבית].
ערב מלחמת העולם השנייה התגוררו בעיירה כ-10,600 נפש, מהם כ-1,600 יהודים (כ-15%).

עד חלוקת פולין ידעה דמביצה פריחה ושגשוג והוקמו בה גילדות רבות. ב-1772 חולקה פולין ודמביצה נכללה בשטח גליציה שבשליטת האימפריה האוסטרו-הונגרית. מצבה החל להתדרדר ואוכלוסייתה קטנה. העיירה סבלה ממכת שריפות, שיטפונות ומגפות כולרה שהיכו באזור מדי כמה שנים, בעיקר בשנים 1830, 1847 ו-1854. פריחה מחודשת החלה בשנת 1856 עם הקמת תחנת רכבת בעיר אשר חיברה אותה לקו קראקוב-ז'שוב שהיה חלק מאחד הקווים המרכזיים של האימפריה: קו וינה-למברג.

ב-1907 נוסדה בעיר גימנסיה וב-1914 הוכרזה מחדש כעיר. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נכבשה העיר על ידי האימפריה הרוסית, היא נכבשה מחדש על ידי כוחות אוסטריה ב-1915, אך לא לפני שהחיילים הרוסים ביצעו בה מעשי רצח ואונס רבים, רובם במסגרת פוגרום בקהילה היהודית במקום. העיר נכבשה שנית על ידי הרוסים ב-1918 ועברה מיד ליד מספר פעמים, במהלכם נזרע בה הרס רב.

משנת 1918 השתייכה העיר לפולין. בין שתי מלחמות העולם זכתה העיר לפריחה כלכלית. היה בה מרכז תעשייתי מתפתח.

העיר נכבשה על ידי גרמניה הנאצית 8.9.1939. כ-1,600 יהודייה ועוד כמספר הזה מיהודי כפרי הסביבה רוכזו בגטו דמביצה שהוקם ב-1.1.1942, כ-300 מהם נורו אל בורות הריגה ביער ווליצ'ה הסמוך, חלק אחר הובל ב-21.7.1942 להשמדה במחנה ההשמדה בלז'ץ. עם חיסול הגטו באפריל 1943 הובלו הנותרים למחנה ההשמדה אושוויץ.

מבחינה ציונית הייתה העיירה תוססת בעשייה. בבחירות לוועד הקהילה שהתקיימו ב-1922 היה רוב ציוני אך החסידיים התערבו אצל השלטונות שביטלו את תוצאות הבחירות. בראשית שנות השלושים יוצגו בה תנועות הציונים הכלליים, המזרחי, התאחדות, אגודת ישראל ותנועות הנוער השומר-הצעיר, עקיבא, ובית"ר, גורדוניה והנוער הציוני. שתי האחרונות גם ניהלו קיבוצי הכשרה לקראת עלייה לארץ ישראל.

בבחירות לקונגרס הציוני ב-1931 השתתפו 271 "שוקלי שקל" אשר התחלקו לפי המפתח המפלגתי הבא: 116 "ציונים כלליים", 65 "המזרחי", 63 "גוש ארץ-ישראל העובדת" ו-27 "איחוד הציונים הרביזיוניסטים".

ב-1910 הוקם בית ספר עברי, ב-1919 היה לחלק מרשת תרבות. ב-1926 למדו בו 146 תלמידים, מהם כ-70 בנות ולימדו בו 6 מורים ב-5 כיתות. ליד בית הספר פעל גם גן ילדים שנתמך על ידי ויצו. בניין בית הספר שימש את תנועות הנוער הציוניות והתקיימו בו גם פעילויות חברתיות ושיעורי עברית למבוגרים. פעלו גם שתי אגודות ספורט, "חשמונאי" ו"בר כוכבא".

ב-1919 הקימה "אגודת ישראל" תלמוד תורה בו למדו ב-1923 306 תלמידים ב-8 כיתות עם 10 מלמדים. וכן התקיימה ישיבה בשם "עץ חיים" בה למדו 83 אברכים בהדרכת 3 משגיחים. ב-1932 הוקם בית ספר בית יעקב לבנות.

מיד עם פרוץ המלחמה ב-1.9.1939 הופצה העיר, וכמה מיהודייה ניסו להימלט מזרחה אל הקווים הרוסיים, אך ללא הצלחה מרובה ורק מעטים נמלטו לתוך ברית המועצות, אחרים ברחו לכפרי הסביבה.

ב-8 בספטמבר נכנסו הגרמנים לעיירה. בנובמבר הוקם יודנראט ויהודים הוכרחו לעבוד בעבודות כפייה שונות.

במהלך 1940 התגברו ההתנכלויות והפיקוח על תנועת היהודים, והם נדרשו לענוד סרט לבן עם מגן דוד כחול או ירוק. ביוני נחטפו לראשונה יהודים לעבודה בהקמת מחנה הריכוז פוסטקוב שהוקם בסמוך.

ב-1941 החל ריכוז יהודי העיר וסביבתה לשכונה המוזנחת ביותר בעיר שיועדה להיות גטו, תוך פינוי התושבים הפולנים והקמת צריפי עץ לקליטת כמות תושבים גדולה הרבה יותר מכפי שאיפשר המקום.

ב-21.7.1942 (ז' באב תש"ב) הוקף הגטו באנשי אס.אס ובגטו נערכה אקציה במסגרתה רוכזו כל היהודים ונבדקו אישורי העבודה שלהם. במקביל יצאו אנשי אס.אס לחפש יהודים שהתחבאו במהלך הריכוז, כל מי שנתפס נרצח בבית העלמין של העיירה. מתוך היהודים שרוכזו במהלך האקציה נשלחו 200 ליער ונורו אל בורות ירי. כן נשלחו קבוצות גברים לעבודה במפעלי מטוסים בז'שוב ובמחנה פוסטקוב. 2,000 יהודים נוספים נשלחו למחנה ההשמדה בלז'ץ.

לאחר האקציה הוגדר הגטו כמחנה עבודה ו-600 יהודייה חשו ביטחון מסוים. יהודים ממקומות אחרים שילמו שוחד רב כדי להגיע לגטו ולעבוד במפעלי הרכבת, שנחשבו עבודה טובה יחסית. אולם ב-14.1.1943 (ח' בשבט תש"ג) נערכה אקציה נוספת בה הופרדו עובדי הרכבת ממשפחותיהם, שנשלחו אל מותם ביעד לא ידוע. ב-1943 הובאו לגטו שרידי קהילות מהסביבה ושהו בו 1,600 איש. נערכו אקציות נוספות, במסגרתן חוסל הגטו אט-אט.

באוגוסט 1943 יצא משלוח מן הגטו לסוביבור, ובאפריל 1944 (ערב פסח) שולחו אחרוני הנותרים למחנה ההשמדה אושוויץ. שוטרי ה"באן פוליציי" (משטרת הרכבת), שהורכבה מפולנים ואוקראינים, נטלו חלק פעיל בטרור שהושלט בגטו, ובחיסולו. הם גם ערכו חיפושים אחר יהודים שהצליחו להימלט.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

חלק מיהודי העיירה הצליחו להימלט ולהסתתר ביערות שסביבה, וחלקם נקלטו בשורות הפרטיזנים, חלק קטן הוסתרו על ידי חסידי אומות העולם מתושביה הלא-יהודים של העיירה, אחד מחסיד אומות העולם היה ד"ר אלכסנדר מיקוליקוב.

ראו לציין, שצאצאיהם של יוצאי דמביץ מקפידים לשמור על זיכרון הקהילה. ראו באתר:
http://www1.yadvashem.org/yv/he/about/events/event_details.asp?cid=166

* * * * *

המעוניינים לקבל מידע נוסף יפנו למקורות הבאים:

לייבל דניאל [עורך]: ספר דמביץ, הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל, תש"ך – 1960.

בורות הירי בדמביציה: <http://www.learn.org.il/poland/pits/Debica.htm>

ספר דמביץ באינטרנט: <http://yizkor.nypl.org/index.php?id=2098>

אתר דמביציה בוויקפדיה:

<http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%93%D7%9E%D7%91%D7%99%D7%A6%D7%94>

כ-1,250,000 יהודים הוצאו מקהילותיהם ונרצחו בגיאיות ההריגה

שדליסקר-שריז ראובן

השמדת יהודי דמביץ

א.

ביום ו', 1 בספטמבר 1939, הכריז היטלר על מצב מלחמה בין גרמניה לפולין, וכבר בשעה 11 לפני הצהריים הופיעו בשמי דמביץ מטוסי המלחמה הגרמנים הראשונים. לפי שעה הסתפקו ברירות בלבד. יום אחד אחרי כן, בשבת אחר הצהריים, בשעה 4 בערך, ערכו אווירונים גרמניים את ההפצצה הראשונה, בה נהרסו בניינים אחדים, ביניהם ביתו של אהרון בר בעיר הישנה, והן פנימייה של סטודנטים פולניים (הבורסה). גם סמוך לרכבת נפלו פצצות אחדות.

בהפצצה נהרגו אחדים מתושבי העיירה ומיד החלה מנוסה מבוהלת לכפרים הסמוכים. יהודי העיר החדשה ברחו רובם לכפרים ווליצה וויוורקה. יהודי העיר הישנה נמלטו בכיוון לליסא-גורא, סטובירנה, סטשובקה, נידז'ויאדי. כאשר חזרו יום אחרי כן לבתיהם כדי להוציא מהם קצת מן המטלטלים, נוכחו כי רוב הרכוש המטלטל נשדד על ידי גויים מכפרים קרובים ורחוקים, וגם שכנים עירוניים שלחו ידם בביזה.

בבהלה הגדולה נתפרדו משפחות וביניהן היו מחפשים זה את זה. עברו ימים עד שנפגשו שוב. הגשר על הויסלוקה נהרס בהפצצות והיה הכרח לעבור בדובר, וההפצצות נמשכו. השלטונות בעיירה נתפרקו ועד יום כניסתם של הצבאות הגרמניים, יום ו' 8 בספטמבר, לא היה בה כל משטר.

עוד פליטי דמביץ מבקשים להם קורת גג בכפרים פשטה ביניהם השמועה: הגרמנים הורגים כל גבר יהודי הנופל לידם, ומיד התחילה מנוסה כללית מזרחה. חלק מן הנמלטים הצליח לעבור את נהר הסאן, שנכבש בינתיים על ידי הצבא הגרמני; אחרים, שהגרמנים השיגו אותם בדרכם, נתייגשו מן הבריחה וחזרו כלעומת שיצאו. תחילה העזו להיכנס העירה הנשים, אחר כך התחילו לשוב גם הגברים. הם מצאו את דירותיהם שדודות והרוסות. אף על פי כן נרגעו במקצת. לפי שעה, דומה היה, אין סכנת נפשות נשקפת להם. הגרמנים לא שדדו ולא רצחו, הם הסתפקו בכך שהיו תופסים יהודים מן הרחוב ומן הבתים לעבודת ניקיון במוסדותיהם ונהנו בכך מסיועם של הגויים, שלימדו אותם היכן למצוא את היהודים.

כשבועיים אחרי הכיבוש נקרא סטארון, מי שהיה ראש העיר, לשוב ולעמוד בראש השלטון העירוני.

ליל שבת אחד נקראו טוביה צוקר ועוד כמה יהודים לבוא אל הבניין של מושל המחוז (סטארוסטא) לשעבר, הם נקבלו על ידי גרמנים מאנשי ה-ס.ו. ממפקדת ז'שוב, שהודיעו להם, כי עד הבוקר עליהם למסור לגרמנים מספר מסוים של סדינים וכלי מיטה, ואוי ליהודים

אם לא תבוצע הפקודה במועדה. אותו לילה נשלחו מאפסים אל בתי היהודים וכל הנדרש נמסר לגרמנים כפי הפקודה.

במבצע זה נוצר למעשה הגרעין לאותו "שלטון יהודי" על היהודים, שנתגבש אחר כך ב"יודנראט". לפי המלצתו של סטארון נבחר לתפקיד זה טוביה צוקר כיהודי הנכבד ביותר שנשאר בעיר, לאחר שראש הקהילה ר' אברהם גולדמן נמלט לרוסיה.

מיד לאחר כניסת הגרמנים לדמביץ נאסר על בתי הספר העממיים ללמד ילדי יהודים. הגימנסיה הפולנית, היחידה בדמביץ, בוטלה. החדרים היו סגורים והילדים למדו באורח פרטי בדירות של מלמדים, או הוריהם לימדו אותם ככל שיכלו. ספריות היהודים הוחרמו, מי שהספיק לקח קצת ספרים לביתו, ספרי התורה הוצאו מבתי הכנסיות וחולקו בין התושבים היהודיים.

ב.

שלטון הגרמנים בעיר היה בתחילה שלטון אזרחי בעיקרו. הגסטאפו לא התערב אלא במקרים מיוחדים. השלטון כלפי האוכלוסייה היה בידי ראשות המחוז (קרייז-האופטמנשאפט). דמביץ נחשבה "קרייז" (מחוז) לעצמה יחד עם סביבתה בהיקף רחב למדי. גבולות המחוז היו העיירות רוזוואדוב, סנדז'שוב, פילזנו, וילפוליה. ראש המחוז (קרייז-האופטמאן) היה דוקטור אוסוואלד, גרמני מתון למדי. סגנו היה צעיר וינאי בעל תואר דוקטור, שאחר כך התברר, כי כאב את כאב היהודים וביקש לעזור. ענייני היהודים בימים ההם היו נתונים בידיו.

בראשית הכיבוש גורשו יהודי טרנובז'ג (דז'יקוב) ורוזוואדוב אל מעבר לסאן. מרביתם נשארו בתחום השלטון הרוסי, חלקם חזרו והורשו בהשתדלותו של היודנראט שבדמביץ ובעזרתו של סגן ראש המחוז הנזכר להתיישב במקומותיהם הקודמים. רע מזה היה גורלם של יהודי מילץ, שהרגישו את תגרת ידם של הגרמנים מיד עם הכיבוש, שעה שכמה עשרות מהם נהרגו בהיותם בבית המרחץ היהודי.

בתקופה הראשונה של השלטון הנאצי בדמביץ לא הנהיגו הגרמנים כל הגבלה מיוחדת לגבי סחרם של היהודים, עד אמצעה של שנת 1940 ניתן ליהודים גם לנוע בלי הגבלה, אפילו ברכבות. יהודים מדמביץ היו נוסעים לטרנוב לקנות סחורות אצל סיטונאים ולא הופרעו בכך. הם היו גם ספקים במוסדות צבאיים גרמניים וקיבלו תשלומים מסחריים רגילים. הגרמנים לא היו, כפי הנראה, מעוניינים ביותר במסחר שבדמביץ, שכן לא היה בה אלא בית מסחר פרטי אחד של גרמני האזה, לסחורות ברזל בלבד.

בדרך כלל, לא היו אז בדמביץ ובסביבה מעשי שוד ורצח, גם מצד הנאצים וגם מצד הפולנים. הגזירה היחידה שהוטלה בימים ההם על היהודים במיוחד הייתה "חובת העבודה" באמצעות ה"יודנראט", שהונהגה לפי עצתו של סטארון, ראש העיר מלפני המלחמה, שהנאצים הפקידו בידו את הנהלת העיר זמן קצר אחרי הכיבוש. מעתה היה ה"יודנראט" שולח יהודים לעבודה אצל הגרמנים לפי דרישתם, תחת אשר בימים הראשונים היו היהודים נחטפים על ידי חיילים לכל מיני עבודות במשרדים, בקסרקטין, לניקוי רחובות, פינוי הריסות ההפצצה וכו'. הגרמנים קיבלו את העצה ברצון.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הגיע לידי כך, שצעירי היהודים היו משתדלים להיכנס לעבודה במקומות רשמיים בגלל היחס האנושי שהיה נהוג שם לגביהם. גם קיבלו אישורים על כך, כדי שלא ייתפסו על ידי חיילים לעבודה במקומות אחרים.

בחודשי החורף של שנת 1939-40 פשטה בקרב יהודי גליציה תנועת בריחה בלתי מאורגנת משטח הכיבוש הנאצי אל שטח הכיבוש הרוסי, וגם מדמביץ הכבושה עברו כמה עשרות צעירים בדרך זו אל השטח הרוסי. הגרמנים שידעו על כך לא שמו לב, בעוד שהרוסים היו תופסים את הנמלטים, אוסרים, חוקרים ומאשימים אותם באשמת ריגול כסוכנים גרמניים.

ברם, משנודע לפליטי גליציה המערבית על המסחר הער במערב והיחס התקין בערך אחרי הבהלה הראשונה - התחילה בקיץ 1940 בקרב הפליטים תנועה בכיוון הפוך: לשוב למקומותיהם הקודמים, גם כשהם נמצאים תחת שלטון הנאצים. השלטונות הרוסיים הרגישו בכך ונבצר מהם להבין התנהגות כזו של פליטי הנאצים, התחכמו והכריזו על הרשמת כל אלה המבקשים לשוב, ובסופו של דבר שילחו את הנרשמים למחוזות הפנימיים של רוסיה הסובייטית - והודות לכך נשארו מרביתם של אלה בחיים.

ג.

בתחילת 1940 ערך השלטון הגרמני באמצעות העירייה רישום כללי של האוכלוסייה כולה. כל מבוגר קיבל כרטיס היכר (קען-קארטע) שהיה חייב לשאתה עמו. וכאן הופיעה לראשונה הבדלה רשמית בין יהודים ולא-יהודים. כרטיס ההיכר של הפולנים צבעו היה אפור ואילו ליהודים ניתנו כרטיסי היכר שצבעם צהוב.

בימים ההם הוצאה גם הפקודה (מטעם הגנרל גוברנטור פראנק, שמושב היה בקראקא), שכל יהודי ויהודייה חייבים לענוד סרט לבן עם מגן דוד ירוק או כחול על היד הימנית. יהודי דמביץ התחילו להרגיש שנקלעו לתוך מלכודת שאין ממנה מוצא.

עם הרישום נוסד בעיירה "משרד עבודה" (ארבייטס-אמט) שתפקידו היה להעסיק בעבודה את כל המוכשרים לה. חלק מהצעירים הפולנים נשלחו לעבודה בגרמניה, ולא כן היהודים. אלה הועסקו בעבודות מקומיות בלבד, בשיתוף פעולה עם ה"יודנראט". בראש המשרד עמד איש ס. א. מגרמניה, חבר המפלגה הנציונאל-סוציאליסטית. המקשר בין ה"יודנראט" ומשרד העבודה היה אנשל טויב, בנו של נתן. בתקופה הראשונה הייתה העבודה, גם של היהודים, עבודה בשכר, אפילו במוסדות צבאיים, ומובן מאילו שנמצאו בין היהודים מחוסרי האמצעים גם כאלה שהלכו לעבודה מרצונם. מבחינת החוק היה כל יהודי חייב בכמה ימי עבודה בשבוע, אבל ה"יודנראט" הנהיג גם אפשרות של חליפין: מי שיכול לשלם ל"יודנראט" תמורת ימי עבודה היה משתחרר ממנה ובמקומו הלך לעבודה אחרת כדי לקבל את המורה. ברם, משעה שנתגלה כי עסקי התיווך של ה"יודנראט" אצל הגרמנים עלולים גם להביא רווחים, פרץ בקרב סכסוך על הראשות. טוביה צוקר נדחה, או ויתר, וראש ה"יודנראט" נעשה יוסל טויב, בנו של נתן.

עיקר העבודה אצל הגרמנים היה בהרחבת מסילות הברזל ובניית בתי מלאכה ענקיים לצרכי הרכבת. אחר כך נתברר, כי הייתה זו התכוננות להתקפה על ברית המועצות. דמביץ הייתה

כבר בימי הפולנים צומת דרכים חשוב, והגרמנים הגדילו אותו פי כמה וכמה. את כל הבניינים שהוקמו בדמביץ על ידי הנהלת "המחוז התעשייתי המרכזי" (Centralny Okreg) (Przemyslawy) בשנים שלפני המלחמה, ניצלו הגרמנים לאחסנת אספקה צבאית, תחמושת וכו'.

ד.

בחודשי אפריל-מאי 1940 חל שינוי מכריע במצב עם הקמת מחנה האימונים הצבאי של "סרוואפן" ביער פוסטקוב סמוך לדמביץ, בו אומנו עשרות אלפי טירונים מגרמניה מגויסים מהארצות הכבושות מקרב ה"פולקס-דויטשה", כלומר בני מתיישבים גרמנים לשעבר, ששמרו במידה כלשהי על הזיקה למוצאם הגרמני. ביער פוסטקוב הקים "המחוז התעשייתי המרכזי" בשעתו אחד ממפעליו הגדולים לייצור תחמושת. עכשיו שימשו הבניינים לצבא הנאצי כמחנה אימונים. מסביב למחנה הגרמני הוקמו בקצב קדחתני מחנות עבודה, גם של פולנים וגם של יהודים. הפולנים אורגנו בצורת חייבי גיוס (יונאקי). היהודים שוכנו במחנות עבודה סגורים. לפולנים ניתנו חופשות מזמן לזמן, ואילו היהודים היו בחזקת אסירים.

בחודש יוני 1940 הייתה "החטיפה" הראשונה (אבלאווע) למחנה העבודה בפוסטקוב. כל מי שלא יכול להוכיח, כי עובד הוא במוסד ממשלתי או צבאי – אחד היה דינו להיכלא במחנה פוסטקוב. לפוסטקוב הובאו יהודים גם מיתר ערי גליציה המערבית ואף מפולין הקונגרסאית.

ה"יודנראט" בדמביץ ידיו היו מלאות עבודה. מעבידים פנו אליו בבקשה לעשות לשחרור הנתפסים, כמובן על ידי שיחוד ראשי המחנה. מפקד המחנה היהודי בפוסטקוב היה אובר-שאר-פירר קופס, וראשי ה"יודנראט" ידעו להסתדר איתו. לפי פקודתו ובעזרת חיילים שסייעו עמו נלקחו יהודים מן המחנה לדמביץ ומשם חזרו למקומותיהם.

בגלל קרבתה של פוסטקוב לדמביץ, מרחק של כעשרה ק"מ בסך הכל, התנהל המגע עם צבא פ.ו.ס., בעלי המחנה, בדמביץ עצמה. בתחילה נקבע, שהאספקה והמטבח של המחנה היהודי בפוסטקוב יהיו בידי ה"יודנראט" כמוסד חדש, שהוקם על ידי ארגון יהודי כפוי, "זעלבסט-הילפע", שמרכזו היה בקראקא ובדמביץ היה בא כוחו אייזיק שאכנר, חתנו של גצל לויפבאן. הוא היה מקבל מזמן לזמן משלוחים של סוכר ובשר חזיר לשם חלוקה בין יהודי המחנה והעיירה, מכיוון שהיהודים לא היו זקוקים לבשר חזיר, נעשו חליפים בין המוסד היהודי והעירייה: העירייה קיבלה את בשר החזיר בשביל האוכלוסייה הפולנית ותמורת זאת מסרה ליהודים כמות של סוכר. מובן, שמן החליפים האלה נהנתה ביותר האוכלוסייה הפולנית. בעזרת ה"זעלבסט-הילפע" הוקם גם המטבח הציבורי הראשון בדמביץ במרתף שבבניין תלמוד-תורה.

ה.

עד ראשית 1941 לא התערבו השלטונות הגרמניים בענייני הדיור בדמביץ. היהודים גרו איש במקומו באין מפריע. פתאום צץ ועלה עניין הגטו. משהודיעו הגרמנים על החלטתם לקבוע גטו – תחום מושב מיוחד ליהודים, החל מיד משא ומתן בעניין זה. ה"יודנראט" הציע לקבוע לצורך זה את האזורים בתוך העיר שבהם גרים היהודים. לעומת זאת הציעה הנהלת העירייה, בראשותו של סטארון, את "סמטת הקדר" (טעפער-גאסל), אחד המקומות

המוזנחים ביותר בעיר, בבקעה שמאחורי כיכר השוק בעיר החדשה, ובסופו של דבר נתקבלה הצעה זו. סטארון העמיד על שלו.

יהודי דמביץ הוכרחו לעזוב את דירותיהם, בתיהם, חנויותיהם וסדנותיהם שהקימו במשך מאות שנים ולהתרכז בתחום מיוחד, שלא כלל אלא סמטה אחת מכל רחובות העיר – "סמטת הקדר" (טעפער-גאסל), והמגרשים שנמשכו עד קסרקטין הפרשים, שבו השתקעו ה-0.0. היהודים עזבו את דירותיהם, חנויותיהם וסדנותיהם ובמקומם נכנסו השכנים הגויים, לפי סדר שנקבע על ידי העירייה.

עם המעבר לגטו השתדלו היהודים למכור מרכושם כל מה שיכלו, כל היתר – הושאר מבלי תמורה לדירים החדשים. מכיוון שהבניינים שבסמטה לא הספיקו לקלוט אוכלוסייה גדולה כזו, נבנו צריפים מיוחדים – צריף אחד לעשרים נפש. הדירות בגטו נתחלקו על ידי ה"יודנראט" בערך לפי דרישתו של כל פרט ופרט, אך הייתה הקפדה על מכסה מסוימת של מטרים מרובעים לנפש. הצפיפות הייתה גדולה. אך יש לציין, כי מגפות לא פרצו בגטו עד אחרית קיומו. כרופאים בגטו שימשו דוקטור מאצנר מאנדריכוב ואיש דמביץ דוקטור אידק (יהודה) טאו, בנו של שמחה טאו. בהנהלתו נמצא חדר החולים שודר בבית ההקדש.

הכניסה לגטו הפסיקה את מגעם של יהודי דמביץ עם העולם החיצון. מכאן ואילך אסור היה ליהודי להימצא מחוץ לגטו בלי רישיון מיוחד. חדל המסחר ואף קשרי הדואר בטלו. יהודי דמביץ הועסקו רובם ככולם בעבודות ציבוריות, בעיקר עבודות הרחבה של תחנת הרכבת, וכפועלים שכירים אצל פירמות גרמניות, וממילא נשתנה כל הנוהל הקודם. לא עוד משא ומתן ובקשת עצה, כביכול. מעתה נעשו היהודים רכוש הפרטי של הגסטאפו.

עם ייסוד הגטו, בדמביץ ובערי גליציה בכלל, הוצא השלטון על היהודים מידי ההנהלה האזרחית והועבר לידי הגסטאפו. (ראש הגסטאפו בדמביץ היה מתחילת השלטון הנאצי עד חיסול הגטו היהודי הגרמני מוינא בשם גאבלר).

ראשית מעשיה של הגסטאפו בגטאות הייתה – להפריד בין המוכשרים לעבודה ובין הבלתי מוכשרים לה, שנועדו להישלח ראשונים למחנות ההשמדה. מחנה ההשמדה שאליו נשלחו יהודי גליציה ושלזיה עד שנת 1943 היה מחנה בלז'ץ.

עד מהרה שינתה הגסטאפו את הרכבו של ה"יודנראט", בדמביץ כבמקומות אחרים, שיתאים יותר לנוהל החדש. אנשי ה"יודנראט" הקודמים הוחלפו ברובם על ידי אנשי ה"אורדנונגס-דינסט" היהודי, שכבר הספיקו להסתגל לפקודת הממונים הגרמניים.

גאבלר, ראש הגסטאפו בדמביץ, התנהג במגעיו הראשונים עם היהודים ככל הגרמנים, כלומר השתדל לקבל מהם את המקסימום האפשרי לטובתו הפרטית. היה נוהג לבקש מאת היהודים, בלחץ איומים, כל מיני דברים, ואלה לא סירבו לו. בתחילה לא גילה כל גסות ועד ל"אקציה" הראשונה לא ירה הוא עצמו בקורבנותיו. היה בדמביץ שוטר של ה"שופו" (המשטרה הגרמנית) בשם אורבן, אחד מה"פולקס-דויטשה", שהתעלל ביהודים מסיבות כלשהן שנזדמנו לו: זה נמצא בלי רישיון מחוץ לגטו, זה נתפס בנוסעו ברכבת. אורבן היה תופס את עוברי העבירות, מביאם לבית הקברות היהודי והורגם בירייה. אי אפשר שהדבר

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

נעשה בלי ידיעתו של גאבלר, שהעמיד פנים של איש מנומס ומתנהג בסדר. רק עם ה"אויסזידלונג" הראשון, שהוא ניהלו אישית, הסיר גאבלר את המסווה מעל פניו. אז הראה את כל תכונותיו של איש גסטאפו מובהק. את יהודי הגטו העסיקו הגרמנים כקודם לכן בעבודות שונות מחוצה לו, בעיקר – הרחבת מסילת הרכבת ובניין מוסך הקטרים, שנועד להיות מהגדולים בגליציה כולה.

1.

בתחילה, משעה שהנאצים התנפלו על ברית המועצות, עלתה בקרב היהודים התקווה, כי הנה באה, הנה מתקרבת מפלתם הנחרצת. כל העיניים היו צופות להצלה הקרובה. משהחלו מפלות הצבא האדום ירד עליהם דיכאון כבד עוד יותר.

מראשית הקמת הגטו החלו מסתננות זעיר פה זעיר שם ידיעות סתומות על משלוחי יהודים שעברו בתחנת הרכבת מזרחה. איש לא ידע לשם מה, לאיזה צורך. המשלוח הראשון, שנודע עליו ליהודי דמביץ לא מן השמועה בלבד, היה של יהודים מוולברום שבפולין. יהודים מגטו דמביץ שעבדו במסילת הברזל שוחחו עם הנשלחים מבעד לשבכות הקרונות ברגעים הספורים שנתעכבו ליד התחנה. השמועות האלה הגדילו את הפחד והבהלה. יהודי דמביץ התחילו לחשוש, כי גם תורם יבוא. יום או יומיים לפני 29 ביוני 1942 הובאו אל גטו דמביץ יהודי סנדישוב, רופשיץ, ווילפוליה, פילזנו, רדומישל, ומכל הסביבה הכפרית, ביניהם אף המומרים.

אימה חשכה נפלה על יהודי הגטו. יהודים התחילו לחפש מקומות מחבוא מחוץ לגטו אצל גויים; מהם שניאותו לכך מתוך ידידות ומהם שהתכוונו לבצע כסף בלבד. ואומנם היו מקרים לא מעטים של הלשנה מצד הפולנים ואלה שנתפסו נלקחו לבית הקרבות היהודי ונורו.

בליל ה-29 ביוני הוקף הגטו אנשי o.s. מקומנדו מיוחד להשמדת יהודים (יודן-פערניכטונגס-קומנדו) יחד עם משטרה פולנית. בשעות הבוקר המוקדמות הופיעו בגטו גאבלר עם עוזרים ואנשי גסטאפו שמחוץ למקום ועמם ראשי ההשמדה של יהודי גליציה. היינריך וקונדה, הופקדו על "היודנראט" לאסוף את כל תעודות העבודה (ארבייטס-קארטע) שניתנו קודם על ידי משרד העבודה (ארבייטס-אמט) ולמסור אותם עד שעת הצהריים.

למחרת נקרא ראש ה"יודנראט", יוסף טויב, אל הגסטאפו ונאמר לו לכנס את כל היהודים לשם ברירה: מי יישאר במקום ומי יישלח (לפי דבריהם לעבודה מזרחה). תעודות העבודה, בחותמת של הגסטאפו, תוחזרנה לנשארים בלבד.

ה"יודנראט" מילא אחר הפקודה בצייתנות גמורה. לכשיצא יוסף טויב מעם הגסטאפו הודיע, כי הכל צריכים להתאסף ברחוב בין ביתו של וולף אדר וביתו של שלמה הרשלאג האופה. וכן היה. בשעה הקבועה הופיעו מרבית יושבי הגטו, וכן הנוספים מקרוב, במקום המיועד. בשעת הצהריים התיישבו אנשי הגסטאפו אל שולחן שהועמד במקום כלפי ה"לונקה", ויושבי הגטו עברו לפנייהם, איש עם משפחתו, כבני מרון. כל אלה שה"יודנראט" החזיר להם את תעודות העבודה, החזיקו תעודתם בידם, ולאחר שנחתמה בחותמת הגסטאפו, הוכנסו לגטו למקום מאסף מיוחד, יחד עם בני משפחתם. אלה שתעודת העבודה לא הוחזרה להם (רובם

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מעל לגיל של 40-50 שנה ואלה שמקומות העבודה שלהם לא הוכרו על ידי הגסטאפו) הורדו למקום מאסך שני, יותר מטה ב"קשנז'ה לונקה".

כתום הפעולה הזאת עברו אנשי 0.0.0. בשיתוף המשטרה הפולנית ואנשי ה"אורדנונגס-דינסט" היהודי בצריפים ובבתים וחיפשו אחר מוסתרים. ואומנם גילו בבתים ובמרתפים כמה עשרות יהודים שהעזו להסתתר. הם הובאו ישר לבית הקברות ונורו בו במקום. אותו יום הגיע ברכבת משלוח גדול ובו כל יהודי טרנבז'ג ורוזוואדוב. הם הובאו למקום המאסך שלמטה, ורק כחמישה-שישה גברים מביניהם הובלו למאסך שלמעלה, לפי ראות עיניו של איש הגסטאפו, שהוטל עליו להוביל את הבאים למאסך שלמטה. הגשם שטף, אדמת ה"לונקה" נהפכה לביצה. יהודי דמביץ וסנדישוב ורופשיץ, וילופוליה ופילזנו וראדומישל, טרנבז'ג ורוזוואדוב חיכו בחיל ורעדה לפקודה. מלאכי החבלה של 0.0.0. וגסטאפו הכניסו סדר בהמון, חילקו אותו קבוצות-קבוצות. פתאום באה הפקודה: לכו! כל ההמון הגדול, אנשים, נשים וטף כרעו בבוכ.

אנשי גסטאפו ניגשו אל שורות הכורעים והוציאו מביניהם כ-180-200 איש. הללו הועלו על מכוניות משא, שנוהלו בידיהם של אנשי 0.0.0. הם הובאו לליסא-גורא בקצה הכפר ווליצה והוכנסו לתוך היער, בו נורו ישר אל קבר המוני שהוכן לפני כן על ידי היונאקים הפולנים. והם, היונאקים, נקראו לכסותו כתום הרצח האיום. זה היה יום ז' באב תש"ב.

ז.

באותו יום לפנות ערב הובאו יתר האנשים, כ-4,000 יהודים, ביניהם כ-2,000 אנשי דמביץ אל תחנת הרכבת ונשלחו ברכבת סגורה – מזרחה. הם הוסעו אל מחנה ההשמדה בבלז'ץ, כמה מהם קפצו מן הרכבת במסעה.

קבוצה אחת מהמאסך שלמטה נשלחה לרישא לעבודה בבית חרושת לחלקי אווירונים מסרשמיט. מהם יש שנשארו בחיים. כן נשארו בחיים כמה צעירים מחלק של קבוצת צעירים שנשלחו לעבודה ב"פלוגצויג-ווערק מיעלאץ". משלוח שלישי של צעירים נשלח לפוסטלוב, אל מחנה הכפייה (צוואנגס-לאגער) שנוסד עם חיסול יהודי מילץ. מאלה נשאר בחיים רק אחד (ישראל ריינר).

עם סיום הפעולות האלה הודיע הגסטאפו, כי כל מי שייתפס בלי תעודה חתומה אחת דינו – להיירות. ה-0.0.0. עזבו את הגטו. המשטרה הפולנית שמרה עליו מבחוץ, ה"אורדנונגס-דינסט" היהודי בפנים.

ח.

לימוד התורה לא פסק בדמביץ גם בימי הכיבוש הנאצי. לא זו בלבד שתלמידי חכמים היו מקיימים שיעורי עיון לעצמם כבימים כתיקונם, נמצאו דואגים ללימוד גם במחתרת. ישיבה במחתרת קיים ישראל לייב פרנקל, חתנו של רבי ראובן (ראובלי) קלוגר, אברך בן שלושים וכמה שנים, יליד רוזדול, מחסידי בלז, שקנה את עיקר תורתו, גם בנסתר, בבתי מדרשות בטרנב.

רבי ישראל לייב פתח ישיבה בדמביץ שנים אחרות לפני הפלישה הנאצית וישיבה זו נתקיימה עד פרוץ המלחמה. עם כניסת הצבא הנאצי לעיירה נתפזרו התלמידים הקודמים, ורבי ישראל לייב ליכד סביבו קבוצה אחרת של בני נעורים בגיל 14-16 שנה. בעיקר בני בעלי בתים. לימודי הקבוצה התקיימו בעלייתו של יוסף רוש בסביבת בית הרב. והיה בקיום הישיבה בתנאים ההם משום קידוש השם ממש.

וכך היו לומדים החל מתקופת האביב 1940 עד הסתיו של שנת 1941. כלומר עד התחלת החטיפות למחנה פוסטקוב. תחילה נחטף לפוסטקוב גם רבי ישראל לייב עצמו, אך הוא שוחרר אחר כך במתת שוחד.

בוקר-בוקר בשעה שמונה וחצי היו פותחים בשיעור גמרא, מסכת שבת עם תוספת וראשונים (רמב"ם ורשב"א). בשעות הצהריים ואחר הצהריים היו חוזרים על השיעור. בערבים היו התלמידים, אם איש לעצמו ואם בצוותא, לומדים לימודים כלליים, ויש שהתכוננו לבחינת בגרות פולנית. הרב לא ראה סתירה בזיווג זה של לימדו קודש וחול. הוא עצמו בן-השכלה היה – אמרו עליו שהו אבקי בספרות העולם – והייתה לו אוריינטציה כללית בענייני העולם.

רבי ישראל לייב לא היה מסתפק בלימוד הלכה בלבד. היה דורש בפני תלמידיו גם באגדה ובמוסר, ולא נמנע גם מלשלב דברים שבתורת הנסתר. פעם אחת, אחרי פרוץ המלחמה בין היטלר לרוסיה, נתכנסו אצל רבי ישראל לייב כמה מתלמידיו ובני נוער אחרים, כדי לשמוע דעתו על ניצחונותיו של היטלר בחזית המזרחית, שנתפרסמו עליהם כרזות ברחובות העיירה. הידיעות האלה השרו דיכאון רב בקרב היהודים, ובעיקר בקרב הנוער, שקיווה כי בהתנגשות עם ברית המועצות יבוא מייד כישלון של הצבא הנאצי. אמר רבי ישראל לייב: ניצחונותיו אל המבחינה מציאותית אינם אלא אפיזודה, ומבחינה דתית-מסתורית הרי הם מסימי הגאולה. הנאספים יצאו מן השיחה מעודדים ומלאי תקווה. בכלל היה תמיד מלא שמחה וביטחון.

בפסח 1942 נשלח רבי ישראל לייב על ידי ה"יודנראט" עם בני ביתו בטרנספורט שכלל עשרות משפחות לראדומישל גדול. מטרת המשלוח הייתה, כביכול, לדלל את צפיפות הגטו שבדמביץ. אבל בה' אב הוחזר רבי ישראל לייב, ביחד עם כל יהודי ראדומישל, לגטו בדמביץ, וב"אויסזידלונג" הראשון נשלח יחד עם מאתיים מיהודי דמביץ אל "מחנה העונשין של S.O.S." בפוסטקוב, שם מצא את מותו.

מתלמידיו היו שני בניו של רבי יחזקאל שוחט, בנו של האופה אהרון יעקב (כעת שלושתם באמריקה), צבי לישע, מנחם אופן (חיים בישראל), יצחק סלומון, שני בניו של יוסף רוט, יצחק אפשטיין (נהרגו בדמביץ) ועוד.

בקיץ 1940 בא לדמביץ פליט מקראקא, רבי משה שמיד, איש כבן 60, מגדולי התורה בעירו, אחד מאלה שהוסמכו לבחון את הבחורים המועמדים להתקבל ל"ישיבת חכמי לובלין". מאז בואו לדמביץ היה נותן לבחורים מדי שבוע בשבוע שיעור בפלפול של העניין שלמדו אותו שבוע. שיעוריו נמשכו עד החורף 1941. וגם הוא נשלח עם ה"טרנספורט" לראדומישל גדול, אך לא חזר משם. לא רצה לחזור. הוא יצא עם ספר תורה לרחוב והכריז שאינו רוצה לחזור. הנאצים ירו בו ובשמע הוציא נפשו בטהרה, אותו יום א', ה' באב.

ט.

קשה לתאר את הרגשת הזוועה של הנשארים. מאחד הנשלחים הגיע סימן אחרון – גלויה בחותמת הדואר של פשמישל מאת רבי נפתלי'ק אייזן. ולא ידוע כיצד נתגלגלה לדואר דמביץ, מאחר שמכתבים לגטו לא היו מתקבלים מזמן.

יום או יומיים אחרי ה"אקציה" התחילו להתגנב לגטו, אם בסתר בחשכת הלילה, או ביחד עם קבוצות יהודים ששבו מן העבודה, אלה שהצליחו להסתתר בחוץ ולא נתגלו. בינתיים הוציאו הגרמנים מחוץ לגטו הודעה לאוכלוסייה הפולנית, כי כל מי שיימצא אצלו יהודי, או כל מי שייתן יד לעזור ליהודי בכל צורה שהיא – ירה יירה.

ושוב התחיל בגטו משא ומתן עם ראשי השלטון הגרמני במקום לקבלת חותמות ותעודות בשביל החוזרים. **המתווכים היו אנשי ה"יודנראט"** אנשל טויב ואימרגליק (מרדומשל קטן, חתנו של הקצב מרדכי גולדפארב). חותמות נמכרו בתשלום כסף, למרות הודעת הגסטאפו, כי מי שיימצא בלי חותמת בתעודתו יירה. (יוסף טויב היה אומר: "נאר געלט! נאר געלט! רק כסף!") וגם זה לא נעשה בלי חשבון: שכן בדרך זו הייתה לגרמנים ידיעה ברורה על מספר היהודים שנשארו למעשה.

בתקופה הזאת עד יום ז' – ח' תש"ג, הועסקו הנשארים, על פי רוב הגברים, אבל גם נשים, בעבודות הרכבת ובמקומות עבודה פנימיים, בודדים במקומות עבודה מוכרים. החיים בגטו התנהלו לפי סדר יום העבודה: בבוקר היו יוצאים מן השער קבוצות-קבוצות ואחר יום עבודה של עשר שעות היו חוזרים.

גטו דמביץ הוכרז כ"ארבייטס-לאגער" (מחנה עבודה). גדרות התיל מסביב לגטו צומצמו מאחר שלא נשארו בו אלא כשש מאות איש, עם הנוספים. (היו בגטו גם בלתי-לגליים ומדי פעם בפעם נוספו אנשים שלא יכלו עוד להסתתר בחוץ). יצוין, שבתקופה זו שבין האקציה הראשונה והאקציה הבאה לא היה שום מקרה של מלשינות על יהודים מסתתרים.

בתקופה זו צירפה הגסטאפו ליודנראט יהודי ממילץ, סנדלר בשם קפלן, בזכות האחת והיחידה, שהיה עושה מגפיים לאנשי הגסטאפו. לאחר שמן הנשלחים מזרח הלא הגיעו שום ידיעות והסתננו ידיעות על מחנה השמדה בבלז'ץ, בשלה בקרב הנשארים ההכרה שמתקרב הקץ גם עליהם וגדל הפחד שאיש לא יינצל. הגרמנים סיפקו ליושבי הגטו כמויות זעומות שלצרכי מאכל, השאר הוכנס לגטו על ידי היוצאים לעבודה וגויים, שהביאו מצרכים שונים עד הגדרות וקיבלו תמורתם חפצים מלבושים וכו'.

ב-ז' או ח' טבת תש"ג, יום לפני האקציה השנייה, הוברר כי הגרמנים עומדים לחסל את הגטו כולו. **עתה כבר נשקפה הסכנה גם לאנשי היודנראט והם ביקשו תחבולות להציל את נפשם.**

!

בלילה האחרון, בשעה 10 בערב, בא מונק שוס, מראשי האורדנונגסדינסט, אל ראובן שדליסקר והודיע לו, כי אם יסכים לקחת עמו לבונקר, המוכן לו בגרנו של אדריכל קראוויטשיק בגרז'לוב, מלבד משפחתו **גם חלק ממשפחות אנשי היודנראט** – יגלה לו את צורת חיסול הגטו שעומדים לבצעו מחר. אחרי התייעצות של ראובן עם אחיו הגדול, אברהם, הסכים ראובן לתנאי והובא אל ביתו של ראש היודנראט, יוסל טויב, שגר בדירתו של הרש לישע, מאחורי שורת הבתים שבכיכר השוק.

אותה שעה כבר נוכחו כל בני המשפחות טויב, שולדנפריי, שוס. אנשל טויב מסר לנוכחים את הידיעה שקיבל מראש ה"ארבייטס-אמט": ממחר לא יישארו בגטו אלא העסוקים במפעלי הרכבת ושירותים מצומצמים של "מחנה כפייה", שיוקם במקום "מחנה העבודה", ובראשו יעמדו שלושה יהודים: אימרגליק – הראש, ביטקובר – המזכיר, וקפלן – היועץ.

ראובן שדליסקר כבר היה תחת השגחתו המעולה של מונק שוס, שרק אחרי הפצרות הרשה לו לגשת אל דודיו ולמסור להם מי יכול להישאר בגטו ומי צריך לברוח, ואומנם עזבו את הגטו בחצות הלילה כל אלה שהסתננה אליהם הידיעה והיה להם סיכוי כלשהו למצוא מחסה.

האקציה הייתה הפעם קצרה: הגטו הוקף על ידי "זונדר-דינסט" ("שירות מיוחד") אוקראיני שהוטלה עליו כל העבודה השחורה, ושוב נאספו היהודים, לפי הסדר של האקציה הראשונה. כל אלה שנקבעו על ידי אימרגליק (טיפוס גס רוח, בלתי אחראי ופטפטן, שאף רגש משפחתי לא היה לו) וחבורתו כעובדים במפעלי הרכבת ואנשי שירותים, קיבלו חותמת שנייה והוחזרו למאסך בהקדש – הפעם ק העובדים עצמם בלי משפחותיהם. היתר הובלו למטה אל תוך הביצות ומשם לרכבת שחיכתה להם, בה נשלחו לבלז'ץ.

יא.

עם הנהגת המשטר החדש של "מחנה הכפייה" השתלט אימרגליק בכל אכזריותו על ידי טרור והטלת אימים על הנשאים. החיפושים אחר מסתתרים בתוך הגטו ולא נעשו עוד רק על ידי הגרמנים או עוזריהם האוקראינים, אלא בהשתתפותם הפעילה של אנשי ה"האורדנונגס-דינסט" היהודים, שאומנם גילו מספר גדול של בונקרים יהודים, גם הללו הוצאו אל בית הקברות היהודי ונורו שם.

כתום האקציה התחילו לחזור אלה שלא יכלו להישאר במקומות הסתר שלהם, וגם בודדים שהצליחו לקפוץ מתוך הרכבת, ויש שחזרו אפילו מלנצוט. את דרכם חזרה עשו בלילות בסמוך לכביש או לפסי הרכבת. אימרגליק הודיע, כי עליהם לעזוב את המחנה, שאם לא כן ימסור אותם לגסטאפו. אולם לברוח אפשר היה עוד רק אל גטו בוכניה, שהיה קיים עדיין והסתננו ידיעות משם, כי עדיין אפשר לחיות בו.

שמועה נפוצה, ויש רגליים לדבר, שנפוצה על ידי הנאצים, כי להבא יישארו גטאות בחמישה מקומות בלבד: קראקא, טרנב, בוכניה, פשמישל, ז'שוב. כוונת הנאצים הייתה לרכז את היהודים בדרך זו במקומות מספר. מדמביץ ברחו יהודים גויים שקיבלו שכר הובלה.

הגסטאפו סמכה בכל על אימרגליק ועוזריו, שהיו בעיקר מבין ה"אורדנונגס-דינסט". יום אחד פקד אימרגליק על ה"אורדנונגס-דינסט" להביא אנשים בלתי-לגליים במחנה, זקנים, חולים וילדים (כ-52 נפש) לחדר בתלמוד תורה – וכאילו סידר להם בית חולים. אך בו בלילה באו הוא עם אנשי ה"אורדנונגס-דינסט" יחד עם גאבלר ורצחו אותם אחד-אחד. אנשי ה"אורדנונגס-דינסט" החזיקו את הקורבנות בידיהם וגאבלר ירה. אחד מעוזריו היהודים נורה כעבור שבועיים בלי שום סיבה על ידי אותו גאבלר בשעה שעמד ליד שער הכניסה למחנה.

י.ב.

אלה שבאו לבוכניה נעשו שותפים לגורלם המר של יהודי בוכניה - רובם נשלחו בתחילת ספטמבר 1943 לאושוויץ – ישר להשמדה. חלק נשלח למחנה עבודה בשבניה ליד יאסלו ומשם חזרו כמה מבני דמביץ לפוסטקוב כמתנדבים. חלקם הגדול של עובדי שבניה, והם שרידי יהודי גליציה שהובאו למקום מטרנוב, רישא, בוכניה, פשמישל, **הובאו לאושוויץ ב-29 בנובמבר 1943**, עברו סלקציה וחלק מהם נתחלקו בין מחנות עבודה בסביבה וכן הלאה.

מחנה הכפייה בדמביץ התקיים עד סמוך לפסח תש"ד. בערב פסח חוסל המחנה. עובדיו היהודים הועברו למחנה הכפייה ירוזולימסקה-קרקוב. ההנהלה היהודית של המחנה נשארה במקום עוד כשבועיים, יחד עם המשפחות והקרובים ביותר. אחר כך הובאו למחנה "פלוגצויג-ווערקע" במילץ, **וכעבור ימים אחדים הוצאו להורג על ידי אנשי הגסטאפו עצמם**, סבורים לפי המלצת גאבלר.

בהריגתם היה חלק נכבד לאנשי ה"באהן פוליציי" (משטרת הרכבת) הפולנית, שהיו ביניהם צעירים פולנים מדמביץ והסביבה. גם לפני כן היו אלה יורים ביהודים שמצאום ברכבת או בסביבתה, לפי הכרת פנים בלבד.

אחרי חיסול המחנה חיפשה המשטרה הפולנית וירתה בכל המסתתרים שמצאה. ביניהם גם כל משפחות שוס וטויב, שהסתתרו ביערות וילפוליה וסטאשובקה. עיקר החיפושים אחר המסתתרים הוטל על המשטרה הפולנית. אף על פי כן נשארו וניצלו בודדים ומשפחה אחת – פאוסט ויחזקאל שוחט.

י.ג. פרק זה נכתב ע"י מנחם אופן

בשעתו, ביום ה"אויסזידלונג", כינסו הנאצים בכיכר המיועד לכך כחמשת אלפים יהודים: מדמביץ, מפילזנו, מבארנוב, מטרנובז'ג-רזיקוב, מראדומישל קטן ומראדומישל גדול. הם ועמדו בקבוצות-קבוצות של עשר שורות שבכל אחת יהיו עשרה אנשים, נשים וילדים. לפני הכנסת הקבוצות לקרונות הרכבת – קבוצה לקרון, קבוצה לקרון – הובדלו מהן מאה וחמישים איש, בעיקר בני נעורים, לעבודה בבית חרושת של אווירונים פ.ז.ל. ז'שוב, כמאתיים למחנה העונשין של ס.ס. בפוסטקוב. קבוצה קטנה של ארבעים צעירים לאחד המקומות בסביבת דמביץ. השאר הועלו לקרונות והוסעו מזרחה, כפי הנראה למחנה ההשמדה בלז'ץ.

בקרב הקבוצה של מאה וחמישים שנשלחו לז'שוב היו ארבעים מבני דמביץ. קבוצה זו יסדה את המחנה "פלוג-צויגס-פאבריק רייכסהוף" (ז'שוב – רישא). בראש המחנה עמד אחד אלפרד. בן מהגרים מדמביץ שהתיישבו בגרמניה והוחזרו בשעתו דרך זבונשין. עוזרו על ידו אחד ואלטר מדמביץ ופליט מלודז' יורק, שהתגורר בדמביץ בזמן המלחמה. התנהגותם הייתה גרועה ביותר והם גרמו למעשה לכמה מקרי הרג במחנה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

המחנה הזה התקיים עד התקרבות הרוסים לז'שוב ביוני 1944. הוא התרחב עד כדי חמש מאות איש, שהתמחו בחרטות והוציאו מתחת ידם עבודה במכסה שלמעלה מהנורמה, 120 אחוז. בעלת המפעל הייתה הפירמה היינקל.

ברגע האחרון לפני העברת המחנה מערבה נעשה ניסיון לבריחה שנכשל בעטיים של אנשי ה"זונדר-דינסט" (שירות מיוחד) היהודי, בסך הכל נמלטו כ-17 איש.

מארבעים אנשי דומביץ שבמחנה נשארו בחיים עד ההעברה כמעט כולם. על פי רוב נשארו גם אחרי ההעברה במחנות, בעבודת החרטות אצל הפירמה היינקל, אבל נתפזרו בשלוש עשרה מקומות: פלאשוב, ויליצ'קה (בית חרושת לאווירונים) פלוסנבורג (בבואריה), קולמר (בצרפת) במנהרה אוראניבורג, ברואונשווייג (מפעלי הרמן גארינג), נויגאממה על ידי האמבורג (מחנה מרכזי), ברמן, ברגן-בלזן.

שחרורם של הללו בא ביום א', 15 באפריל 1945, אבל עד למחרתו לא הופיע שום איש מהצבא הבריטי לטפל בהם. רק ביום שני בערב הופיעו אנגלים והביאו לכל איש רבע כיכר לחם וקופסה של שומן חזיר. האנשים הרעבים מימים אחדים אכלו וחלו בדיזנטריה קשה ואלפיים מתו. החולים נשארו בצריפים יחד עם המתים בלי עזרה, עד שמבלוק 12 (בלוק יהודי) נשלחה משלחת אל רב צבאי בריטי שתיארה לפניו את המצב, והלה שלח לעזרה כמה בנות מחיל העזר והמצב הוטב. שבועיים התענו עוד במקום עד שהוצאו משם. [5]

אולינג-בורג ברוניה

בקפיצה מן הקרון

[קהילת דומביץ]

בערב שבת, 13 בנובמבר, פשטה בגטו השמועה הרעה, שבעוד יומיים, ביום א', 15 בנובמבר, יבוצע "שילוח". שני אחי היה להם מקום עבודה טוב והיו בטוחים שיישארו בגטו. אני עצמי עבדתי בבית החולים, ואת אבא החבאנו בבונקר. אכן עונג שבת היה לנו!

כבר במוצאי שבת הקיפו שוטרים פולנים וגרמנים את הגטו. באור הבוקר, בצאתי לעבודה בבית החולים, היו שני אחי מנחמים אותי, שגם הם יישארו בגטו. לפתע נשמע קול רעש גדול. אנשים התרוצצו, כאילו נטרפה דעתם: ראש הגסטאפו עומד בחוץ וקורא מעל נייר רשימה של 540 איש, שעבדו במפעלי הרכבת – רק אלה יישארו, רק הם זכאים להישאר בחיים. שאר היהודים יושמדו.

עוד מעט באים הליסטים לבית החולים ופקודה בפניהם: הכל, בריאים וחולים, חייבים לעזוב את בית החולים. מה מרים נשמעו באוזני הדברים, שגם עלי מוטל ללכת למות, שלא אראה עוד את אבא שלי, את אחי שלי.

חולי טיפוס בארבעים מעלות חום נסחבו מבית החולים. הקור בחוץ היה איום, וכאן מתייצבים החולים. בכותונותיהם בלבד, היכון למשלוח. אותנו, הצעירים הבריאים, מאיצים במגלבים וכלבי המשמר האיומים אל מגרש השילוח, בו מכנסים אלפי אנשים מערים ועיירות שונות – למשלוח!

עומדת אני ומסתכלת, שמא, חלילה, מובילים הנה אבא ושני אחי, ערוכים בשורות של חמישה-חמישה אנו הולכים אל תחנת הרכבת. שוב ושוב חוזרת הפקודה "שמאל, שמאל". וכך אנחנו יוצאים, כצאן הללו למות בכבשן של בלז'ץ. מאה-מאה אנשים נכנסים לכל קרון, ומיד בא גם תורי להיכנס לקרון המוות. מן הקרון הזה בוודאי לא נוכל עוד להתחמק, ברי, שאנו נוסעים למות. יגיעו היהודים למכון אדי-הרעל, יתפתלו, יתעוותו, עד שייחנקו בייסורים.

רק בשעה שמונה בערב זזה הרכבת ממקומה. היו רבים שהרהרו, אולי יצליחו למלט נפשם, שלא יגיעו לאשר מובילה הרכבת. היה לילה אפל, אבל הבהיק לתוך הקרון אור כלשהו מפנסי היד שעם אנשי ה-ס.ס. בעמדם על המשמר. האנשים בקרון דחוסים כעין שקים. היה זה מסע ייסורים ארוך. נסיעה צפופה במעומד, גסיסה עומדת.

מי ימות כאן? מי יעמוד בקשיי הנסיעה? ומה יתרון בכך שיעמוד בהם? וכי היכן נוסעים? – צאן לטבח, קורבנות לכבשן השריפה. אף על פי כן, כל רע שעודך חי דומה כאילו במציאה לא לך. ומי יודע מה עלול להתרחש? אולי יינצלו אנשים. ספסל לישיבה לא היה, אנשים ישבו באשר עמדו.

הטורפים מוכנים היו להכות, כל אימת ששמעו קול בוקע, אפילו בעוון אנחה שפרצה בקול. אנשים נאנקו בקרבם, היו נושכים שפתייהם ובולעים דמעותיהם. יכולת רק לפרוך ידיך, להטיח אגרוף בראשך, לתלוש שערך. בכי דומם אל ריבוננו של עולם. קריאה אל אבא-אמא בעולם האמת.

רק נשמע שאנו זזים, פרץ הבכי בבת אחת ביתר כוח. בכו עד שאפסו הדמעות: גניחות כבדות פרצו מליבות יגעים. רבים עמדו בחוסר אונים. אבל איש לא ראה את העלפים בחשכת הלילה, העיניים ההפוכות, כשפה נאלם ולב חדל לדפוק. בקרון חיו ילדים רבים, שלא הרפו מאמותיהם. פתאום נשמע קולו של יהודי קשיש, היה זה פייבל ווילנר?: יהודים, נאמר תהלים! נאמר וידוי, צריך להיות מוכן...

בכיון של הנשים גבר, הגברים התחילו לנוע. אולם עד כה הרבה הפליט יוסף טויב: הוא ינסר חתיכה מרצפת העץ, יפרוץ החוצה וגם אחרים יוכלו להינצל. כל מי שיוכל וירצה ויהיה בו העוז לקפוץ מן הרכבת הדוהרת... אך מה יכול לפעול באולרו הקטן, ובכל זאת לא נתן מנוח: יהודים, אמר, עוד הננו יכולים לזכות ולראות את סוף המלחמה, בעוד שבועות אחדים. אנחנו חייבים להינצל. צריך למצוא דרך אחרת לקפוץ.

לא רחוקה ממני יושבת אשתו עם שני ילדיה היפים. הילדה פורצת בבכי, משהו כואב לה. האם מנחמת את בתה, מלטפת את שערותיה הנאות ואומרת לה: זה לא ימשך עוד הרבה. יבואו אל הדודה, שם נקבל צעצועים יפים. אנחה עברה בכל אשר מסביבה. אולם לנו אומרת האם האומללה משהו אחר לגמרי, בלחש, דק מן הדק: כאשר נגיע למקום האומלל אתן לילדים קצת מן הרעל שלקחתי עמי. אני יודע שאסור לאם לעשות זאת, אך להיכן אנחנו נוסעים? **אנחנו נוסעים אל בלז'ץ**. פתאום היא זועקת מליבה השבור: למה נתת לנו ילדים שאהרגם? לכן אני נותנת להם רעל, שתהייה להם מיתה קלה יותר.

ושוב גנח הבעל הלחש: כולנו, יקירי, חייבים לומר לעצמנו, שכבר אנחנו בני שמונים. כבר כלו חיינו בעולם היפה ואין לנו אלא למות. - הלוואי והיינו מתים, צועקים האנשים, ולא היינו צפויים למיתה איומה כזאת. כל אשר בקרון חשים צימאון נורא. הילדים מתחננים לאימהות: אימא, בוער לי הגרון, תני לי מים.

לפני שנכנסנו לקרון פיזרו בו הגרמנים אבקת סיד, והיא שחנקה בגרונות האנשים. כולם היו מוכנים למסור בעד לגימת מים אחת כל מה שהיה איתם. אנשי ה-0.0.0. בשמעם את הזעקות, הטילו לתוך הקרון בקבוק מים, אחד למאה בני אדם. נותנים להם כסף וזהב, אבל מי יזכה לשתות מן המים? מוציאים את הבקבוק איש מיד רעהו. כבר לא היו הללו אנשים. עלו בהם רגשי חיות. קמה תגרת ידיים ובלבד לרוות את הצימאון הנורא.

והנה באים אלינו אותם אנשי 0.0.0. בהצעה: אם יינתן להם כל מה שעוד נמצא איתנו, יפתחו לחמישה רגעים את הדלת המחותמת ומי שיהיה מסוגל לקפוץ, יישאר בוודאי בחיים. מוסרים להם איש-איש כל מה שהיה עמו, הם לוקחים הכל ומעתה אינם ניגשים עוד אל האשנב הקטן. הם רימו, רק לעג היה זה מצידם.

הגברים מוסיפים להרהר, כיצד, בכל זאת, להינצל מן המוות. קם יוסף טוב ממקומו, ניגש עם בחורים אחדים אל שבכת האשנב ומוציא שוב את "כלי זינו" הקטן – האולר. בו הוא מתחיל לסלק את חוטי הברזל. פתאום נשמעת קריאתו: חתכתי את החוטים. עכשיו, בני אדם, אתם יכולים להציל עצמכם! מן הצד משמיע יהודי זקן את טענותיו: אין אני יכול להציל את עצמי. כבר אני זקן מדי. חולה ותשוש אני. אם אקפוץ, לא אקום עוד, ונמצא שקיפדתי חיי בעצם ידי. כבר אמות באותה מיתה אשר ריבוננו של עולם בירר לי. אם שרפה, תהא שריפה... ועוד הוא אומר: כבר אין הוא יודע מה ראוי ומה לא ראוי, אבל מי שכוחו עמו לקפיצה יעשה זאת, יציל עצמו. מי שרוצה לקפוץ, יקפוץ בכל כוחותיו ויישאר שלם בגופו ולא ייפול בידי הגרמנים, ויזכה לראות בישועה.

הזקן הביט בעד האשנב לראות אם אנשי ה-0.0.0. עומדים כעת על המשמר. הגברים מגבירים אומץ. ראשון קפץ מנדלי שדליסקר. חולה טיפוס היה והיה לו חום של ארבעים מעלות. לא שמענו שירו אחריו. אנחנו מתפללים לאלוהים שישוב בשלום לגטו.

אני עומדת אצל קרובי פייבל ווילנר. ברכה'לה – אומר הוא לי - למה אין את יחד עם שני אחיך? גם הם במשלוח הזה, בקרון הראשון.

איני יכולה להקשיב לדבריו – בטוחה הייתי שנשארו בגטו. זיעה קרה כיסתה אותי. אין בי כוח להשיב לו.

אני פורצת בכוח אל האשנב הקטן בשביל לקפוץ, והיא שאשאר מתה תחת גלגלי הרכבת – ובלבד שלא אראה במר-מותם בבלז'ץ. לפני קופצים גברים אחדים. גם אני רוצה להיות ביניהם, אבל דוחפים אותי הצידה. אין נותנים לי לקפוץ. אולם רצוני היה חזק מהתנגדותם, בכל זאת אינם רוצים להיות אחראים על חיי.

התייצבתי על יד האשנב. יוסף טויב צופה, אם רואים את המשמר הגרמני או לא. ופתאום הוא אומר: את יכולה לקפוץ, עכשיו. ליבי הלם כפטיש. אני מוסרת את פרוסת הלחם שעמי ומתכוננת לקפיצה, אני עומדת ראשונה.

הרכבת דוהרת מהר למדי, הבחורים עוזרים לי ואני קופצת. נעלמתי, נפלתי על השלג הלבן היפה שעל הפסים. נחבלתי כהוגן בצידי הימני. אני שומעת היטב, שצועקים כי קפצתי. היה זה במרחק של תשעים קילומטר מדמביץ. רציתי להישאר מתה תחת גלגלי הרכבת, אבל אלוהים זיכני בחיים.

הרכבת המשיכה דרכה, לא מיהרה. היה לילה אפל למדי. שעה ארבע לפנות בוקר. אני מביטה אחר הקרונות המובילים למוות את הקרובים לי ביותר והרחוקים יותר, ואין אני יכולה לעזור להם בכלשהו. הרכבת נעלמה, אני פונה לאחורי, לשוב לדמביץ, חזרה לגטו. הולכת אני עם הפסים עד שאני מגיעה לתחנת הרכבת לנצוט. אני חומקת בין הגרמנים ומגיעה אל חוץ לעיר. עוברים במוחי הרהורים שונים: הלא כל מי שרואה אותי יודע, שקפצתי מן הרכבת.

בשעה שש בבוקר אני מגיעה אל בית של נוצרים. שם גרה משפחה בשם טרצ'אנסקי. אני פותחת את הדלת ומבקשת מעט מים, שואלת את האישה מה שעה כעת, והיא עונה: רואה היא שבחורה יהודייה אני, אכנס נא אליה, אל חדרה: היא כבר החביאה אצלה יהודים אחדים. לכן, אל אפחד, חלילה, אלא אכנס. הייתי מוכנה בליבי למות מדי רגע ונכנסתי. הנוצרייה נתנה לי חדר מיוחד ודיברה אלי כאם. מיד הגישה לי ארוחת בוקר והכינה אותי לדרך. רציתי לתת לה כל מה שהיה עימי, רק תיתן לי מטפחת ראש, שאוכל להסתיר קצת את עיניי היהודיות. הוציאה מן הארון מטפחת ירוקה חדשה ואמרה לי: ירוק אומר תקווה. סימן הוא, שאשוב הביתה. היא מאחלת לי הרבה מזל בדרך ומבקשת לכתוב לה.

בחוץ קר מאוד. אני הולכת מהר. נדמה לי, כי מאחורי מהלך צל המבקש לקחת את חיי. אני רואה רק שדות ויערות. האדמה מכוסה שלג. הרוח טורד אותי הלאה והלאה, ובלילה אני באה עד רישא. אני עומדת לפני הגטו. אומרת לי גויה אחת: את יהודייה. אני מכירה מיד. את רוצה להיכנס עכשיו לגטו? את יודעת מה נעשה עכשיו בגטו? מחפשים יהודים שהסתתרו אחרי השילוח, בשביל לירותם, ואת עלולה להיות ביניהם. לכי לכפר, שם תלוני הלילה ובבוקר תבואי לגטו. אני רוצה, מוכרחה, לשמוע בקולה, ופונה ללכת לכפר.

אני נכנסת לאחד הבתים ומבקשת את בעל הבית הנוצרי, שירשה לי ללון כאן הלילה. הוא דורש ממני את תעודותיי, שכן אסור להחזיק בבית אנשים זרים. אני נכנסת לבית שני,

שלישי, ונענית באותה תשובה. אני נאלצת לישון בחוץ. אני רצה אל בין אילנות. בעבי החורש אני תולשת ענף-עץ ושוכבת לישון בשלג. הענף מתחת לראשי. אני מבקשת לישון ויורדת עלי שינה עמוקה עד הבוקר.

כבר האיר היום. הייתי קפואה כולי. רציתי לשתות משהו חם, אבל היכן? לא נשאר לי אלא לאכול שלג דיי. בכסף שהיה עמי לא יכולתי אפילו לקנות פרוסת לחם. אני עוקרת לפת קפואה עד תומה ואוכלת בתיאבון גדול. אני מוסיפה ללכת בשדות ויערות. עוד הרבה עלי ללכת עד שאגיע הביתה. ושוב באלילה, ושוב אני בחוץ. אני מחפשת רפת, סככה, גורן כלשהי ללינת-לילה, אך כל הדלתות סגורות, נעולות.

והנה לנגדי קובה קטנה מאוד. אני מתגנבת לתוכה. חרש אני משתרעת על מקצת קש ופורצת בבכי. הדמעות חונקות אותי, האומנם כה רבים חטאיי? האם חייבת אני בייסורים מרובים כל כך? אלוהים, רחם על נערה יתומה, אולי אמצא עוד את אבי חי. בלעתי את דמעותי ונרדמתי תרדמה קשה עד בוקר.

בשעה שש בבוקר אני יוצאת מן הקובה. בעלי הבית כבר קמו משנתם והתחילו בעבודת יומם. אני נכנסת לחדר ומבקשת מעט מים. כבר אין בי כוח לשאת. האנשים מסתכלים בי, כאילו מטורפת אני. רחמיהם מתעוררים עלי והרי הם מזכים אותי במעט חלב חם ופרוסת לחם. אבל מיד נודע להם שיהודייה אני, ומיד הם מצווים עלי לעזוב את החדר אותו רגע. אני נותנת לבתם עשרים זהובים, שתוליכני לדרך בטוחה, כדי שאדע לאן אוסיף ללכת. ילדים הולכים לבית הספר ומיד הם קוראים: הנה ז'ידוביצה (בחורה יהודית) הולכת, בוודאי ברחה מן הגטו.

דמי קפא בי. דומה שלא אזכה עוד לבוא לגטו, בדמביץ. אך ככל שרבו המכשולים בדרכי, כן קם ועלה בי אומץ הלב.

ביום ד' לפנות ערב ראיתי גויה עומדת בשדה עם בתה הקטנה, מוציאה לפתים מן האדמה. אני מבקשת ממנה, אולי תוכל לקחתני עימה ותניח לי ללון הלילה ברפת. הבת הקטנה מרחמת עלי מאוד ומבקשת מאמה, שתעשה כן. אבל האם עונה, שמוכרחה היא לשאול אצל בעלה. וכשאנו באים אליו, הוא מכיר מייד שיהודייה אני.. מה קשה הוא להיות יהודי, הרהרתי אז. האיכר דורש ממני כסף ומראה לי מקום מנוחה בעליה. מאוחר בלילה הוא קורא אותי, שארד לדירה. אני מקבלת קצת מרק תפוחי אדמה ופרוסת לחם. מיד אחרי כן אני חשה בחזרה לעליה.

בשעה חמש לפנות בוקר הם מעירים אותי משנתי. הבעל מטיל עלי אימה גדולה, כי בכפר השכן חונים אנשי ס.ו.ו. ובודקים את ניירותיו של כל עובר ושב. אני מבקשת ממנו שיעזור לי, אתן לו חמישים זהובים, שאשתו תעביר אותי בדרך. בשכר של מאתיים זהוב הוא נותן הסכמתו, אבל אשתו רק העבירה אותי מן הבית החוצה, נשארה עומדת בפתח ואינה זזה. היא סוגרת את הדלת וצועקת אחריי: אין כאן משמר גרמני כלל. האיכר התכוון רק להוציא ממני כסף במרמה והצליח. מזל היה לו. אבל גם אני היה לי מזלי.

בלילו של יום חמישי הגעתי עד הגטו בדמביץ. אבל לא חפצתי להיכנס בטרם תהייה עמי הודאות, שאבא עדיין הוא כאן. שאלתי אצל גויים מכירים, ונתברר שאומנם שוחחו עם אבא. הוא נמצא בגטו.

אני צריכה לחכות עד שיחשך כליל. בחשיכה חתכתי חוטים אחדים בגדר ונכנסתי. גדולים וקטנים מצעקים: ברוניה שבה מקרון המוות. אני נדחפת בינות לאנשים, ומגיעה סוף-סוף אל אבא.

כבר לפני כן באו לבשר את אבא שבאתי. אבא חיכה לי לפני הבית. נפלתי על צווארו בבכי גדול, לא יכולתי להינתק. אבא נשק לי וליטפני כלטף ילדה קטנה. לא הכרתי את אבא אהובי, ימים אחדים הספיקו שיזדקן בכמה שנים. השכנים ניחמו את אבא כל העת, שבוודאי אשוב מהדרך, עכשיו נתקיימו הדברים.

סיפרתי הכל, בפרוטרוט, על הקרון ועל הדרך הקשה, ורק מאוחר בלילה שכבתי לישון והרהרתי: מי ייתן ובא כבר מחר טוב ליהודים.

פאוסט פרל עשרים ושניים חודש במחבוא אצל הגויים

[קהילת דמביץ]

רלטשה טויב עם בנה נשאר בגטו. כאן היה להם מהתחילה מחסן ביצים. מחסן הביצים נתמלא מהר אנשים. על פי רוב מהעיר הישנה. עשרות משפחות השתכנו כאן. את רכושם, כלי המיטה והבגדים, הסתירו במרתף והיו סבורים שבדרך זו הם מצילים את שארית הפליטה. הסוף היה, שלאחר ה"אקציה" גילו הנאצים את המחבוא, בחרו לצרכי עצמם את מיטב כלי המיטה והלבנים, ועל השאר ערכו מכירה פומבית. כרזות בישרו, שתהייה מכירה של לבנים, כלי מיטה, בגדים ורהיטים של יהודים. נתכנסו, אפוא, גויים מכל הכפרים סביב וקנו בזיל הזול את רכוש היהודים.

דבר זה אירע בשעה שאני ובעלי כבר הסתתרנו אצל גוי בביתנו שלנו, והוא שסיפר לנו על כך. גם הוא עצמו קנה שם הרבה דברים.

במחסן הביצים של משפחת טויב היו אנשים שוכנים זה על יד זה, בקושי אפשר היה לנוע. רלטשה טובה הייתה לכולם, בזמן האקציה האחרונה הסתתרתי גם אני בביתה. אולי חמישים איש ישבנו שם שני לילות ויום אחד בחשיכה. ילדים היו שם – ערימה גדולה, וניתן להם שיקוי שינה, שיירדמו ולא יצטרכו לאכול ולא יבכו. ילדים רבים לא קמו עוד מכאן. היו מתעלפים מן הצפיפות ומן הריח הרע שנישא באוויר מבית הכיסא הסמוך.

הייתי הראשונה שיצאה משם. מן היובש בצווארי ניטל קולי. הסתכלתי סביבי. איש לא נראה ברחוב. נכנסתי אל אחד הבתים – שומם, ריק. אנשים לא היו כאן. הכל פתוח, מופקר. כולם נהרגו או שולחו אל כבשני הגז.

בעוד ימים מעטים נגלו אנשים אחדים, אבל פחדו לצאת לרחוב והיו חיים בעליות גג. אז כבר שולחו אפילו אנשי ה"יודנראט" עם משפחותיהם. ראש היודנראט יוסף טויב הצליח לקפוץ מן הרכבת ונכנס לכפר אצל גוי מכיר שהסתירו עד השחרור. עכשיו הוא בפריז. אחרי השחרור פגשתי והוא סיפר לי, **שאשתו יעצה לו לקפוץ והיא עם שני ילדיה יאכלו רעל וכך היה.** אבל כאן אני רוצה לספר כיצד ניצלנו.

בימי הגטו עבד בני מלאכת כפייה במסלול הברזל. שוחח עם אחד, פועל רכבת שהיה מדיירינו, שאני ובעלי נרשום לזכותו את ביתנו ובמחיר זה ייקח הוא אותנו אליו לזמן קצר, עד שנמצא לאן לנסוע, למשל להונגריה. הדייר לא ענה. הוא, אמר, מוכרח לשאול אצל אשתו. למחרתו סירב, אשתו אינה מסכימה.

כשבועיים אחר כך חיפש הגוי את בני ואמר לו, שעתה כבר הוא יכול לקחת אותנו אליו, כי בתו חלתה פתאום ומתה, וכך מוכרחה אשתו לנסוע לשם כדי לטפל בחמשת הילדים הפעוטים שנותרו והוא נשאר לבדו בדירה.

התחמקנו מן הגטו ונכנסנו אל הגוי. אבל בעוד שבועות אחדים חוזרת הגויה הביתה, מה קרה? היא התקוטטה עם חתנה, והנה היא מוצאת אותנו בדירתה, הגויה תולשת שיער ראשה, שבעלה הכניס אותנו, ונוסף לכך עוד לקחה עימה היא שתי נכדות, ילדות בנות שבע וחמש שנים ... באמת הייתה צפויה סכנה גדולה, ולמרבה הסכנה גר אחד מאנשי הגסטאפו בדירה שממנה יצאנו אנחנו. זאת אומרת מעבר לכותל. כאן היה מסוכן לדבר מילה, כי הכל נשמע משם.

הגויה מגרשת אותנו, שנעזוב את החדר תיכף ומייד, כי אין היא רוצה יהודים בדירתה. אני מתחננת, שתניח לנו עד שירד הלילה, וכך אנחנו יושבים, צרותינו בידינו – עוד מעט ונצא. והנה נכנסת הילדה הקטנה ושואלת למה אנחנו יושבים כך, אומרת לה הגויה, שהיא מגרשת אותנו. אבל הילדה הקטנה מוחה כף אל כף ואומרת בפולנית: "סבתא, אם יצאו יירו אותנו, כי הם בוודאי יגלו שהיו אצלנו!" ומיד היא משיאה עצה: "ייקחו את הארון שאצל הדלת ויעמידו אותו בפינה ושם נשב אנחנו עד שאפשר יהיה לצאת". וכך נשארנו יושבים, אני ובעלי, על שני גדמי עץ נמוכים עשרים ושניים חודש.

כל עוד היה לנו כסף, חיינו על לחם בלבד, שכן חשבנו, כי עוד מעט יוציא אותנו בננו ונצטרך לכסף. לפי שעה היה הבן שולח לנו ביד הגוי, פועל הרכבת, כל מה שאפשר היה מדברי מאכל. אבל לאחר שלושה חודשים הלשין מישהו על בני ששוחח עם נכרי אחד בעד גדר התיל של הגטו, ומיד הובילו לבית הקברות. המעדר על שכמו, והוא עצמו הוכרח לחפור בו ולהשתטח בו, וכך ירו בו. סוף טראגי כזה היה לו מידי הרוצחים ההיטלריסטים.

כל עוד היה בננו חי ושולח דברי מאכל בשבילנו, היה גם הגוי נהנה מכך, ועדיין היה יחסו אלינו טוב למדי. אולם, מאותה שעה שבני לא היה עוד, התחילו הגויים לענותנו: מוכרחים הם

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

להרוג אותנו! אין הם רוצים להחזיק בנו, אבל להוציאנו אינם יכולים, שאז הם עצמם בסכנה. ואומנם היו בסכנה גדולה, מאחר שכל דיבור נשמע שם בעד הדלת. **רק שאלו אותנו איזו מיתה אנחנו מעדיפים:** הרעלה או כריתת הראשים או קבורה בעודנו חיים. לא ענינו על כך דבר. קיווינו שהאל הכל יכול ייתכן ויעזור, ואומנם ניסה הגוי פעמיים להרעילנו, אבל ריבוננו של עולם הציל אותנו.

פעם אחת אמר לנו שמחר ילכו לחפש יהודים בין הנוצרים. הייתה לו בחדר שוחה כרויה, מטר אורכה ומטר רוחבה. הוכרחנו להיכנס לתוכה. ואחר כך העמיד הוא את הארון מעלינו. כיסה את השוחה ויצא. עוד מעט והיינו נחנקים בתוכה, לא יכולנו עוד לשאת, ובעלי ניסה להרים את המכסה ברגליו, עד שהארון זז ממקומו. משהגיע הקול לאוזני הגוי, נתיירא שמא נרים קול צעקה. בא והזיז את הארון. בעלי יצא ואני נשארתי שכובה מתה למחצה. הם משו אותי מתוך השוחה ושפכו עלי מים, עד ששבה רוחי.

שוב ישבנו מאחורי הארון, אבל עוד מעט התחילו צרות חדשות. היכוננו, לא נתנו לאכול, אף לא מעט מים לשתות. מאחורי הארון היה עלינו גם לעשות צרכינו – קופסה קטנה משימורי ריבה צריכה הייתה להספיק לשני אנשים מבוגרים כדי עשרים וארבע שעות... לא היה לאן להטיל שתן. ישבנו בחדר יפה עם רהיטים, ובשעה שגויים לא היו בבית, הטלתי מימי באגרטל, אבל לא תמיד היה זה אפשרי. היה בגן בית כיסא פתוח, ששימש גם לאיש הגסטאפו, וחשש הגוי, שמא יכיר איש הגסטאפו, כי מתמלא הוא עד מהר. ובכן לא נתן לנו לאכול, שלא נצטרך ליציאה. גם הייתה הצדקה עם הגוי, וכך ישבנו עשרים ושניים חודש ורעבנו בפרוסונת של לחם. גודלה כארבע אצבעות, בבוקר ולערב קצת מי-קהוה שחורים.

פעם אחת אומר לי הגוי, שאוציא בעצמי את הכלי. הייתי מרוצה שיהיה הכבוד לי בעצמי. לקראת בוקר הוא קורא לי להוציא את הכלי החוצה. לקחתיו והלכתי. רק באתי למסדרון, פוקד הוא עלי להציג את הכלי ומשליך אותי על אלומת קש ומתחיל לחנקני. בתחילה הייתי סבורה, שהוא מתבדח. אבל הלה אומר ברצינות לחנוק אותי. אני מתחננת אליו שירפה ממני, עד ששוב לא היה בי קול. רואה אני שבאו רגעי האחרונים. אספתי את כל כוחותיי וצעקתי שמע ישראל בקול דומה לשל שור נשחט. נבהל הגוי, שמא ישמע איש הגסטאפו שגר באותו בית, ורק אז הניח לי.

עכשיו חזר והתחיל ברעל. פעמיים הגיש לנו רעל, אבל לא עלה בידו. בפעם השנייה טבלתי נוגס של לחם עבש וחרב, ובלעתי. ועד היום נשארה אצלי כווייה בוושט. הוא עינה אותנו כדי אובדן הכוחות. כאשר בעלי השתטח בלילה על הרצפה והגוי נכנס, כי תמיד היה שומר עלינו, בעט בבעלי ברגליו והכהו. אנוסים היינו לשבת כל הלילות על גרמי העץ הקטנים. ביום היינו קמים כדי לחלץ את עצמותינו.

קשה לתאר כיצד עמדנו בעשרים ושניים חודש אלה. פעם אחת שמענו הגוי אומר אל אשתו, כי מחר יגמור אותנו, לכן עליה לצאת מן הבית עם הילדים. ארבעה ימים לפני כן לא נתנו לנו לאכול, לא הגישו אפילו כוס מים. ביקשו להתישנו שייקל להרגנו.

לא ידענו שהרוסים כבר היו אז מאחורי דמביץ. לא היה לנו מושג כיצד נתגלגלה המלחמה. הגיע הבוקר – אין שומעים איש בדירה, איש הגסטאפו כבר הוציא חפציו מן הבית. דומיה גדולה מסביב. אנחנו מזיזים קצת את הארון ואני ניגשת אל הדלת ומציצה בחור המנעול. אני רואה, אין שם איש. אני שבה אל בעלי ואומרת לו: חיים, שמעני, אולי עכשיו יתרחש נס מן השמיים והבורא ירחם עלינו. הבה נברח החוצה. בעלי אינו ממתין לדיבור שני ואנחנו יוצאים חיש מהר. אומנם ארבעה שבועות לפני כן חלם בעלי, שהרבי הקדוש ר' שמואל זצ"ל אומר לו: דע לך, כי רק ארבעה שבועות תשב עוד פה.

הגויה ראתה שמנוסתנו החוצה וביקשה לרוץ אחרינו, אבל בכביש עמד צבא היטלרי. בכל זאת המשכנו והלכנו. אני מצד אחד, בעלי מצד אחר. רגלינו היו מכווצות, וכך נפלנו כמה פעמים בהליכתנו. החיילים ראו אותנו, אבל ריבונו של עולם היה משטה בהם. הם חשבו בוודאי שצוענים אנחנו, כדי כך נעשינו שחורים משלא התרחצנו עשרים ושניים חודש.

הלכנו בדרך מלוכלכים, לבושי קרעים וכסויי שיער, והם הלכו אחרינו וצחקו כל אימת שנפלנו. כך התקרבתנו אל נחל והמשכנו ללכת לאורך שפתו עד שהגענו לבין שתי גבעות, שהסתירו אותנו. כאן רווינו תחילה מים, שלא טעמנו זה ימים אחדים. אחר כך פשטנו כל מה שהיה עלינו, אפילו הכותונת מן הגוף, וכיבסנו כל זאת בנחל. היו שם יותר כינים מחוטים, כי כבר ארבעה חודשים לא החלפנו כותונת. הכינים כרסמו בנו והיו מלאים בכל, אפילו בנעליים ובגרביים – וכל כינה בגודל של אפונה. כך ישבנו בנחל וחפרנו לנו תפוחי אדמה מן השדה. זה היה חודש אלול והיה נאה בחוץ. עכשיו כבר הוטב לנו. שתינו לרוויה מי נחל וקינחנו בתפוחי אדמה חיים.

מאחר שהחשיך לא יכולנו עוד לשבת בנחל. אבל רק יצאנו מן המים, ראה בכך שגץ אחד, הניח שתי אצבעות לפיו ולקול צפצופו באים בריצה אולי עשרה שגצים וסוחבים אותנו אל המפקדה. אז כבר הייתה המפקדה בכפר, כי לעיר כבר חדר הרוסי. כאשר סחבו אותנו אל המפקדה, עמד המפקד גרמני בחוץ. הוא לא עשה עימנו שום פרוטוקול, אלא לוקח חייל עם רובה ומצווה להוליכנו למקום מסוים לירותנו. ברירה הייתה בידינו? מוכרחים היינו ללכת. כבר עברנו כברת דרך, צועקים אחרינו: הלו, הלו! זה שעם הרובה מצווה עלינו לעמוד ואומר: קוראים לחזור! מוכרחים לחזור.

אומר אלינו המפקד, שניגש להודות לזוג הזקנים שעמדו שם, כי הם ביקשו עלינו, שלא יירו אותנו. בוודאי היו אלה שני מלאכים משמיים. אחר כך הוא מצווה עלינו לצאת מיד מן הכפר ומראה באצבע היכן ללכת. אך כבר הייתה שעה שמונה בערב וללכת לבדנו בשדה בלילה היה בכך משום סכנה. השתטחנו, אפוא, בין תפוחי האדמה בשדה ולנו שם.

אבל מיד בבוקר, בצאתנו לדרך, פוגשים בנו שגצים וסוחבים אותנו שוב אל המפקדה. אנחנו מספרים להיטלריסטים, שכבר היינו פה ושחררנו, אבל הללו אינם רוצים לשמוע. מביאים אותנו לפני מפקד אחר, ואני מספרת לו כיצד שוחררנו פה אמש על ידי המפקד. אולם הוא אינו רוצה להעמיד על דעתו, אלא שולח אותנו בליווי מזוין אל המפקד הראשי. כשהגענו יורד הוא אלינו, כי לא היה בכוחנו לעלות במדרגות, והוא אומר לנו: Aber haben sie die Leute gut verpflegt. (אכן יפה הזינו אתכם האנשים!). הוא מצווה עלינו לעמוד, מביא לנו מבפנים שתי חתיכות לחם יפות ומגישן לנו. אני איני מסכימה לקחת: Zum Tod brauch ich kein Brot, (למיתה איני צריכה לחם). מלטף הוא את ידי ואומר: Nein, sie werden nicht

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

erschossen, nur gehen sie mit diesen Weg in den Wald. Dort aber sind Bauern, dort werden sie getötet (לא, לא תיירו. רק תלכו בדרך זו ליער, אבל שם יש בתי איכרים, שם תיהרגו).

וכך היה המעשה. שמונה ימים ושמונה לילות שכבנו לילה-לילה ביער אחר, שפחדנו שמא ראה אותנו מישהו. עד שפגש אותנו פטרול של הרוסים האדומים, שחיפש היכן נמצאים הגרמנים. הראינו להם את הדרך ואז הובילו הם אותנו אל קצין יהודי מהצבא הרוסי, היינו משוחררים.

[7]

שטיינהואר בן

אחד ניצל

[קהילת דמביץ]

בשנת 1942 קבעו אותי יחד עם עוד עשרים ותשעה חברים לעבודה במפעל הבנייה של פירסט-ריכטר. העבודה הייתה קשה. שתיים עשרה שעות ביום הייתי נושא לבנים באסלה, שלושים לבנה בבת אחת. מעבודה זו נשחק העור על כתפי והיה הדם שותת ממני. אנוס הייתי לשתוק ולעבוד. בחורף, לאחר שהוקל לי בכתפי, יצאה פתאום מורסה ברגלי הימנית וקשה היה לי עצם היציאה לעבודה.

רק אלוהים יודע כמה סבלתי. יום-יום הייתי מבקר במרפאה. שם שמו לי כעין מים אחרונים ולא הועיל לי כלום. הדבר נמשך שלושה חודשים ושכבר נרפאה הרגל הימנית עלתה מורסה ברגל השמאלית. את ייסורי אין לתאר כלל ונוסף לכך מוכרח הייתי לצאת יום-יום לעבודה. פעם אחת ביקשתי את הרופא, היה זה הדמביצאי שלנו י.טוי (עכשיו במאריקה), שייתן לי זכות להישאר במחנה יום אחד או שניים, אולם לא קדחת, ולפי תקנות הגסטאפו לא הייתה לו רשות לשחרר אותי מן העבודה.

כך התעניתי עד סוף 1942. כאשר הוטב לי שוב, חשבתי שכבר נפטרת מכל הצרות. אך בתחילת 1943 נתחדשה שוב מורסה ברגלי השמאלית, אלא במקום אחר. בחיי לא הייתי מאמין, שאוכל לעמוד בכך מבלי לקבל את התרופה הראויה. שוב הייתי הולך כל יום למרפאה, שם היו מחבשים את הרגל ושולחים אותי הביתה. כך זה נמשך עד 23 בפברואר 1943, אותו יום, כאשר באתי למרפאה אחרי העבודה, חבש דוקטור טוי את רגלי. בשעה שכבר עמדתי לצאת, ציווה עלי להישאר. הוא נכנס לחדר השני וכעבור רגעים אחדים חזר עם רישיון בשבילי להישאר למחרת במחנה. קשה היה לי להאמין, כי לאחר שסירב לי פעמים כה רבות, הוא בעצמו מביא לי עכשיו רישיון, אם כי לא ביקשתיו.

למחרת, 24 בפברואר, כאשר כל הקבוצות יצאו כבכל שאר הימים לעבודה, לא הייתה לי תחושה כלשהי, שענן שחור תלוי על ראש חבריי הטובים ביותר, היוצאים עכשיו לעבודה. רק לעת ערב, כאשר הקבוצה הראשונה עמדה לשוב, והיא נתאחרה, נתקפתי באי-מנוחה. שאלתי אצל הקבוצות האחרות, אבל אלה לא ידעו מה. רק כמה רגעים אחרי כן נודע לי, כי הקבוצה כולה נאסרה על ידי הגסטאפו ומשטרת הרכבת בהיותה כבר בדרך חזרה למחנה. אימה נפלה עלי.

בינתיים כבר נתרגש המחנה כולו. מיד יצאו מנהל המחנה אימרגליק וראש המשטרה ביטקובר לברר על שום מה נאסרו האנשים. פיטרו אותם בתואנות שונות ועד היום אין יודע בשל מה נאסרו. באותו ערב נורו כולם בשדה שליד המחנה עם עוד יהודים אחדים. איני יודע מה קרה בשעה שהתחיל מטח היריות, אבל בהקיצו בבוקר, נמצאתי בחדרו של אחי הגדול, גם הוא במחנה. ושוב יצאו שארית אנשי המחנה לעבודה כרגיל, כאילו לא קרה דבר. אבל אותי צריך היה להחביא, שכן הייתי ברשימת הנספים. בחודש מרץ התחיל חיסול המחנה. אז הגניב אותי מנהל המחנה אימרגליק אל קבוצת אופנבר, שם עבדו שני אחיי, ועוד באותו חודש נשלחנו לרישא אל הגטו.

כאן אני מונה חלק מהחברים הנספים, במידה שאני זוכר שמותיהם: חיים הערבסט, משה פערציגער, יוסף ראשוואלד, שלמה ריינר, יוסף אייזען, יוסף ראט, אשר וואגשאל. זהו חלק מהאנשים שנהרגו אז על קידוש השם. ת.ז.צ.ב.ה. [8]

מחסידי אומות העולם

תורגם מעיתון אנגלי בארצות הברית על ידי פרומה גרוסמן-סלומון
[קהילת דמביץ]

הבית היה בדמביץ, סמוך לבניין הגסטאפו. בתוך הבית הסתתרו שלוש עשרה אנשים. מרבית הזמן בעליית הגג, מקצתו במרתף, מתחת לגרז' [מוסך]. אומנם היו במשך כל שנות הכיבוש הנאצי מקרים של גבורה אישית, אך רק מעטים אפשר להשוות עם **גבורתו של רופא פולני צעיר, דוקטור אלכסנדר מיקוליקוב ואשתו ליאוקדיה**. הם סיכנו את חייהם וחיי בניהם הצעירים בשביל להוכיח שעדיין מצויים אנשים הגונים המעדיפים חיי אדם וערכי אנוש.

דוקטור מיקוליקוב אינו יכול להשיח בעצמו, שכן נהרג ביום שחרורה של דמביץ בהגישו עזרה לפצוע. ברם אחד משלוש עשרה הניצולים א.ר., המכהן עכשיו כרב בברוקלין, הוא המביא את דבר גבורתם של הרופא ואשתו. זה שנתיים הוא מנסה להשיג אשרת כניסה (לארצות הברית) בשביל גברת מיקוליקוב, המבקשת מאוד לראות את ניצוליה, ולו לזמן קצר בלבד. לאכזבתו הגדולה הוא נתקל בסירוב הממשלה בארצות הברית. הרב הצעיר, בן ה-33, נשוי ואב לשלושה ילדים, אינו מסוגל עד עצם היום הזה לדבר בלי התרגשות על כל התלאות שעברו עליו, וזה סיפורו כפי שנמסר מפיו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הנאצים כבשו את דמביץ ב-1939 ומיד החלו ברדיפות היהודים והאינטליגנציה הפולנית. אחת מפעולותיהם הראשונות הייתה הקמת מחנות ריכוז, ואחר כך את הגטו. דוקטור מיקוליקוב, שהיה רופא ממשלתי, לא היה ביכולתו להשלים עם ההגבלות והרדיפות שהנהיגו הנאצים כלפי היהודים. באי הצדק כלפי חלק מהאוכלוסייה חש כאילו אי צדק כלפי הכל.

הרב, שעם פרוץ המלחמה היה נער בן 13 והתרפא אצל הרופא מלפני המלחמה, ביקש ממנו לסדרו לעבודה כלשהי על מנת להתחמק, לפחות זמנית, משילוח לחמנה. תפקידו אפשר לו לרופא להעסיק את הילד כנער שליח במשך זמן מה. בבוקרו של יום שישי אחד הופיעה הגברת מיקוליקוב בגטו וסיפרה, שנודע לה כי הגרמנים מתכוננים לחסל את היהודים תוך מספר ימים. חיש מהר פשטה בגטו השמועה על האסון העומד להתרחש. אחוזי אימה ופחד התחילו היהודים לבנות מקלטים מתחת לבתיהם או להימלט על נפשם, ואז אמר הרופא לנער השליח, שיש בדעתו להציל את כל משפחתו אם כי הדבר כרוך בסיכון רב.

ב-17 ביוני 1942 נודע, שוב מפי הגברת מיקוליקוב, כי החיסול יתחיל תוך שעות ספורות. הגברת מיקוליקוב מסרה לשליח מפתח מעליית גג שלה ואמרה: נסה להציל ככל האפשר יותר. במשך כמה שעות הצליח הנער להגניב לעליית הגג אחד-אחד מבני משפחתו ומשפחת דודו, מלבד אחות אחת שנעדרה מהבת.

היה זה בית לא גדול, בעל שתי קומות. בקומה הראשונה גר הרופא עם משפחתו והעוזרת. בקומה השנייה גר דייר, רווק בודד. שניים אלה הטרידו מאוד את הרופא, שראה בהם גיס חמישי פוטנציאלי, שחייב הוא להיזהר מפניהם לא פחות מאשר מן הגסטאפו.

באחד הימים נודע לרב, שבחוצות העיר הופיעו מודעות כי כל המסתיר יהודי יומת. הוא פנה מייד אל הרופא ואמר לו כי שאין המסתתרים יכולים לדרוש, שהוא יסכן את חייו וחיי משפחתו למענם. על כך ענה לו דוקטור מיקוליקוב: "תמיד אהיה מוכן לסכן את חיי על מנת להציל אנשים חפים מפשע".

בלילות, בשעה שהדייר והעוזרת ישנו בחדריהם היה הרופא או אשתו מביאים להם אוכל, ומאחר שבעלייה לא היו שום סידורי סניטציה, שימש להם דלי לכל הצרכים. מדי לילה ולילה היה הרופא מריק את הדלי, מבלי שתישמע אי פעם תלונה מפיו.

בינתיים החלו הנאצים מרכזים מספר רב של יהודים מכל הסביבה, עד שמספרם הגיע לכדי 12,000. לבלז'ץ נשלחו בתחילת האקציה 6,000. 3,000 זקנים וילדים נרצחו במקום. אלה שנותרו בגטו כ-3,000 בלבד, היו אלה פועלים מובחרים.

כדי שלא לסכן עוד את חיי הרופא עזבו המסתתרים את המקלט ובחסות הלילה עברו לתוך הגטו. למרות גילו הצעיר היה הרב למעשה אחראי על שתי המשפחות. לפי המצב, אומנם היה זה דבר רגיל, שילדים נתבגרו למעלה מגילם. פעם, מספר הרב, שמעתי ילדה בת שמונה מרגיעה את אמה לפני השילוח למחנה, כי מכאן הדרך מובילה לגן עדן.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

החיים בגטו היו לבלתי נשוא. עבדו עבודת פרך תמורת מנת רעש של רבע קילו לחם ליום. הגשת עזרה לאוכלוסייה היהודית הייתה כרוכה בסכנת מוות. אף על פי כן הייתה גברת מיקוליקוב מופיעה בלילות ומביאה עימה חבילת אוכל.

באחד הימים העביר דוקטור מיקוליקוב פתק למשפחת הרב שבקרוב יקיץ הקץ על כל היהודים בגטו, ועליהם לעבור אליו בהקדם האפשרי. כך עברו כל 13 האנשים אחד-אחד, שלא לעורר חשד, אל ביתו של הרופא. **תשעה חודשים הסתתרו בתוך מרתף מאחורי הגרז'.** בעבודת כמה לילות הצליחו לחפור מעבר סתרים מהמרתף אל הגרז', שדרכו היה הרופא מבי אליהם אוכל בלילות.

התנאים בתוך המרתף היו קשים מאוד. בפנים שררה אפלה גמורה. מפחד הנאצים לא הודלק אפילו נר. כשירדו גשמים היה המרתף מוצף מים, פעמים עד הצוואר. לכך אומנם היה יתרון אחד: הרטיבות הרחיקה את הנימים, שלא יכלו לעמוד בכך. לא כן האנשים, הם החזיקו מעמד.

יום אחד הופיעה לפתע הגסטאפו ודרשה מהרופא למסור להם את מפתח הגרז'. בלי כל הסבר. פשוט דרשו לפנות את הגרז' תוך עשרים וארבע שעות. אותו לילה עברו כל המסתתרים אל העלייה, בה נשארו עד השחרור. כפליאה היא בעיני הרב, בחשבו כעת על התקופה הזאת, כיצד החזיקו מעמד, בתנאי מחבוא אלה. נראה, כי הרצון הכביר לזכות בשחרור ולראות את מפלתו של הצורר, הוא שנתן להם את הכוח הדרוש. המתיחות שהיו שרויים בהם, גרמה, אומנם, לא פעם לסכסוכים ביניהם, אלא שאביהם הלמדן וירא השמיים, היה מצליח תמיד לשככם.

מקור נוסף לעידוד ששאבו הייתה מסירותו הבלתי רגילה של הזוג האציל הזה. כדי להבין את גודל הקורבן של משפחת מיקוליקוב, יש לציין, שאילו נתגלה עניין המחבוא, היו בוודאי שניהם מוצאים להורג.

ב-6 ליוני 1944 קרה מקרה שהפולנים, אשר שנתעודדו מהתקדמות הצבא הרוסי, ניסו להתקומם נגד הנאצים, והרגו אחד מהם. צמאי נקם החלו הגרמנים סורקים בית אחר בית בחיפוש מורדים, וכך הגיעו אל ביתו של הרופא ואז (כדברי הרב), נתרש הדבר, שאפשר לכנותו נס של ימינו. הנאצים העמידו סולם בכניסה למקום המחבוא, ואחד החל עולה במדרגות. אי אפשר לתאר במילים את מצב האנשים שלמעלה. אחוזי אימה החלו ללחוש דברי וידוי, בדעתם שקרוב קיצם. כבר יכלו לראות את פניו הרצחניים של הקצין הנאצי, אבל אז נפל מישהו למטה והוא ירד לראות מה קרה, ולא עלה עוד.

כמה ימים לפני השחרור שמעו המסתתרים קולות נפץ ויריות. היו אלה קרבות מבית לבית, וכתוצאה מכך לא הייתה כנראה כל אפשרות להביא להם אוכל. השלושה עשר נשארו, אפוא, כמה ימים בלי אוכל כלל.

אין הרב יכול להיזכר כעת בדיוק, איך הגיעה אליהם בשורת השחרור. דבר אחד הוא זוכר: איך פרצו החוצה. קשה לתאר את מראה פניהם של היצולים. מלוכלכים, נפוחים מרעב, וכמעט עיוורים למחצה מן השהייה הממושכת בחשיכה, לא נראו כבני אדם.

אחרי שחרור העיר בידי הרוסים נלקחו כולם לבית חולים לטיפול ממושך, על אף מצבם הירוד, חזרו לאיתנם, וכך זכו לראות את הניצחון, שחלמו עליו כל שנות סבלם. אולם הרופא אציל הנפש, שסבל רבות כל כך בשביל לראותם חופשיים, הו אלא זכה. הוא נהרג ביום שחרורה של העיר בהגישו עזרה לפצוע. אומר הרב: "אני זוכר מדי שנה בשנה את יום מותו". אני מאמין בחיים אחרי המוות, ואני מאמין שדוקטור מיקוליקוב תופס את המקום שהוא ראוי לו. במותו נשארה האלמנה ללא אמצעי קיום. הניצולים העבירו לזכותה את ביתם בדמביץ, וכשעברו למחנות העקורים באוסטריה התחילו מיד לשלוח לה חבילות מזון, מהמנות שהיו מקבלים הם עצמם.

גם כשהגיעו לארצות הברית התחילו מיד שולחים חבילות מזון, בגדים ותרופות, שסייעו בידה לגדל את שני בניה, שאחד מהם כעת רופא והשני מהנדס.

[9]

"העיירה בוערת", ציור שמן על בד
לא פורסם שם הצייר במלואו. בצד ימין למטה כתובות אותיות שם הצייר: ש.נ. 1963,
[ארכיון בית לוחמי-הגטאות]

קהילת אוסטיליה

אוסטיליה [אוסטילוג] הינה עיירה קטנה הסמוכה לוודימיר-וולנסק השוכנת על גדות הנהר ווג.

ב-1847 מנתה הקהילה 1487 יהודים.

ב-1897 מנתה הקהילה 3212 יהודים.

ב-1935 מנתה הקהילה למעלה מ-3000 יהודים.

יש לציין שרוב תושבי העיירה אוסטיליה היו יהודים.

בקהילה היו חיים יהודים תוססים. מחד, היו בה שומרי תורה ומצוות, רבנים ואדמו"רים ומאידך, התרבות היהודית הכללית פרוחה במקום. בעיירה הייתה ספרייה והתקיימו בה פעולות תרבות וחוגי ספרות. כמו כן, פעלו במקום תנועות הנוער הציוניות.

הרוצים לקבל מידע נוסף, יעיינו בספר הבא:

אבינדב אריה [עורך]: **קהילת אוסטיליה בבנינה ובחורבנה**, הוצאת ארגון יוצאי אוסטיליה בישראל ובתפוצות [ללא תאריך].

מלצמן ישעיהו על חורבות עיירתנו [קהילת אוסטיליה]

הדברים המסופרים להלן, ידועים לי ברובם מפי עדי ראייה, כי אני עצמי גרתי בזמן השואה בלודמיר, לאחר שביתנו באוסטיליה נשרף עם פרוץ המלחמה בערב ראש השנה ת"ש. אז נשרף חלק ניכר מעירנו, והיו כמה אבדות בנפש.

ב-22 ביוני 1941 כאשר הגרמנים התקיפו את גבולות ברית המועצות - ובעירנו היה הגבול על נהר בוג - נשרפו כשמונים אחוז מבתי העיירה. נשאר רק רחוב דנכע וכמה בתים בודדים ביתר הרחובות.

ביום הראשון לכיבוש הגרמנים, נתפסו אנשים לעבודת תיקון הגשר שעל הבוג. מאז נתפסו לעבודה זו כמה מאות איש ובשעת העבודה, היו מכים את האומללים מכות רצח וכמה מהם הרגו. ואלה שמות הקדושים:

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אברהם ארליך, חתנו של אהרון משה פופליס.
זאב מעל, בנו של אלתר מושקיס.
משה שינרמן בנו של אליהו.
זוסיא קצב.
מאיר בנו של משה אהרון זליגס.
יוסף מאמט מנהל בית ספר, בנו של שמואל מאמט.
הרב יהושע שינטופ, חתנו של ראובלה דיין ז"ל נלחץ תחת מפולת של פצצה.

בנימין פניק בנו של מנדלה, נלקח להעמיס תחמושת בתחנת הרכבת בלודמיר ועבד עד הצהריים. מכיוון שלא היה מסוגל לעבודה קשה כזאת, סימן אותו אחד הגרמנים בגיר לבן על גבו. בשעת הפסקת הצהריים, שלף הגרמני את אקדחו והרגו לעיני כולם.

נוכח מעשי זוועה אלה פחדו היהודים לצאת החוצה. הם הסתתרו במרתפים ובכל אשר יכלו. אז הודיעו השלטונות הגרמניים: הז'נדרמריה וקצין העיר, שעל היהודים לארגן "יודע-ראט", בכדי להחזיר את תושבי העיר לחיים נורמאליים.

המועצה שנבחרה, עם מכיל שפרן בראשה, באה במשא ומתן עם הגרמנים והגיע לידי הסכם, שכל דבר שידרשו הגרמנים מהיהודים תהיה המועצה אחראית לכך וככה התחילו הגרמנים ימ"ש לשדוד את העיירה באופן שיטתי ומאורגן, באמצעות המועצה. דרשו קונריבוציה כספית – נתנו להם; דרשו פועלים לעבודות שונות בעיר ומחוצה להם – סיפקו להם; דרשו מלבושי חורף של גברים ונשים (פרוות קרקיל) – כל החפצים הטובים והיקרים שהיו ליהודים נאספו ונמסרו להם. היהודים נשארו בחוסר כל, אך הצוררים לא אמרו די. הם הורו לכפרים, לא למכור שום צרכי מזון ועצים להסקה. הנהיגו קיצוב בלחם אך ליהודים לא נתנו.

עם זה התחילו לתפוס יהודים ולשלוח אותם לאי-שם, לעבודה, כביכול, מחוץ לעיר, אבל יהודים אלה, נעלמו עקבותיהם ולא חזרו עוד למשפחותיהם.

בחודש מרס 1942 ריכזו את כל יהודי העיירה ועשו להם גטו ברחוב דנכא. הכניסו עשרים נפש לחדר. בתנאים אלה פשטה מחלת הטיפוס. אז היו הגרמנים שולחים את עוזריהם, המיליציה האוקראינית וכאשר מצאו חולה עם חום גבוה, הוציאוהו והרגוהו.

ככה היו החיים בגטו עד שגמרו היהודים להכין קברים לעצמם על שדות פיאטידין, אותם הבורות בהם נקברו יהודי לודמיר ואוסטילה, שמונה עשר אלף נפש. בנוגע לחפירת בורות אלה אמרו הגרמנים ל"יודן-ראט", כי היות וחזית המלחמה עם הרוסים מתקרבת, יש צורך להכין מחסני דלק תת-קרקעיים.

זוכר אני, עבדתי ביחד עם חיים יצחק מערזאהן הי"ד, בחפירת הבורות והוא אמר לי בפירוש: "לא נכון שכאן תהייה תחנת דלק. הבורות האלה יהיו בשבילנו..."

כך עברו כמה שבועות עד שגמרו את הכנת הבורות. כל הזמן שעבדנו בחפירות, היו הרבה פועלים לנים במקום, כי עיפים היו ורצוצים מהעבודה, רק ביום האחרון לפי הפוגרום, באו הגרמני עם תגבורת משטרה וגרשו את כל הפועלים ללון בגטו. אז ידענו אל נכון כי מתקרב

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

האסון הגדול. למחרת, ביום י"ט לחודש אלול בשעה חמש בבוקר, הגיעה לגטו פלוגה גדולה של משטרה וגרמנים, הוציאו אנשים, נשים וטף, העמיסו על מכוניות והובילו לקרבת הבורות. האומללים נצטוו למסור לרוצחים כל דבר חפץ שבידיהם, כדים גדולים של חלב עמדו במקום ואלה מילאו כסף וזהב, שעונים ותכשיטים אחרים. הפקודה השנייה הייתה להתפשט ערומים. שורות של המשטרה והגסטאפו עמדו כחומה מכל הצדדים. אלה הדפו וגרשו את האומללים לתוך הבורות ובמכוונות ירייה המטירו עליהם אש. ככה נסתיימו חייהם של יהודי אוסטיליה על שדות פיאטידין.

מכיל שפרן היה הראשון שעלה על המכונית ונאם בפומבי: "אתם רואים שאין ברירה. אין אנו יכולים להציל את חיינו. אנו מוכרחים ללכת בדרך שהסדיסטים דורשים מאתנו".

חלק קטן מיהודי אוסטיליה שהתחבאו אצל מכיריהם הגויים "הטובים" ימ"ש, גם כן נספו כולם. בתחילה קיבלו אותם עם רכושם, אך כשהרכוש היה בידיהם, הרגו בעצמם את הפליטים או שהודיעו לגרמנים ואלה באו ולקחו אותם.

מקרה כזה ידוע לי ממשפחת לאה"צי טופולר, שברחה עם שלוש בנותיה לגוי מכיר שלהם והעבירה לידיהם את כל רכושם. הוא החזיקן כמה ימים במחבוא. פעם בא אליהן בחצות הלילה ואמר, כי המקום מסוכן מאוד והוא מציע להעבירן למקום בטוח "100 אחוז" במרחק שני קילומטר מכאן. הן הסכימו והוא עם כמה מחבריו, שותפים לשלל, העבירו אותן בעגלה לקרבת הבוג. שם הרוצחים גרשו אותן בכוח לתוך הנהר. רק הבת הצעירה שידעה לשחות ניצלה ובאותו לילה נמלטה ערומה לביתה באוסטיליה. אחרי זה הייתה כל הזמן אצל ליפנסקי, ראש עיריית אוסטיליה בזמן הנאצים.

ד"ר מוזיקנסקי עם אשתו וילדו בן השלוש, היו אצל מכיר שלו בסטיזיריץ' במשך כמה חודשים. כאשר הוציאו כבר את כל יהודי העיירה לטבח ובידי הרוצחים הייתה רשימת היהודים ממשרד הרישום, ידעו שעדיין נמצא הרופא מוזיקנסקי בחיים. הם לא נחו ולא שקטו עד שבעזרת הלשנה גילו את מקום סתרו. **הרופא ראה בעד החלון משטרה אוקראינית וגרמנים מתקרבים לבית. הוא לא חיכה להם אלא הרעיל את אשתו וילדו ואחר כך את עצמו בכדורי רעל. כשנכנסו הרוצחים היו כבר שלושותם בלי סימני חיים.** עם ביעור הפליטים בכפרים, נגמרה ההיסטוריה של יהודי אוסטיליה, הי"ד.

* * *

אשר מבשרי חזיתי ועיני ראו...

כאמור, נשרפה אוסטיליה בחלקה מיד עם פרוץ המלחמה. רבים מאלה אשר נשארו ללא קורת גג עברו לגור בלודמיר כמו משפחתנו.

גם אותם פקד הגורל. רובם הובלו לקבר האחים המשותף של לודמיר ואוסטיליה בפיאטידין ויתרם עונו והומתו באופנים שונים. בין קורבנות הנאצים הראשונים בלודמיר היו חיים לייזיס, חתנו של דוד בליאנדר ומשפחתו. באותו יום שכבשו את לודמיר ערכו הנאצים טבח ברחוב קובלסקי. הם הלכו מבית לבית, הוציאו את הגברים והרגום. כשהגיעו לביתו של חיים התחילה רבקה אשתו לצעוק ולהתחנן בפניהם שיעזבו את בעלה. בתשובה לכך ירו בה תחילה, אחר כך המיתו את חיים ואת בנם הבכור שלמה'לה בן ה-15, נשאר אז בחיים ילדם הקטן בן ארבע שנים. הילד ראה אותם שוכבים על הרצפה, קרא להם לקום..., לבסוף הלך

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

אל אחותו של חיים, פייגה לייציס, והודיע לה שאבא ואמא ישנים על הרצפה ואינם קמים. עד מהרה הבין הילד הפיקח שגם הדודה אינה יכולה להעיר את הוריו ואחיו אלא למרר בבכי.

גם את משפחת יוחנזון הרגו באותו יום בחצר של טחנת הקמח שלהם. מי יכול לתאר את האימה והפחד שנפלו על היהודים. במשך כמה ימים לא יצא איש החוצה ולא היה קשר בין משפחה למשפחה. אחותי, למשל, גרה ברחוב הסמוך ולא ידענו את גורל משפחתה. לבסוף התחילו לשלוח ילדים בני שבע-שמונה לסייר בסביבה הקרובה ולתהות על המצב. הידיעות שהם הביאו היו נוראות ואיומות, ממש כמו שכתוב ב"ונתנה תוקף"...

כעבור חמישה ימים, הודבקו מודעות בחוצות כי על כל התושבים להירשם בלשכת עבודה ומי שלא יירשם יבוא על עונשו. האנשים התחילו לזרום ללשכת העבודה וקיבלו סידור עבודה. גם אני קיבלתי סידור עבודה לגן ירק במרחק חמישה קילומטר מהעיר, הלכנו יום-יום לעבודה ולפנות ערב חזרנו הביתה. הייתי שבע רצון ממקום עבודה זה כי המפקח היה גנן מהעירייה, לא גרמני, ואילו במקומות שהגרמנים היו מפקחים היו קורבנות כל יום. ככה עבדנו חודש ימים. במשך אותו חודש נתפסו על ידי הגסטאפו שמונה מאות יהודים והוכנסו לבית הסוהר. אמרו שלוקחים אותם לעבודה מחוץ לעיר, אך אותם האנשים לא חזרו עוד הביתה. הם נרצחו בבית הסוהר בנשק קר, כלומר בקתי רובים, ושם במקום נקברו.

ארבעים יהודים עבדנו באותו גן ירק. היינו יוצאים מהעיר כשעה בטרם בוקר, כדי לא להיתקל בגרמנים ימ"ש, והיינו חוזרים כמוכן בחשכת הלילה.

בוקר אחד, כאשר באנו לעבודה ראינו כמה גרמנים מסתובבים על יד הבית של הגן. הם התקרבו ושאלו מי הוא מנהל העבודה, אז איש אחד, משגיח מטעם היודנראט הודיע שהוא המנהל. הרים אחד המרצחים כלונס עבה וחבט כמה פעמים בראשו של היהודי. באותו רגע כל הפועלים התפזרו וברחו. אני וג'יסי דוד ופניארסקי ברחנו לכיוון הכביש הראשי לדומיר-לוצק. הכביש היה אז בתיקון ועבדו שם גויים פולנים. כשראו יהודים בורחים רדפו אחרינו, תפסו ומסרו אותנו לידי הגרמנים; אך אלה היו עסוקים אותה שעה בפלירט עם "שקצות" ולא רצו להפסיקו. לכן אמרו לרודפינו להכניס אותנו לגן לעבודה.

ברם, כעבור חצי שעה חזרו הגרמנים אלינו והתחילו להרביץ בנו מכות רצח. ג'יסי דוד הוכה באכזריות כזו, שלא האמנתי שיצא חי מידיהם. לאחר שנזל דם מראשו, מפניו ומכל אבריו הוסיפו לו בעיטה בין הרגליים. הוא נפל על הארץ, התפתל מכאבים ולא היה יכול לנשום. אחרי כמה דקות החל לנשום וביקש מים. תוך פחד מוות המשכתי לעבוד, אך מי יודע נפש רוצח? כנראה שדבר זה חרה לו. הוא פקד עלי לשכב על האדמה ואז התחיל "למדוד" לי בכלונס מכות כאלה שכל ימי חיי לא אשכחן. כל הגב שלי היה שחור מפצעים.

כאשר גמרו אתנו נתנו את דעתם שחסרים הרבה מהפועלים. לפי דברי השקצות, ברחו כמה יהודים לחורשה הסמוכה. לקחו המרצחים רובים לידיהם ורצו לחורשה. באותו זמן ברחנו, אני וג'יסי, והלכנו דרך שדות תבואה והגענו לקצה העיר. פגשנו אישה מכירה. "לאן אתם הולכים?" אמרה – "הגסטאפו שוב בעיר ותופסים יהודים!" נכנסנו לביתו חזרנו הביתה.

למחרת הלכנו לרופא של היודנראט. הוא נתן לנו שחרור לשבוע ימים, אך לאותה עבודה לא חזרנו עוד. נשלחנו לעבוד במחסן נשק בקסרקטין שברחוב קובלסקי. עבדנו כמה ימים והיה "בסדר", כלומר – לא קיבלנו מכות. פעם, לפנות ערב, אחרי גמר העבודה, אמר לנו המחסנאי הגרמני לבוא למחרת ישר לתחנת הרכבת כי עלינו לנסוע לתחנת וויניצה (עשרים וכמה קילומטר). אנו לא שמנו לב לדבריו ובאנו כרגיל למחסן. חששנו ללכת לתחנה שמא לא נחזור עוד לביתנו...

הגענו למחסן ומצאנו אותו סגור ואף אחד מהגרמנים לא היה שם. לאחר שחיכינו כשעה ואיש לא בא, החלטנו ללכת לתחנה ולנסוע לוויניצה. בתחנה חיכה לנו הגרמני מלא חמת רצח ומזוין במקל עבה הוא רץ לקראתנו וחילק לנו מהלומות לאין שיעור. גם הבטיח לנקום בנו על שלא באנו בזמן הנועד. נסענו לוויניצה. ליד התחנה היו מפוזרים כמה ארגזים מלאי תחמושת כבדה. כל אחד מאתנו העמיס על כתפיו פגז אחד וביד השנייה ניתן לו ארגז ברזל. הגרמנים רכבו על סוסים והריצו אותנו כשני קילומטר לתוך היער. מי שרצה להחליף את המשא מיד ליד קיבל מכות רצח. הובילו אותנו דרך ביצה. ירדו מעל סוסיהם והלכו אחרינו כשהם מאיצים בנו במלקותיהם. חשבנו שהגיע קיצנו. אינני יודע כיצד ניצלנו וחזרנו הביתה.

מאז חדלנו לעבוד במחסן הנשק וחיפשנו מקום עבודה שלא נהייה תחת פיקוחם של הגרמנים ימ"ש. מצאנו עבודה בחפירת כבול להסקה, במרחק ארבעה קילומטרים מהעיר. כשלושה חודשים עבדנו במקום זה. באות התקופה היו בעיר צרות רבות. שלוש פעמים באו אנשי הגסטאפו ותפסו יהודים, לעבודה כביכול. גם אבי וחמי רפאל בורנשטיין, נתפסו וכמה חודשים לא ידענו על גורלם. לבסוף נודע לנו, כי הם נרצחו יחד עם כל הנתפסים, בבית הסוהר, בשישה לחודש אלול תש"א. הי"ד.

כחודש לאחר אותו יום באה הגסטאפו בפעם השלישית. זה היה ערב יום הכיפורים המסומן בשם "דער בלוטיקער מאנטאג". אלף וחמש מאות יהודים נתפסו אז. אספו אותם מכל מקומות העבודה שבסביבות העיר, ממחנות צבאיים ומחנות חקלאיות. הכניסו אותם לבית הסוהר ושוב לא חזרו לבתיהם. אותו יום לא חזרנו הביתה, כי אחותי מלכה באה והודיעה לנו על המתרחש בעיר. ביום הקדוש המשכנו בעבודה, אך התפללנו כמה תפילות בשדה והתמוגגנו בדמעות על החורבן הגדול.

באותו יום היו כמה קורבנות שנקברו חיים, ביניהם – דוד בוקסר מלודמיר, הוא התחנן בפני המרצחים שיתנו לו כדור, אך הם לעגו לו. באותו יום לא השתמשו בכדורים אלא הוציאו את נשמות קורבנותיהם בעינויים שונים. אחרי הטבח הזה לא היה בית בלודמיר אשר לא השתתף ב"קורבנות הציבור"...

אלה שנשארו אז בחיים מצבם הכלכלי היה קשה למאוד, כי פחדו לצאת מחוץ לעיר. הטלאי הצהוב הכריז עליך מרחוק שאתה יהודי. ואם תפסו יהודי בלי סימן ההיכר חיסלו אותו במקום. נוסף לכך היו אנשי הגסטאפו באים מפעם לפעם לבקר בעיר כדי לראות אם עוד הרבה יהודים מסתובבים בחוצות. ממה הם חיים ומה אפשר לסחוט מהם. באו אל היודנראט ודרשו כסף וחפצי ערך, הכל נתנו להם. אחר כך באו ואמרו כי לא ייתכן שהיהודים יהיו מפוזרים בכל רחובות העיר. יש להקים בשבילם גטו. הם סיכמו כמה רחובות וגידרו סביבם בתיל. את יום ההעברה לגטו קבעו לאחרון של פסח. היהודים עברו לגטו ובתוכם גם

משפחתי. הצפיפות הייתה איומה, 15 איש בחדר, אך הבשורות שהגיעונו מערים אחרות היו עוד יותר איומות. סופר, כי בהרבה ערים כבר הוצאו היהודים מהגטו והועברו למחנות השמדה.

ביולי 1942 נודע לנו שקצין העיר (קומיסר המחוז) יצא לחופשה לחודשיים והשאיר ממלא מקום. נסתבר שהוא יצא לקורס מיוחד באחד ממחנות ההשמדה. ללמוד את שיטות הטיפול ביהודים, והוא אומנם חזר עם תוכנית שטנית. הוא בא והודיע ליודנראט, כי היות והרוסים כבר כבשו בחזרה את קיוב והחזית מתקרבת אלינו, יש צורך להכין מחסני בנזין גדלים תת-קרקעיים שיהיו מוגנים בפני התקפות אוויר. על היודנראט אפוא לתת אלף פועלים לחפירת הבורות. העבודה הוצאה לפועל בעזרת מהנדסים יהודים. נחפרו שלושה בורות. כל אחד באורך 100 מטר, 50 מטר הרוחב וארבעה מטר העומק. במשך תקופת העבודה חילקו כל יום לפועלים ארוחות צהריים עם בשר. שמחו המסכנים שהגרמנים מאכילים אותם בשר בשעה שבעיר להם ניתן בקיצוב ורק לגויים...

באותו זמן ניתנה פקודה חדשה; לרכז כל בעלי מקצוע ברחוב מיוחד, יען כי הגרמנים צריכים בעלי מקצוע מכל הענפים. לאלה שלא היה להם כל מקצוע, היה כבר ברור שילכו על "שמעלץ", להשמדה. משום כך קראו לגטו של בעלי המקצוע "הגטו החי" ולגטו הראשון – "הגטו המת". למעשה מי שהיה לו כסף היה משלם ליודנראט ומקבל כרטיס מקצוע. בסופו של דבר מסר היודנראט לקומיסר המחוז רשימה של 400 "בעלי מקצוע" שעברו לגטו "החי". אני וג'יסי דוד לא היינו בעלי מקצוע לא למעשה ולא להלכה. כי לא היה לנו כסף לשלם. נשארנו אפוא עם משפחותינו בגטו הכללי וחיכינו לגורלנו ואילו ג'יסי השני, בעלה של אחותי הצעירה, רכש כרטיס מקצוע ועבר לגטו "החי" עם אשתו וילדם בן השלוש; אך גורלם היה גרוע משלנו...

עוד בזמן שנכנסנו לגור בגטו התחלנו לבנות מחבואים. היו לנו שניים, אחד בטוח יותר (כך חשבנו) והשני – פחות. בלילה האחרון, כאשר הרגשנו שמלאך המוות מתקרב אלינו, העברנו את הנשים והילדים למחבוא "הבטוח" ואילו אני ודוד הסתתרנו במחבוא השני. למחרת, י"ח ימים לחודש אלול תש"ב (1942), בשעה חמש בבוקר, פתחו המרצחים את הגדר שמסביב לגטו והתחילו לסחוב אנשים, העלו אותם על מכוניות משא והובילום ל"מחסני הבנזין" שפיאטידן.

למחרתו של אותו יום התקרבו הרוצחים למחבוא בו היו משפחותינו. גם אמי ועוד כמה נשים וילדים משכנינו. הגרמנים נתנו כמה יריות מרובים ואז נבהלו הילדים והתחילו לבכות ולצעוק. הקולות הגיעו לאוזני הרוצחים. מיד ניגשו והרסו קיר מהבניין. באותו רגע ברחו אחותי מלכה עם ילדיה למחבוא השני בו נמצאנו אני ודוד. את אשתי טובה עם הילדים, את אמי ויתר הנשים והילדים הובילו לפיאטידן. שכול ומיותם רבצתי 11 יום באותו מחבוא יחד עם אחותי ומשפחתה, כי כל אותם הימים השתולל המוות בחוץ.

ממחבואנו ראינו מה שנעשה ברחוב. ראינו אנשים שהוצאו ממחבואיהם מועמסים על המכוניות ומובלים למוות. ביום השנים עשר שמענו אנשים יהודים מסתובבים אצלנו בבית זמן ממושך. פתחתי לאט את הכניסה למרתף וראיתי יהודים מאספים את החפצים מהבית. שאלתי אותם אם נפסק כבר הטבח. "לא" – אמרו – "עדיין מוציאים אנשים מהמחבואים".

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

סיפרו, שהם כחמישים פועלים מאורגנים ויש להם אישור זמני לאסוף את כל הרכוש של היהודים ולהובילו למחסנים. אמרו שגם אני יכול להצטרף אליהם וכך עשיתי. עזרתי באריזת החפצים ויצאתי איתם לכמה שעות מהגטו. למחרת חזרתי עם הפועלים האלה, כדי להציל את גיסי דוד.

את אחותי וילדיה השארנו לרחמי ה' כי לא יכולנו לקחת אותם. קשה היה להחליט על כך, אבל אחרי שיקול דעת מרובה גרמנו אומר שיש להציל את מי שניתן להצילו.

למחרת, ביום הארבעה עשר לפוגרום נפסק הצייד והם יצאו מן המחבוא. באותם ימי ההרג נקברו בפיאטידין כ-14 אלף יהודים.

אחרי הטבח הורה קומיסר המחוז ליודנראט להודיע בכל המקומות אפוא שיהודים נמצאים שם, כי אפשר לחזור לגטו ולחיות באופן חופשי, כי הגרמנים מילאו כבר את "המכסה" שהיו צריכים לחסל ויותר לא יהיה טבח.

התאספנו כשלושת אלפים איש. הוקם גטו חדש בחנויות של ה"האלים". גם כאן הייתה הצפיפות גדולה. התחלנו מיד לחפור לנו מחבוא כי לא היה לנו אמון בהבטחות הרוצחים. ככה עבדנו כמה שבועות. בלילות היינו מוציאים את העפר ומיישרים את פני האדמה כדי לטשטש את עקבות הבנייה. כחודש ימים הלכנו יום-יום לנקות את הגטו הקודם והיינו מתפרנסים ממצרכי מזון שמצאנו שם.

כשראה קומיסר המחוז שעוד נשארו כשלושת אלפים נפש, נתן הוראה ליודנראט לגייס שוב את בעלי המקצוע שביניהם ולהעבירם לרחוב מיוחד. ערך היודנראט רשימה של שמונה מאות בעלי מקצוע והגישה לקומיסר המחוז כדי להוציא כרטיסי מקצוע בחתימתו. אז ידענו ברור כי המרצחים זוממים שוב לערוך טבח.

היינו מיואשים לגמרי וכמעט שהשלמנו עם הגורל הצפוי לנו, אך אחותי מלכה התחילה לבכות ואמרה אולי נלמד מקצוע כלשהו תוך כמה ימים ונקבל כרטיס. חשבנו ולא מצאנו מקצוע שאפשר ללמוד תוך ימים ספורים. עברו כמה ימים והפאניקה בגטו הייתה גדולה, כי בעלי הכרטיסים החלו לעזוב את הגטו ולעבור לרחוב מיוחד. גם היודנראט עבר לשם. אך אחותי טרם השלימה עם המצב. היא הציעה לנו ללכת לראש היודנראט ולהודיע לו שאנו בעלי מקצוע. אנו יודעים לייצר משחת נעליים. עשינו כעצתה כי חשבנו שאין לנו מה להפסיד.

ראש היודנראט הבטיח לנו למסור לקומיסר המחוז את הרשימה הנוספת של שני יצרני משחת נעליים... באותו יום קרא לנו ראש היודנראט ואמר כי הקומיסר רוצה לראות את התוצרת שלנו. משהתחלנו במשחק המסוכן המשכנו בו. השגנו שתי קופסאות משחה, שחור ולבן, מחוץ לגטו, העברנו את המשחה לקופסאות רגילות ומסרנו אותן לידי ראש היודנראט בצירוף רשימה של חומרי הגלם מהם המשחה מיוצרת... בערמה זו הצלחנו לקבל שני כרטיסי מקצוע וגם מלכה והילדים היו רשומים כמשפחת יצרן המשחה ופניארסקי.

קיבלנו אישור לעבור לרחוב "הכתובים לחיים", אך לא מיהרנו לעבור יען כי הניסיון של בעלי המקצוע הראשונים לימדנו שאין ביטחון גם עם הכרטיס ביד ופה בגטו לפחות היה לנו מחבוא מוכן. וכך ישבנו במקום זה חודש ומחצה עד שהחל הפוגרום השני. ביום עש"ק פרשת וירא תש"ג (1942) בשעה ארבע לפנות בוקר, הקיפו המרצחים את הגטו, הוציאו כל מי שמצאו

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

בתוכו והובילו לפיאטידן. כאשר שמענו צעקות ירדנו תיכף למחבוא. למחרת, בשעה 11 בבוקר שמענו יהודים מדברים בחדר שלנו למעלה. ניגשתי למבוא המחבוא וראיתי מכר שלנו מאסף את חפצי הבית. לשאלתי "מה המצב?" אמר שעלינו לעזוב מיד את המקום כי אם יתפסו אותנו במחבוא לא יועיל לנו הכרטיס המקצועי וסופנו להיות מובלים לפיאטידן. אני ודוד יצאנו מיד והתערבנו בין הפועלים.

דוד הלך והודיע לראש היודנראט כי משפחתו נמצאת במחבוא וביקש אישור להוציאה משם. הוא ענה כי עליו לשאול על כך את הרוצח הראשי, הגעביטס-קומיסר, ואומנם הוא הלך והביא את האישור הגואל. הרוצח הראשי עצמו עמד על הכביש כאשר יצאו מלכה והילדים והוא ניגש אליהם לזהותם. הראו לו את הכרטיס המקצועי ואת אישור ההעברה והוא אמר "בסדר!..." כך עברנו לגור בגטו השלישי.

למחרת, ביום ראשון, לקחו אותנו, את "בעלי המקצוע" לפנות את הגטו מגוויות הנרצחים במקום. בקומה הרביעית של מסעדת לימוניק היו כמה גוויות. הגרמנים אמרו לנו לפרוץ את הגג שהיה מכוסה פחים ולזרוק את הקדושים לרחוב. לא מיהרנו למלא אחרי הפקודה, אז שלף איש הגסטאפו את אקדחו ואיים עלינו שעוד מעט נהייה מוטלים יחד עם החללים... אני ואבא, בעלה של יוכבד הלפרין, הרמנו את הפחים וזרקנו את הקדושים ארצה. אחר כך אמרו לנו לקחת אלונקה ולהעביר את הגופות לבית הסוהר, הלכנו ושוטר אוקראיני ליווה אותנו.

בבית הסוהר נתגלה לעינינו מחזה מזעזע שלא אשכחנו כל ימי חיי. כחמש מאות הרוגים היו מוטלים בערימות ובחצר עמדו פועלים וחפרו קברים גדולים. הטלנו את הגופה על אחת הערימות. אמר לנו השוטר האוקראיני "עכשיו מה אתם רוצים, לחזור לגטו ולהביא עוד גופה אחת?" אמרנו "כן" ויצאנו מבית הסוהר אך לא חזרנו עוד לעבודה זו. בדרך פגשנו כמה משפחות שהוצאו ממחבואים והובלו לבית הסוהר. כל תחנוניהם לחוס על חייהם היו לשווא. הכניסו אותם לבית הסוהר ושם גמרו איתם. הי"ד.

הפוגרום הזה נמשך שבועיים. יום-יום נתגלו מחבואים והאנשים הוצאו להורג. וכאשר פסה כל נפש חיה בגטו, התחילו הרוצחים לעשות ביקורת בין בעלי המקצוע אם לא הסתננו ביניהם "בלתי לגליים" ומצאו כאלה כשמונים נפש. בין אלה היו אבא וועווריק עם אשתו וילדיהם והעגלון דוד אורילס. הם היו בינינו כחודש ימים. פעם אמר לי דוד אורילס: "ישעיהו, ודאי אתה זוכר את חזון העצמות היבשות של יחזקאל הנביא. לאיזה זמן התכוון ה' בשאלתו 'התחינה העצמות האלה?' – עתה נודע לי הכוונה לחורבן היהדות שבימינו..." ככה סח האיש התמים והישר יום לפני שנרצח בידי הטמאים. הי"ד.

אנו היינו בגטו השלישי, בין בעל המקצוע, שנה תמימה, ובמשך תקופה זו היו כל מיני צרות. ידענו שבערים אחרות לא השאירו בחיים אף יהודי אחד והיינו בטוחים שבאחד הימים יגיע גם תורנו.. מחשבה אחת השתלטה עלינו: איפה למצוא מקום בטוח מחוץ לגטו? בין כל הגויים המכרים לא יכולתי למצוא כזה, שאפשר לבטוח בו שלא יסגיר אותנו לגרמנים. אך העזר בא בדרך פלא. אישה מכירה באה וסיפרה לנו שמשפחתה, בת שלוש נפשות, מצאה מקום אצל גוי טוב והוא מוכן לקבל עוד משפחה אחת. היא מוכנה למסור לנו את המקום בתנאי שנפרנס את משפחתה עד בוא הגאולה. הסכמנו לתנאים ומיד הלכנו איתה אל אותו הגוי. הוא לא דרש מאתנו כסף אך אמר: "אם תצליחו להציל את נפשכם, בזמן שתהיו חופשיים תשלמו לי

מה שיהיה באפשרותכם לשלם". ראינו שמן השמיים נשלח אלינו המלאך הגואל ומיד התחלנו להכין לנו מחבוא באותו מקום. תוך כמה ימים נשלמה המלאכה ואז התחלנו להכין מצרכי מזון כמה שאפשר. זה היה בעשרת ימי תשובה תש"ד (1943). פתאום נשתררה בהלה גדולה בגטו השלישי. לנו אותו לילה במחבואים שבגטו ואמרנו לעצמנו אם יעבור עלינו הלילה בשלום, נעבור לאותו מקום שמחוץ לעיר (כשישה קילומטר) אכן, אותו לילה לא קרה כלום.

בבוקר, ערב יום הכיפורים, יצאנו כל אחד לעבודתו, אך הודענו לאותו בעל הבית שיבוא לקחת את מלכה והילדים. הוא בא עוד באותו יום ולקח אותם וגם את המשפחה שנייה. אני ודוד נשארנו בגטו, כי רצינו להתפלל ביום כיפור בציבור.

למחרת יום הקדוש עזבתי את הגטו והלכתי להצטרף אל אחותי. רק דוד נשאר בגטו כי לא יכול לעזוב את "בית החרושת למשחת הנעליים". ישבתי עם אחותי חודש וחצי. כל היום היינו יושבים במחבוא ובערב היינו יוצאים לשאוף אוויר. בינתיים הכינותי עוד מחבוא רזרבי, בטוח יותר. הוא היה שמונה מטר מתחת לפני האדמה, ואוויר נכנס לתוכו דרך אשנב מבאר מים שהייתה בנויה בטון. גם מזון היה בעל הבית מוריד לנו בדלתי לתוך הבאר; דוד היה מבקר אותנו כל יום ראשון ומוסר על המצב בחוץ. בתחילת השבוע השביעי לשבתנו שם, בא דוד וסיפר שיש הוראה חדשה, כי בעלי המקצוע צריכים לעבור רישום חדש אצל ה-O.S. שמשרדם היה מחוץ לגטו. אמרתי שזה ודאי ערב חיסול ולא רציתי ללכת להירשם.

דוד לקח את אחותי וחזרו לגטו, שהו יומיים עד שנרשמו ואז חזרה אלי מלכה ואמרה שעלי ללכת להירשם, כי **ביודנראט** עומדים אנשים ומוכנים לשלם כסף ובלבד שיכניסו אותם לרשימת בעלי המקצוע. התנגדתי בתוקף ואמרתי שאיני רוצה בשום פנים ואופן לחזור לגטו. התחילה לבכות ואמרה כי ראש היודנראט שלח אותה במיוחד לקרוא לו ואם לא אבוא – הוא יגלה את מקומנו לגסטאפו...

לא יכולתי לעמוד בפני לחץ כזה וחזרתי לגטו. באותו זמן הרישום כבר היה סגור, אך אני נכנסתי למשרד היודנראט והודעתי למנהל שבאתי להירשם כדרישתו. מיד נתן הוראה לשוטריה לכלאני בבית הסוהר שלהם. שם החזיקו אותי יומיים ואחר כך נקראתי לחקירה. "מדוע ברכת מהגטו?" שאלו. עניתי שאחותי אינה יכולה להיות לבדה עם הילדים באותו מקום והרי באותו זמן לא היה חומר גלם לייצר את המשחה בשביל הגרמנים וידעתי שאם יתקבל חומר אז גיסי יודיע לי ואחזור לעבודה. יצאתי זכאי בדיני.

למחרת, ביום השבת, נשלחתי לעבוד במחנה צבאי. כשחזרתי לפנות ערב פגשתי את בתו של זלמן טייטל. היא סיפרה שהיום עבדה בחפירות, כי החזית הולכת ומתקרבת אלינו, והגרמני המפקח על העבודה אמר כי מחר היהודים לא יעבדו עוד בחפירות...

הלכנו שנינו **וסיפרנו את הדבר לראש היודנראט**. אמר האיש: "אל תעשו בהלה בגטו, כשם שחייכם יקרים לכם כך יקרים לי חיי וחיי בני משפחתי. יש לי קשר עם הרוצחים ואם ירצו לחסל אותנו, אני אדע ארבעים ושמונה שעות לפני כן ואז אתן אות ליהודים לעזוב את הגטו. בהבטחה מרגיעה זו חזרנו הביתה. אותה שעה אמר לי דוד: "בוא ונלך אל מלכה ונחזור מחר הנה". אמרתי לו, שמוכן אני ללכת בתנאי שלא נחזור עוד לגטו. מכיוון שלא הסכים לכך, הלך הוא בעצמו ואני נשארתי בגטו.

למחרת, ביום ראשון קמה בהלה. הגעביטס-קומיסר דרש מהיודנראט שיתנו לו שלושים יהודים לעבודה ונתנו לו. בערב כשהאנשים לא חזרו לביתם, הלכה משלחת מטעם היודנראט אל הגעביטס-קומיסר. הוא אמר להם כי האנשים נשלחו ברכבת למקום מסוים ולא ידוע מתי חזרו. מזה התחילה הפאניקה.

באותו ערב חזר גיסי דוד. ליל שימורים וחרדות היה הלילה ההוא, כי הנשים שאיבדו זה עתה את בעליהן זעקו ויללו ואימת מוות נשתררה בגטו. בשעה ארבע בבוקר דפקו שוטרים מיודנראט בדלתות וקראו לצאת לעבודה. פתאום שמענו יריות מנשק אוטומטי, מכל ארבע הרוחות. ירדנו מיד למחבואים. ישבנו שם אני ודוד, שבוע ימים. עכשיו, גם הוא היה מוכן לעבור אל מלכה ולא לחזור לגטו.

בלילה השביעי ניסינו לצאת מהגטו, אך הרוצחים הבחינו בנו, רדפו אחרינו וירו באוויר. התחמקנו וחזרנו למחבוא וישבנו עוד שבוע אחד. היינו שם 14 נפש ללא אוכל וללא מים כי הלחם שהכינו נתקלקל מהרטיבות. אחרי ארבעה ימים כשהצימאון הציק לנו מאוד, חפרנו באדמה בעומק שני מטרים ולמזלנו מצאנו מים. הם לא היו נקיים ביותר, אך היינו מאושרים שאיננו נאלצים לצאת בלילה לחפש מים.

כל אותם הימים לא היה לנו כל קשר עם החוץ, לא ידענו אם מחפשים עוד במחבואים אם לא. ביום הארבעה עשר אחר הצהריים באו הרוצחים עם כלבי גישוש וזרקו כדורים עגולים על הרצפה. על ידי כך גילו כי למטה קיים מחבוא אך לא מצאו את הכניסה לתוכו. התחילו להרוס את מבנה התנור והכיריים ואנחנו באותו זמן אמרנו בלחש וידוי. חשבנו שבעוד כמה רגעים יגלו אותנו. למזלנו לא הספיקו להרוס עד שבא הערב. הם הפסיקו את עבודת ההריסה והלכו להם. ודאי היו בטוחים שכאשר יבואו בבוקר עוד נהייה במחבוא. החלטנו שבחצות הלילה נצא מהגטו, אפילו אם ירדפו אחרינו ויירו בנו.

בשעה 11 יצאנו קבוצות-קבוצות של ארבעה אנשים. עברנו בשלום את הגדר. יצאנו דרך ביאליבז'גי וחצינו את הכביש מול הקסרקטין שבדרך אוסטילה והלכנו בשדות. מרחוק ראינו בית בודד בשדה. קרבנו אל הבית. הצצתי בחלון וראיתי אישה, לפי מראה – פולניה. יושבת ליד השולחן וקוראת בספר. דפקתי בחלון והיא שאלה "מי שם?" ענית: "יהודי שברח מהגטו". פתחה את הדלת וביקשה אותנו להיכנס.

נכנסנו אני ודוד וסיפרנו לה כל מה שעבר עלינו. ביקשנו ממנה שתמכור לנו פרוסת לחם. אז הביאה כיכר לחם לבן שלם. היה אז ליל חג המולד 25 בדצמבר – וכסף לא רצתה לקבל. "אין דבר – אמרה – אולי עוד ניפגש בחיים שלנו". ביקשנו ממנה רשות לשבת בביתה עד שעה שלוש לפנות בוקר ואז נצא לדרכנו. אך היא אמרה שזה לא לטובתנו... הספר שהיא קוראת קיבלה מגרמני אחד והוא ודאי יבוא עוד הערב לקבלו בחזרה. היא הראתה לנו מרחוק איזו מושבה פולנית והציעה לנו ללכת שמה ללון. הלכנו בכיוון המושבה. פתאום שמענו קריאות: "האלט! מי הולך שם?" וכבר היו על ידינו. זו הייתה שמירה אזרחית של פולנים מפני הרוצחים האוקראיניים. כאשר שמעו את סיפורנו, הראו לנו מקום להיכנס בו ואמרו כי מסוכן בשבילנו ללכת בלילה כי מסתובבים גרמנים ואוקראיניים ועלולים לתפוס אותנו.

ישבנו שם עד שעה שלוש. אז יצאנו והלכנו בכיוון המקום בו נמצאת אחותי מלכה. היה לנו לעבור כפר של אוקראינים, אך לאושרנו טרם האיר היום ולא פגענו בו איש. חצינו את הכביש לודמיר-קובל והנה ראינו מרחוק כמה רוצחים מזוינים על הכביש. הסתתרנו בתעלה וחיכינו עד שהתרחקו מדי. אז המשכנו בדרכנו והגענו בשלום למקום מקלטנו. בראותה אותנו התעלפה אחותי מרוב התרגשות, כי אחרי זמן רב כזה שלא ביקרנו אצלה, הייתה בטוחה שאין אנו עוד בחיים.

באותו זמן היו אוקראינים מזוינים מתנפלים מדי פעם בפעם על מושבות של פולנים, ובעל הבית שלנו שהיה פולני עזב מפחד את ביתו ועבר לגור בעיר ואחותי נשארה לבדה עם הילדים, אך כל יומיים היה בא ומביא להם אוכל כל שהוא. בשעה שהגענו שמה מצאנו את בנו בן החמש עשרה של בעל הבית. מיד הלך העירה לבשר את אביו כי חזרנו מהגטו. כעבור שעתיים באו הוא ואשתו. שמחתם הייתה גדולה. הוא אמר: "חשבתי שעלי עתה לדאוג להחזקת משפחה שכולה ועתה אני מודה לאל שהחזיר אתכם חיים ושחררתם אותי מהמחשבה הזאת..."

כחודש ימים ישבנו "בשלווה" במחבואנו. האיש הטוב היה מבקר אצלנו מפעם לפעם ומעודד אותנו כי הנה החזית הולכת ומתקרבת. לוצק כבר בידי הרוסים ועוד מעט יסתלקו מכאן הגרמנים. ובאמת חשבנו כי בעוד כמה ימים נהייה בני חורין, אך לא כן היה. הגרמנים הביאו תגבורת חזקה והחזית עמדה ליד קובל-לוצק במשך חמישה חודשים, וכל אותו הזמן היו התנפלויות של אוקראינים על ישובי הפולנים שבסביבה.

פעם, ביום ראשון, בא בעל הבית והביא לנו מזונות לכל ימות השבוע. הוא ירד למחבוא ושוחח אתנו על המצב. לפתע שמענו יריות מתת-מקלע. הוא יצא במהירות, עלה על עגלתו וברח. כשעתיים ארכו היריות. סתמנו מיד את הכניסה למחבוא. אחר כך שמענו אוקראינים מדברים בחצר ומזכירים את בעל הבית שלנו, כי ראו אותו בורח. נס קרה לנו אז, כי דלת האורווה הייתה פתוחה ומשם הייתה הכניסה לתוך המחבוא. הם רדפו אחרי פולנים מהמושבה, השיגו אותם בחצר והרגום. זאת נודע לנו רק למחרת לפנות בוקר כאשר בעל הבית בא וקרא לנו לצאת ולראות כמה הרוגים בחצר. הם היו שבעה. אז אמר לנו מיטיבנו: "עליכם לעזוב את המקום, כי כל התושבים שהצילו את נפשם נסו העירה ואני לא אוכל לסכן את חיי ולבוא אליכם; אך יש לי הצעה בשבילכם: בכפר ביעלין, שמונה קילומטר מכאן נתארגנה פרטיזנקה פולנית. יכול אחד מכם לנסוע איתי לשם ולראות אם ישנם שם גם יהודים. אולי תוכלי לעבור לשם". הסכמנו ודוד נסע איתו. הוא היה צריך לחזור באותו ערב, אך הוא לא חזר לא באותו זמן ולא למחרת. לפתע שמענו יריות בחצר ודיבור גרמני. חשבנו מי יודע מה שקרה עם דוד? אולי הוא חזר בשעה זו והמרצחים הבחינו בו. החלטנו, אם דוד לא יחזור עד מחר, אנו נעזוב את המקום.

למחרת השכם הופיע בעל הבית. גם הוא התפלא שדוד לא חזר, אך הגיע אותנו, כי ייתכן והוא מפחד לחזור לבדו בדרך הזאת. הוא הציע להעביר אותנו לביעלין. הסכמנו ללא היסוס ונסענו איתו. הדרך הייתה מסוכנת, כי עברנו את כפר וורבה ושם היו מרצחים אוקראיניים, אך תודה לאל. באותו רגע טחו עיניהם מראות ועברנו בשלום. הגענו למקום ומצאנו את דוד. אכן, הסיבה שלא בא אלינו היה הפחד מפני הרוצחים הגרמנים והאוקראיניים כאחד, השורצים

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

בדרכים. נודע לנו כי בכפר ביעלין נמצאים כמה יהודים, אבל אינם מצטרפים לפרטיזנים הפולנים. פגשנו שם גם את אברהם צוקר, חתנו של לייב שיינברון, אבל כעבור ימים אחדים בא פולני אחד שעבד אצלו לפני המלחמה בתור נהג, הוציאו מחוץ לכפר והרגו. הי"ד.

גם אנו לא היינו בטוחים לגמרי בתנאי הביטחון שם ובזמן שבאנו הייתה צפיפות מבהילה בעטייה של זרימת פולנים מכל האזור למרכז הפרטיזנים ולא היה לנו מקום לגור בו. בקושי מצאתי מקום כל שהוא במושבה אחרת במרחק קילומטר וחצי מביעלין. כאן הייתה לנו הרגשה של ביטחון, פחות או יותר; הגרמנים לא יבואו לכאן ואין עוד צורך להסתתר, אך עד מהרה נשתנה המצב תכלית שינוי. הגרמנים התקיפו לפתע את מרכז הפרטיזנים מתותחים וגם נתקרו בטנקים. הפרטיזנים קיבלו את פניהם ברימונים נגד טנקים וכמה גרמנים נפצעו. הגרמנים נסוגו והשאירו פצוע אחד משלהם. הפרטיזנים נתנו לפצוע את העזרה הדרושה ולמחרת החזירו אותו לגרמנים וגם שלחו אליהם מכתב התנצלות על ההתנגדות של אתמול.

הם חשבו – כך טענו – שאוקראינים תוקפים אותם, לכן התנגדו, אבל לא עלה על דעתם להילחם בגרמנים. על זה קיבלו תשובה בכתב שעוד יודיעו להם אם סלחו או לא... במשך השבועיים הבאים היו חגים אווירונים תצפית ומצלמים את האזור ובחג הפסחא שלהם באו ארבעה מטוסי קרב, זרקו פצצות וירו ממכונות ירייה עד שנשרף כל הכפר, כמאתיים בניינים. אף בניין אחד לא נשאר על תלו. אז ברחו כל הפולנים תושבי האזור, למחרת מעבר לבוג ואנו החלטנו לחפש מקום מעבר אל הרוסים. התחלנו ללכת בכיוון החזית. פעם הבחינו בנו מטוסים וירו עלינו. זה היה בכפר שרוף. התפזרנו בין החורבות ושוב פעם בדרך נס ניצלנו ממוות. נוכח סכנת המטוסים התחלנו לשקול בדבר אם להמשיך או לחזור. החלטנו ללכת קדימה ולא לחזור אל הרוצחים ימ"ש.

לפנות ערב הגענו לנחל שהיה עליו גשר הרוס. ליד הגשר ראינו עגלה הפוכה עם שחת ורגל של חייל. הסוסים היו מרוסקים לכמה חתיכות. מגשר זה עוד היה לנו לעבור כשישה קילומטר עד שנגיע ליעד ואמרו לנו כי באותו יער כבר נמצאים מחנות של חיילים רוסיים. הלכנו בשטח פתוח והלב הלם מפחד. והנה שני חיילים רוכבים נגדנו. נבהלנו מאוד, אבל כאשר נתקרו הרגיעו אותנו ואמרו כי בכניסה היערה נמצאת המפקדה שלהם; שנבקש כי יתנו לנו חייל להעביר אותנו את היער יען כי ביעד זה עוד נמצאים רוצחים אוקראיניים. ניגשנו למפקדה, אבל הם סירבו לתת לנו מלווה. אמרו, כי כל האזור טוהר מכנופיות ומגרמנים ואין כל חשש לעבור את היער. ואומנם הלכנו כארבעה קילומטר בתוך היער ועל כל מאתיים מטר פגשנו משמרות רוסיים.

עברנו את היער והגענו לכפר אוקראיני. שוב תקף אותנו פחד להיתקל ברוצחים. פנינו לקצין אחד והוא נתן לנו חייל להעבירנו את הכפר. אותו חייל ליווה אותנו כשלושה קילומטר. המשכנו הלאה בדרכנו מתוך הרגשת ביטחון, כי על כל צעד ושעל היו חיילים רוסיים. אחרי שעשינו אותו יום כ-25 קילומטר, הגענו לפנות ערב לכפר שהיה מלא יחידות צבאיות מכל מיני סוגים. נעצרנו על יד אחד הבתים וביקשנו מקום ללון. אז יצא אלינו קצין סובייטי והזמיננו פנימה הוא ישב אתנו עד חצות הלילה, התעניין בכל הקורות אותנו וכיצד הצלחנו לעבור את החזית. לבסוף אמר לנו: "אחרי שהצלחתם לברוח מהגרמנים ונשאתם בחיים, אני מייעץ לכם לא להישאר כאן הלילה. כי במקום הזה נמצאת הארטילריה שלנו ובמרחק שישה קילומטר מכאן – הארטילריה של האויב וייתכן כי לפנות בוקר תהייה פקודה לתקוף

מהעמדות שלנו. לכן, לפי דעתי עליכם לעזוב עכשיו את המקום הזה. אני רואה אומנם שאתם עייפים מאוד, אבל תתאמצו ותעברו עוד כעשרה קילומטר מכאן".

שמענו לעצתו והלכנו עוד שלוש שעות עד שהאיר היום. באותו מקום הייתה כבר תחבורה צבאית והעבירו אותנו לישוב בשם הולוביה. שם מצאנו יהודים שהיו חופשיים מזה שלושה חודשים. היהודים, תושבי המקום, מסרו לנו מיד חדר לגור בו. אוכל קיבלנו מהמטבח הצבאי. נשמנו לרווחה. למחרת יצאתי לרחוב, להחליף דברים עם אנשים שהיו חופשיים כבר מזמן. נתקרב אלי שוטר לזהותני. הראיתי לו תעודת הזהות משנת 1939. אמר לי ללכת אתו והכניסני למשרד הגיוס. כעבור חצי שעה בא מנהל המשרד ואמר לי כי בשעה חמש לפנות ערב עלי להתייצב לגיוס ועוד היום ניסע מכאן. אמרתי לו: "הרי אתמול עוד הייתי עם הגרמנים ורק עכשיו הגעתי לכאן, אני מבקש דיחוי לכמה ימים". על זה ענה, כי אינו יכול לעשות זאת מכיוון שיש לגמור מהר עם האויב....

פניתי לקצין יהודי שעבד שם וסיפרתי לו הכל מה שעבר עלי והנה כבר רוצים לשלוח אותי לחזית. אמר לי הקצין: "אני יכול ליעץ לך שתצפץ על הפספורט שלקחו אצלך וסע מייד עם הרכבת כחמישים קילומטר מכאן. שם תשנה את שמך ותסתדר באיזו עבודה". קיבלתי את ההצעה ובאותו יום עזבתי יחד עם דוד ומשפחתו את המקום ועברנו לקיוורצה שעל יד לוצק. למחרת קיבלנו עבודה. ארבעה חודשים ישבנו שם עד שלודמיר שוחררה וחזרנו ללודמיר. פגשנו שם אנשים בודדים שנשארו בחיים. ראשית דבר התאספנו והלכנו לבקר את קברות יקירינו הקדושים בפיאטידן. סידרנו גדר תיל והצבנו מצבה. ה' ינקום דמם ותהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

[10]

גירוש יהודים מעיירה בפולין [ארכיון "יד ושם". לא צויין שם המקום]

גולדמן אסתר

מבין ציפורני המוות

זיכרונות משנות שואה [קהילת אוסטיילה]

א. לפני בוא הגרמנים

פעוטונת בת שלוש שנים הייתי אז. אך זוכרת אני היטב את ביתנו השקט ברחוב קובל שבעיר לודמיק, בית מרווח, מוקף גן עצי פרי ופרחים. משפחתנו הייתה בת ארבע נפשות: הורי, אני ואחותי הלה, הגדולה ממני בשבע שנים, נוסף למשפחתנו גרה בביתנו משפחה קטנה: ראש העיר הרוסי ואשתו. אבי, שען לפי מקצועו, היה הולך יום-יום לחנותו אשר במרכז העיירה. אמי פיקחה על סדרי הבית ואחותי הלכה לבית הספר ואילו אני מתרוצצת הייתי בחצר וברחוב או שעסקתי במשחקי. כך התנהלו החיים כסדרם עד...

בוקר אחד נכנסה אלינו שכנתנו האוקראינית (אשתו של פנסביץ) ומסרה לאבי פתק אשר בישר לו שעליו להתגייס לצבא האדום. לא הבנתי את גודל האסון, אך חשתי שהורי מזועזעים מבשורה זו. אבי הלך למחנה אימונים בקרבת העיר. אמי הייתה לוקחת אותי ל בקר את אבא ולהביא לו אוכל. יחד אתו התאמנו הרבה יהודים, פולנים ואוקראינים. הגיוסים פגעו קשה בחיי העיירה. כמה חרדה גדולה. כל הגברים שבגיל הצבא עזבו את משפחותיהם ולא היה מי שידאג לכלכלת המשפחות. כל אחד הרגיש שהנה מתקרב ובא משהו בלתי צפוי, משהו נורא שאיש אינו יכול לתאר לעצמו מהו. הפחד היה גדול והדאגה רבה. כעבור חודשיים עזב כל החיל המעורב את העיר.

זוכרת אני, עמדנו כולנו, אימא, הלה, אנכי ועוד אנשים בכביש הראשי ונפנפנו בידינו לחיילים העוברים על פנינו בטנקים ובמכוניות. ההרגשה הייתה איומה. האם נזכה לראות אותם שבים חיים? ומה יהיה אתנו, האמהות והילדים?

באותו זמן ניסה דיירנו, ראש העיר, להשפיע על אמי שיחד איתם נברח לרוסיה בטנדר שלו. הוא הסביר, כי לאלה שיהיו אצל הגרמנים אין הרבה סיכויים להישאר בחיים; אך אמי התייראה לעזוב את הבית ולנדוד אל הבלתי ידוע עם שתי ילדות קטנות. גם המחשבה שמא יחזור אבא ולא ימצא איש בבית מנעה אותה מצעד זה. ובכן נפרדנו מהזוג הנלבב בדמעות חמות. מאותו יום לא שמענו עליהם דבר. אפשר ניספו בדרכים הממוקשות או בהפצצות וייתכן שנשארו בחיים. מי ייתן והיה הדבר כך.

ב. בידי המרצחים

ימים מספר לאחר שהצבא הרוסי עזב את העיר הגיעו הגרמנים ומיד הקימו גטו. תחילה אילצו באיומים את היהודים להביא כל מיני חפצי ערך; מקלטי רדיו, בגדים יקרים, תכשיטים וכו'. היהודים הנפחדים הביאו, בחושבם, אולי יוכלו בדרך זו להציל את נפשם. עדיין לא ידעו ולא עלה על דעתם מה מסוגלים אלה לעשות בנו.

את הגטו הקימו בלב העיר ואספו לתוכו את כל היהודים מהעיר ומהישובים הסמוכים. ביתנו היה מחוץ לגטו ולפני שהעבירונו לתוכו מסרה אמי את הבית על כל הרהיטים והבגדים לשכנו פנסביץ שישמור עליו. אם נישאר בחיים מה טוב ואם לאו – שייקח לו הכל.

באותם הימים קיבלנו ידיעה על אבי מפי פולני אחד שהצליח לחזור לעיר. הוא סיפר שהיה יחד עם אבי וכל הפלוגה נלקחה בשבי. תחילה חפרו בורות ועשו עבודות שונות, אחר התחילו לשחרר את הפולנים והאוקראינים. יום לאחר ששחרר הפולני שלנו נודע לו שאת כל היהודים שבפלוגה שרפו הגרמנים באש. למותר לספר כיצד השפיעה עלינו בשורה זו.

לגטו נכנסנו כמה ימים אחרי פסח שנת 1941. היינו חמש משפחות בחדר אחד. אני הייתי הכי קטנה בין הילדים שבאותו חדר. ישנו בפינה על ארגזי עץ. אמי הצליחה לצאת לעבודה מחוץ לגטו. העבודה הייתה מפרכת: ניקוי בתים, סחיבת אבנים, כביסה ועוד. הייתה חוזרת עייפה ורצוצה, ידיה ורגליה נפוחות. אך תמורת זה הביאה מפעם לפעם משהו לאכול. כמובן, שהצפיפות הייתה איומה והלכלוך לבלתי נשוא.

כך עברו חמישה חודשים, ובאחד הימים התחיל הפוגרום הראשון על יהודי עירנו. התחילה בהלה בגטו. הגרמנים צדו יהודים – גברים נשים וטף והעלו אותם על מכוניות. טרם הבינו היהודים את מטרת הציד. בכל זאת מי שיכול היה ברח והסתתר. אנחנו עברנו לבית אחר והתחבאנו במרתף גדול. כארבעים איש היינו שם. המרתף היה אפל ונדף ריח רע מאוד. ישבנו שם יומיים דבוקים זה לזה, שומעים נשים זועקות בחוץ ותינוקות מתייפחים.

הייתה בינינו אישה זקנה ששכלה את כל משפחתה. לעיניה רצחו את כולם והיא בדרך נס נמלטה. היא לא חדלה לבכות ולצעוק. האנשים התמרמרו כי בנקל אפשר היה לגלות את המחבוא. הציעו לחנוק את הזקנה. אך איש לא היה מסוגל לעשות זאת. ועוד היה שם ילד בן חמש שבכה בלי הרף ושאל על אביו. אמו התאמצה להשתיקו בגבישי סוכר ובסוכריות אך ללא הועיל. בעל הבית אסף את קרוביו ומכריו – ביניהם משפחתנו – והציע לנו לחמוק לתוך עליית גג קטנה שבאותו בית. היינו 14 איש באותה קבוצה. באחד הלילות התחלנו לטפס לשם בלי שהאנשים במרתף יגישו. גם דודתי הייתה אתנו. היא הייתה שמנה ותשושה והעלייה קשתה עליה לכן ויתרה מאונס על העלייה. אך אמרה כי אם תרגיש שמתקרבת סכנה היא תתאמץ לעלות.

כעבור שלושה ימים גילו המרצחים את המרתף והוציאו את כל דייריו, ביניהם גם את דודתי. היא הייתה היחידה שידעה את מקום סתרנו אך סודה ירד איתה אלי קבר. אנחנו שמענו את הצעקות והבכי. הילד הנזכר בכה בכי קורע לב ואמו נחמתהו באמרה לו: "אל תבכה בני יקירי, הרי אתה הולך אל אבא'לה שכה הרבית לבכות עליו...", "ואיפה אבי?" שאל הילד והיא ענתה: "שאל את הארורים האלה ויגידו לך". כך, שוחחו האם והבן שעות מספר לפני מותם.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ברם, בדרך כלל עדיין האמינו האנשים לגרמנים שלוקחים אותם לעבודה. ואולי רצו להשלות את נפשם בכך.

אנחנו הצצנו דרך הסדקים של עליית הגג וראינו כיצד מעמיסים את שכנינו למרתף על מכוניות ומסיעים אותם לאי-שם... כמה כאב הלב. הנה אנחנו הצלחנו להסתתר והמסכנים הללו גורלים כבר נחרץ. אך האומנם נצליח להסתתר לאורך ימים? שכבנו דחוקים וצמודים זה לזה. לא הייתה אפשרות להרים את הראש, אני שכבתי על אימא. שישה ימים בילינו כך באותו מקום.

ג. מחוץ תשכל חרב ובחדרים אימה

לאחר שיצאנו מאותו חור נודע לנו שאת כל היהודים מלודמיר וסביבתה מביאים ליער גדול שבקרבת העיר ושם רוצחי אותם. כמה אנשים הצליחו איך שהוא לחזור ממקום ההריגה, ביניהם נערה אחת מעירנו ואחר השחרור סיפרה לנו כיצד היה הדבר. היהודים שהוצאו להורג חפרו לעצמם בורות ותעלות לפני מותם, ליד התעלות היו מכוונות ירייה. היהודים הוצבו בשורות לאורך התעלות ונורו או שנצטוו לשכב בתוך התעלות והגרמנים ירו עליהם ברובים ובתותחים. אותה נערה שכבה על אמה המתה. בבוקר השכם, באו האוקראינים לכסות בעפר את התעלות ובשכר זה לשדוד את בגדי החללים והחפצים שהיו איתם. והנה נגלה לעיניהם מחזה אימים: נערה ערומה שותתת דם מתרוממת מבין גופות הנרצחים..., אוקראינית אחת זקנה ריחמה על הנערה, הלבשה אותה ואספתה אותה אל ביתה עד בוא יום השחרור.

אחזור לאותו יום הפחדים. כאשר הגרמנים גילו את המרתף, לאחר שהוציאו את האנשים, הוסיפו הגרמנים לחפש בכל הבית ולארום ליהודים. אנו בעלייה שמענו היטב את תנועותיהם. שכבנו אפוא ללא ניע וזיע בלי אוכל ובלי מים. אחרי עשרים וארבע שעות ניסתה אמי את מזלה וירדה מעליית הגג למרתף ומשם עלתה לבית לחפש מזון, ואומנם הצליחה למצוא בארונות שבמטבח קצת אוכל ומים. בדרך חזרה נשפך חלק מהמים, כי ידיה רעדו מפחד. באותו יום שבו הגרמנים לבית וגילו את עקבות שלוליות המים. דבר זה הניעם להשאיר שמירה בבית לעת לילה. היינו בסכנה גדולה, הרעב הציק לנו מאוד, השכיבה הבלתי נוחה והמחנק. כל זה אילץ אותנו לברוח משם. כך לפחות החלטנו אך דחינו את הביצוע לחצות הלילה.

והנה בא גרמני לבקר את חברו השומר והביא איתו וודקה. נוסף למתנה גם השיאו עצה טובה: "לשם מה אתה שומר על בית היהודים ככלב על בית אדוניו, מחר בבוקר נשרוף את הבית ואם נמצאים כאן יהודים הם יישרפו. אל דאגה. הם לא יברחו עד הבוקר, ועתה בוא נסעד את ליבנו". נעשה שקט. ידענו שהם יצאו מן הבית. מבלי לחשוב הרבה ירדנו מהעלייה. היה חושך והירידה הייתה קשה. בפרט לאחר ששכבנו שישה ימים מבלי לזוז ומבלי לאכול כמעט. אכן, יצר החיים הוא כה גדול שהאדם מתגבר על קשיים שהם כאילו למעלה מכוח סבלו.

סוף-סוף ירדנו בשלום ומיהרנו לעבור לבית השכן מבלי לדעת מה מחכה לנו שם. הבית היה ריק מאדם. ראשית דבר חיפשנו אוכל וכל מה שנמצא שם שאפשר היה לאכול נעלם בן רגע בתוך ארבע עשרה פיות רעבות וחלשות. בבית זה הסתתרנו בעליית גג גדולה כחמישה עשר

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

יום עד סוף האקציה הראשונה שארכה כשלושה שבועות. אגב, בעליית גג זו נמצאו כבר יהודים לפנינו. הם הסתדרו שם כאילו גרו כבר שנים. בלילות היו יוצאים לחפש אוכל ומים. לעומת המקום הקודם הייתה זאת "דירה נוחה" ביותר. מקום מרווח ומאוורר. היו סדקים די גדולים כדי להציץ החוצה ולראות את כל הזוועות. יהודים מובלים בכוח על ידי גרמנים. לפעמים ראינו הרוגים שרועים ברחוב. יהודים באו ואספו אתם באלונקות כדי להביאם לקבורה וגרמנים מלווים אותם ומאיצים בהם. בתחילה לא הרשו לי להסתכל החוצה, אך נוכחו לדעת שאי אפשר לעצור בעדי והניחו לי.

באותו בית הייתה חנות לבדים. בלילות היו יורדים בסולם ומביאים חתיכות בד שנשארו לפליטה. את הסולם משכו מייד למעלה, את הבד חילקו בין כולם, מי שזקוק היה תפר לו בגד, את היתר שמרו לעצמם.

שבועיים לאחר שבאנו לאותה עליית גג נשתרר שקט ברחובות. לאט-לאט החלו יהודים לצאת ממחבואיהם. גם אנו יצאנו, נודע לנו שהרגו הרבה יהודים. מספרים לא ידענו ולא שיערנו.

ד. בין תקווה לייאוש

בתום הפוגרום מסרו ליהודים שנשארו בחיים עשרים בתים. בכל חדר גרו כארבע נפשות. ושוב צפיפות ולכלוך ופחד מהמוות. אמי השתדלה לצאת לעבוד (בדרך כלל לא יצאו נשים שהיו להם ילדים קטנים) תחילה עבדה בתוך הגטו. העבודות היו שונות, ניקוי בתים הרוסים, במכבסה בשביל גרמנים ועוד. אחר כך קיבלה רישיון לעבוד מחוץ לגטו. היה זה הישג גדול, כיוון שאפשר היה להגניב משהו לאכול. אם כי הסיכון היה רב. כי מי שנתפס – או שנהרג או שהמזון נלקח ממנו וכן נשלל ממנו הרישיון לצאת. בכל זאת היו רבים שסיכנו את חייהם והצליחו להכניס דרך השער שנשמר על ידי גסטאפו כיכר לחם, כמה תפוחי אדמה, חתיכת חמאה או ביצים.

נוסף על כל הצרות התפשטה בגטו מחלת הטיפוס. אני חליתי אך בצורה קלה. לאחר כמה ימים קמתי. אחריי חלתה אחותי במצב קשה יותר. חום גבוה וכאבי בטן. אמי יצאה כל בוקר לעבודה והייתה חוזרת בערב ולא היה מי שיטפל בשתינו. אפשר היה לקרוא לרופא אך נמנעו מכך, כיוון שהיו מעבירים את החולים לבתי חולים ושם היו מזריקים להם זריקת מוות כדי שהמחלה לא תתפשט. מדי פעם בפעם היו הגרמנים עושים "סריקות" בתוך הבתים לשם גילוי חולים.

לאחר שאני קמתי ממחלתי טיפלתי באחותי, אומנם לא ברצון רב. כעסתי עליה שהיא חולה ושהיא למעמסה. באותם הימים השתדלה אימא להביא משהו בסכנה את חייה.

באחד הימים חזרה אימא מהעבודה כשהיא נראית עליזה במקצת. סיפרה לנו שהחלה לעבוד אצל משפחה פולנית בגן ירק שליד מושב זקנים כשלושה ק"מ מהעיר. אמי התיידדה עם ראש המשפחה והלה הבטיח לה להסתיר אותה וילדיה במקרה שתהיה שוב "אקציה". דבר זה הפיח בנו תקווה שמא באמת נצליח לברוח מהגטו. אחר נודע לאמי שראש הכפר בו נמצא מושב הזקנים הוא שכננו האוקראיני פנסביץ'. היא הצליחה להיפגש איתו בשעת העבודה והוא הבטיח לעזור לה. אמר שלא ידע היכן היא נמצאת ומה מעשיה, ובכלל אם נשארה בחיים. מאז היה מביא לאמי מדי פעם בפעם מזוז לשער הגטו ואמי הייתה רשאית לקחת

ממנו. מעתה הוקל לנו במקצת. אכלנו יום-יום פרוסת לחם. אפשר היה לבשל כמה תפוחי אדמה וגם ביצה. אך "האושר" לא ארך הרבה.

פעם, בליל שישי באה אמי מהעבודה מרוגזת ומעוצבנת. סיפרה לכולם שהגטו לא שקט. יהודים עומדים ברחובות ומדברים על האסון המתקרב שוב. היא הציעה לנסות לברוח, אבל הם לא האמינו לדבריה וצחקו להצעתה. דיירי החדר התכוננו לקבל את השבת, הדליקו נרות והתפללו, אך אמי לא זנחה את תוכניתה. ארזה את חפצינו בחבילה קטנה והתכוננו לצאת.

אחותי קמה כבר ממחלתה אך עדיין הייתה חלשה. כאן עלי לספר על קרוב משפחה שלנו צעיר בן 14. משה'לה היה שמו – שהגיע לגטו ומצא אותנו. הכנסנו אותו לחדרנו והוא המסכן חלה בטיפוס. מחלתו הייתה קשה והוא לא יכול לזוז. אמי חשבה להעביר אותי ואת אחותי לכפר ולחזור למחרת כדי לקחת איתה את משלה. דיירי החדר הבטיחו לשמור עליו. למעשה הם השפיעו על אימא לא לקחתו. לאן היא תסחב נער חולה בחום של 40 מעלות בלילה? בלב שבור השארנו את קרובנו משה שוכב ומדמדם מתוך חום והסתלקנו מן הבית. היינו מלאי פחד. אימא בראש ושתינו אחריה הלכנו לכיוון השער שכל היוצא ממנו חופשי לנפשו. למזלנו הרע שמר שוטר גרמני. אימא דחפה לידו שעון יד טבעת זהב והוא מבלי להוציא הגה פתח לנו את השער. נשמנו לרווחה. פנינו היו מועדות למושב הזקנים. אימא הכירה את הסביבה אך בלילה קשה הייתה ההתמצאות. כל הלילה הסתובבנו והלכנו בשדות ובשבילים נסתרים כדי למנוע פגישה בלתי רצויה. הלילה היה חשוך, אך מפעם לפעם האירה רקטה את השמיים. מיד השתרענו על האדמה ונצמדנו אליה. הלכנו מהר אך לא מצאנו את הדרך הנכונה. לפתע הרגשתי שאחת מנעלי נשמטה אך לא מצאתיה במקום. לא רצינו להתעכב ולחפשה. המשכתי אפוא ללכת כשרגלי האחת יחפה והשנייה נעולה. לבסוף החלטנו לנוח ולחכות לשחר.

התיישבנו על האדמה הקרה וניסינו לעצום את העיניים אך רעש של יריות תכופות ונביחות כלבים לא נתנו לנו להירדם. עם דמדומי השחר הכרנו את המקום ומיהרנו להמשיך בדרך. נכנסנו לכפר. האנשים עדיין ישנו. פחדנו מאוד מהכלבים, פן יתחילו לנבוח עלינו. עלולים היו להעיר תשומת ליבם של אנשים עוינים לכן מיהרנו למתבן הקרוב. אימא הסתירה אותי מתחת לקש ומיהרה עם אחותי לביתו של ידידה הפולני. כעבור שעה בא הפולני עם מריצה למתבן, הכניסני לתוכה כיסני בקש והובילני לביתו כשאני מבוהלת מאוד וקפואה. מצאתי את אמי ואחותי שוכבות במיטה ומכוסות בשמיכות. מיד צירפו אותי אליהן והוקל לי.

ה. בצל אנשי חסד

קבלת הפנים הייתה חביבה וחמה. אימא לא תיארה לעצמה שכך יקבלו אותנו. מיטה ושמיכה חמה אחרי ליל נדודים השיבו את נפשנו.

אימא ביקשה מאת הפולני אגרונוצ'יק שיסע העירה להיוודע מה מתרחש שם. הוא נסע, אך חזר מהרה ובשורה רעה בפיו: הדרכים סגורות. הגרמנים משוטטים. מפי איכרים נודע לו שהפוגרום השני החל.

איזה מזל היה לנו שהצלנו את נפשנו! אך מה צר ששכנינו לחדר לא שעו לאזהרתה של אימא, ומשה'לה המסכן.. הה, הלב מתפקע מצער!...

בבית זה מצאנו מקלט 18 חודש. ימים ולילות בילינו במטבח קטן שממנו אפשר היה לעלות לעליית הגג. במטבח זה היה פתח למבוא הבית ודלתו הייתה מוסווית בבגדים שהיו תלויים עליו. בעד הסדקים שבין קרשי הדלת יכולנו להציץ ולראות את כל הנכנס לבית ולא פעם עצרנו את נשימתנו בהיכנס אחד הפולנים שבכפר לבית. בפנים המטבח הייתה כירה גדולה ששימשה לנו למשכב ונוסף לה עשה לנו אגרונצ'יק מיטה מקרשים וכן כמה אצטבות. על משכבים אלו בילינו את הימים והלילות במשך שנה וחצי. אוכל היינו מקבלים מבעלת הבית, זושה, ודאי, חסד גדול עשו אתנו, הרי סיכנו את נפשם בהסתירם אותנו. אך לא עשו זאת בחינם. אימא שילמה להם בזהב וראש הכפר, האוקראיני פנסביץ הוסיף להם בשבילנו קמח, תפוחי אדמה ועוד. בכפר הזה היה מושב זקנים ממשלתי והשדות היו שייכים לממשלה. את השדות עיבדו כמה משפחות בשכר. אגרונצ'יק היה ממונה על הפועלים אך בשעת המלחמה נאלץ היה לעבוד בעצמו.

לאחר כמה שבועות לשהותנו באותו מקום בא פנסביץ לבקרנו. הוא סיפר על המצב בגטו ועל הנעשה בחזית. לא היה בסיוורים אלה משום עידוד, אך אי הידיעה מהנעשה בחוץ היה גרוע מזה. מאז היה בא לבקרנו מדי פעם בפעם. בלילות הקרים הייתה מכניסה אותנו זושה לתוך מיטותיהם החמות. כמובן שהיה צפוף לכולנו אך לפחות היה חם. לפנות בוקר חזרנו לתוך המטבחון הקר.

היו לנו "ידידים" רבים במקום סתרנו. הראשונים היו העכברים. הם התרגלו אלינו ואנחנו אליהם. אפילו שהשתעשענו בהם, וגם הכינים היו ידידנו, אך הם היו פחות סימפטיים. הם טיילו באופן חופשי על גופנו ועל בגדינו ועל כל אשר היה במטבח. היה במטבח אשנב קטן שהיה מבחוץ מוסתר כמעט כולו בקש. אור בערבים לא העלינו כמובן. ישבנו בחושך, אינני זוכרת במה עסקנו אני ואחותי כל אותם ימים ולילות ארוכים, אך אמי מצאה לה עבודה. היא החלה סורגת גרביים וכסיות בשביל זושה וילדיה. אך ה"אידיליה" הזאת לא תמיד הייתה מנת חלקנו. לא פעם נאלצנו לעלות על העלייה ולהסתתר שם הרבה שעות ואפילו ימים היות ובאו אורחים לזושה. אז ידענו רעב, כי זושה לא יכלה להביא לנו אוכל.

הייתה לזושה אחות בכפר הסמוך, שבעלה היה במלחמה. באחד הימים לפני חג המולד באה להתארח עם ילדיה. מיד עלינו לעלייה ובילינו שלושה ימים בלי אוכל. לאחר שנסעו משם באה זושה והתנצלה בפנינו תוך הבעת צער, שלא יכלה לדאוג לנו באותם הימים, כי גם לאחותה חששה לגלות שהיא מסתירה יהודים. עם זאת סיפרה לנו בחרדה גדולה כי אחותה הזמינה אותה לבוא לבקרה והיא לא מצאה אמתלה לסרב.

זושה התכוננה לדרך. בגלל קשיי הדרך החליטה להשאיר את התינוקות בבית אך ביקשה מאמי שהלה אחותי תתלווה אליה. בתחילה התנגדה אך זושה הצליחה לשכנע אותה כי כל רעה אינה צפויה להלה ואדרבא טוב בשבילה לצאת לכמה ימים וליהנות מאוויר החוץ ומאור השמש. הן יצאו לדרך. כעבור כמה ימים קיבלנו מכתב שלא רע לה, שהאחיות מתייחסות אליה יפה. זושה מציגה אותה כפולניה יתומה וכולם מאמינים בכך. על חזרה לא דובר לפי שעה.

זושה שלחה את אמה הזקנה להשגיח על הילדים. הזקנה הייתה המרשעת. זושה גילתה לה שאנו היהודים מסתתרים בביתה ועליה יהיה לטפל גם בנו. היא אומנם עשתה זאת אבל בכפליים שכר. אמי נתנה לה מדי פעם עגילים או טבעת עם אבן יקרה או שרשרת זהב...

ו. אש בכפרים

באותם הימים התקרבה החזית ובסביבתנו הופיעו ראשוני הפרטיזנים. היערות העבותים שימשו להם מחסה מצוין. הם קשרו קשרים עם האיכרים. השיגו אוכל ונשק ורכשו ידיעות על תנועות האויב. בהזדמנות הראשונה התנפלו על פלוגה גרמנית. הרגו 18 מהם ואחדים פצעו. הידיעה על כך עשתה לה כנפיים בכל האזור ופחד מוות נפל על הכפרים. ידוע ידעו שהגרמנים לא יעברו על כך בשתיקה וגדולה תהייה נקמתם. ואומנם התגובה לא איחרה לבוא. תחילה ערכו הגרמנים חיפושים בבתי אחרי נשק ואחר החל ושורפים כפר אחרי כפר ולגרש את התושבים. היו מעשים שמצאו יהודים מוסתרים אצל איכרים ואז מצאו הללו את מותם יחד עם מטיביהם.

הצצנו בעד האשנב וראינו את כל הסביבה בוערת באש. פחדנו היה גדול. עוד יום, עוד שעה והם יגיעו אלינו. אך מכיוון שכפרנו היה מרוחק במקצת מן היערות, עברו כמה ימים עד שהגרמנים הגיעו ל כפרנו. הם ציוו להוציא את הרהיטים. חיכו בסבלנות, ואחר הציתו את הבתים. הגיע לבית זושה, אז יצאה אימא מהמחבוא ועשתה עצמה כאחת מאנשי הבית. החל העוזרת לזקנה בפניוניה בית. לאחר זמן סיפרה לי אימא שהזקנה ביקשה ממנה למסור אותי להשגחתה במקרה שהגרמנים ישרפו את הבית. אך אמי לא יכלה להסכים לרעיון שיבוא רגע והיא תאבד את כל משפחתה, על גורלו של אבא הרי ידעה מכבר אם כי בסתר ליבה לא רצתה עדיין להאמין בכך ואילו על אחותי לא ידעה דבר. לא הסכימה אפוא להיפרד.

בעוד שהיא הסתובבה ככה באופן חופשי בבית ובחצר ציוותה עלי אימא לא לצאת מן המחבוא. ואני מתוך סקרנות רבה הצצתי בעד הסדק שבקיר. ראיתי והנה אמי עטופה מטפחת גדולה, סוחבת מזרונים וכלי בית אחרים והזקנה בקושי רב סוחבת גם היא. הילדים בוכים. רעש והמולה. הרגשתי חום נורא ולא ידעתי מה הסבה לכך. התחלתי מתפשטת. לפתע שמעתי דפיקות חזקות בדלת המטבחון, שאחר שהורידו מעליה את הסחבות נגלתה לעין. פחדתי לפתוח והחילותי לבכות. כאשר הדפיקות הלכו וגברו פתחתי את הדלת והנה לפני דמות בלתי מוכרת. האיש דיבר אלי אך לא הבינותי דבר. הייתי מבולבלת ונכלמת כי הייתי ערומה. התחלתי להתלבש בחיפזון והוא נעלם. כעבור רגע ראיתי את אמי על יד החלון רומזת לי לצאת, אך לא ידעתי את נפשי ולא צייתי לה, והיא משום מה פחדה להיכנס ולהוציא אותי, והבית כבר בער.

הגרמני שפתחתי לו קודם את הדלת הוא שפנה לאמי ואמר לה להוציאני. אמי הספיקה להוציא אותי ברגע האחרון, כאשר הקירות החלו כבר להתמוטט – וגם לקחת את בגדי ונעלי. לאחר 18 חודש של ישיבה במקום כלוא, נראה לי משונה לדרוך על האדמה, לראות כל כך הרבה אנשים צועקים ובוכים, מתרוצצים וסוחבים ילדים מתייפחים, פרות מתרוצצות בשלג ללא מטרה וגרמנים עומדים מסביב מסתכלים במראה "המרהיב עין". אש ועשן, בתים מתמוטטים, הם נהנים וצוחקים למעשה ידיהם.

ז. המנוסה

אימא פחדה שמא מי שהוא מהתושבים יכיר אותה ויגלה את זהותה לגרמנים. גם הזקנה הייתה בדעה זו ויעצה לה לחמוק מהר ולהסתתר במתבן שבקצה הכפר עד שהגרמנים יסתלקו. ושוב הביעה את רצונה לקבל אותי תחת חסותה. גם ברגע זה של ייאוש לא הסכימה אמי להיפרד ממני.

ברגע שהתחלנו ללכת שמענו קול קורא אחרינו: "לעמוד! ואם לא – אירה!" אך אמי לא נעצרה. החישה את צעדיה ומשכה אותי אחריה. רצנו בכל כוחותינו עד שהגענו למתבן. אימא הסתירה אותי מתחת לחבילות הקש וציוותה עלי להיות שקטה. "אם יהרגו אותי – אמרה – ואולי לא ימצאו אותך, תישארי אצל הזקנה עד סוף המלחמה ואז תחפשי את הלה". רועדת מקור ומפחד הקשבתי לדברי אמא ולמרות שטרם מלאו לי חמש שנים הבינתי את המצב לאשורו ואמרתי לעשות כדבריה. אימא נשקה לי והלכה לסגור את דלתות המתבן. מבחוץ הגיעו לאוזנינו קולות של גרמנים שעברו על יד המתבן. כעבור רגעים מועטים נפרצו הדלתות וגרמני ניגש אל אימא ושאל: "האם את היא שברחת מקודם עם ילדה קטנה?" "כן – ענתה אמי – אני היא. עשו בי כרצונכם ואל תענוני. ילדי מתו בעלי מת. כל בני משפחתי מתו. לא נשאר לי כל קרוב".

"אני מבטיח לך שלא נעשה לך כל רע אם תדברי אך ורק אמת" – אמר הגרמני – הגידי לי איפה החבאת את ילדתך?" – "אמרתי לך שכל ילדי מתו, אין לי יותר ילדות". הגרמני החל לחפש בין החבילות בדקרו אותן בכידון הרובה, לבסוף מצאני כשאני רועדת ובוכה. הוא הביאני לאמי ושאל: "האם זאת בתך?" אמא פרצה בבכי וחיבקה אותי. "האם את יהודייה?" שאל. "כן!" ענתה אימא. "הגידי לי, האם ידוע לך על מעשי הפרטיזנים משהו? איפה הסתתרת עד כה?" על שאלה זו ענתה אמי שרק לפני ימים אחדים הגענו לכפר הזה ואין לה כל מושג מה שנעשה כאן בסביבה.

נראה שהגרמני האמין לה. הוא הוציא מכיסו תמונה והראה לאמי. "את רואה את האישה הזאת, זו אשתי ואלה שני ילדי שהרוסים לקחו בשבי. מי יודע אם הם בחיים. אולי מי שהוא מהרוסים ירחם על משפחתי כשם שאני מרחם עליכם, ישאיר אותם בחיים. ועכשיו מהרי וחפשי לך מקום מחבוא עד אחרי חג הפסח הממשמש ובא ואז תוכלי ללכת לכפר הקרוב ולהצטרף לפולנים". עמדנו כדבוקות לאדמה. לא האמנו למשמע אוזנינו. עדיין אני זוכרת אותו גרמני, גבה קומה, ממושקף, כנראה היה מפקד הפלוגה שביצעה את ההצתות. אמי הודתה לו ואני כרעתי ונשקתי את ידו. ב"טקס" זה נפרדנו ממנו. הוא פקד על חייליו להתפזר ואנו יכולנו להמשיך בדרכנו.

הגענו לבית שעמד במרחק מה מן הכפר ושאמא הכירה את בעליו. אותו בית – למזלנו – לא נשרף, אולי בזכות בעלת הבית ששכבה במיטה חולה מאוד. אימא ביקשה רשות להישאר ימים אחדים עד אשר יסתלקו הגרמנים מהסביבה. הם נאותו לבקשתה. לאחר שלושה ימים קמנו והלכנו משם. הדרכים היו משובשות בשלג שהתחיל להפשיר, שקענו עד הברכיים בדייסת השלג אך המשכנו ללכת לכפר הקרוב שתושביו הם פולנים. בדרך פגשנו איכרה אשר לשאלה אם הכפר עודנו רחוק ענתה שאין לנו מה ללכת לשם כיוון שהו אריק מאדם. בכל זאת המשכנו באותו כיוון. הגענו לפרשת דרכים ולא ידענו לאן לפנות. לפתע שמענו

דיבור בגרמנית. השתטחנו מיד על הארץ עד אשר הקולות הלכו והתרחקו. כאשר קמנו ראינו שלושה גרמנים הולכים להם בנחת בדרך אחת, לכן החלטנו ללכת בדרך השנייה. משהגענו לישוב, נודע לנו שרוב האיכרים עזבו את הכפר. הצטרפנו למשפחות היוצאות לדרך.

ח. בדרכי נווד

מאותו מקום עד לעיר רוזישץ' עברנו מרחקים עצומים. ימים ולילות של נדודים. לרוב – הליכה ברגל ואם האיר לנו המזל – נסענו בעגלה. רעב וקור היו מנת חלקנו. חודשים נמשך הדבר. אינני זוכרת את שמות הכפרים שעברנו. כפרים שעמדו בחלקם על תלם וכפרים הרוסים לגמרי. יערות עבותים ולפתע רואים קרחת עצים שרופים ובאמצע בור עמוק. כנראה נפלה כאן פצצה. הכל עולה בזיכרוני במטושטש. כאילו מבעד לערפל סמיך, כמתוך חלום. נסיעות מייגעות, חניות קצרות בעיקר בלילות. סוסים ובהמות, בעיקר סוסים, אך בשבילינו לא תמיד נמצאו.

תוך כדי נסיעה קרבנו אל גשר שהגרמנים השתדלו זה כמה ימים לפוצצו. כל הכבודה דהרה קדימה כשעגלה אחת משתדלת לעבור את חברתה. פתאום גבר הרעש של האווירונים והחלה ההפצצה. לאחר שהצלחנו לעבור את הגשר נודע לנו מפי האחרונים שהדביקו אותנו, שהגשר הופצץ והתמוטט וכל האנשים שהיו הספיקו לעבור נפלו המימה, נהרגו או נלקחו בשבי.

כמה ימים נסענו עם צוענים. הייתה זו משפחה: בעל, אישה וילד קטן. שני סוסים היו להם. הייתה להם פרה ומתה בדרך. לא היה חלב לילד. במשך כמה ימים קנתה אמי חלב לילד ובשכר זה הסיעו אותנו בעגלה. לבסוף נמאס להם, משום מה, וביקשו מאתנו לרדת. ושוב נמצאנו מהלכים על רגלינו. כמובן שלא יכולתי ללכת מרחקים גדולים ומאי נאלצה לשאת אותי בזרועותיה. עד שאזרה אומץ, ניגשה אל פולניה צעירה שהחזיקה בידיה תינוקת וביקשה להושיב אותי על העגלה. הפולנייה הסכימה אך דרשה תמורה. אמי נתנה לה טבעת זהב ואני כבר שכבתי על העגלה. נשמתי לרווחה ואימא עדיין עומדת ומחכה להתפתחות העניינים, כיוון שהאישה אמרה שעליה עוד לבקש הסכמת בעלה. כעבור רגע ניגש איש כבן 25 ורמז עלי. האישה מיהרה להסביר לו והראתה לו את הטבעת אך הוא הוריד בכוח את הטבעת מעל אצבעה, החזירה לאמי ואמר: "הסתלקי מפה יהודייה מסריחה וקחי את בתך. אם לא – רע ומר תהייה אחריתך".

אמי נבהלה. הורידה אותי מהעגלה כשהיא אובדת עצות אך מיד התאוששה ופנתה לאיכרה אחרת בבקשה שתסיעני קצת. אותה אישה הייתה בלי בעל ורק בת קטנה לה; עגלתה הייתה עמוסה חבילות ורתומה לשני סוסים. אמי הבטיחה לה להוביל את פרתה וכך מצאנו סוף-סוף אדם שריחם עלינו. זוכרת אני את שמה, קוזלובסקה. היא התייחסה אלינו יפה מאוד. אכלנו יחד וישנו יחד, איתה נדדנו מרבית הדרך.

לילה אחד לנו ביער, נשבה רוח חזקה וגשם החל לרדת. כל המשפחות סידרו להם לפני כן אוהלים. קוזלובסקה הצטרפה לאחת המשפחות ואילו אותנו לא הזמין איש. ישנו על העגלה. נרטבנו עד העצמות ובאותו לילה הצטננתי וקיבלתי פצעים על הידיים, פצעים קטנים עם מוגלה. הם כאבו לי ואני בכיתי חרש. משחה לא הייתה, היה חשש לגרדת, שאומנם איננה

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מחלה מסוכנת אך מדבקת מאוד. הפולנייה נסעה לעיר רוזישץ' שהייתה כבר בידי הרוסים והביאה לי משחה נגד גרדת, אך היא לא הועילה לי, להיפך, הפצעים גדלו וכאבו יותר. עטפו לי את הידיים בסמרטוטים וכולם הסתכלו עלי בעיניים מלאות רצח. המשפחות החלו נוהרות לרוזישץ' המשוחררת. הפולנייה שלנו הסכימה להסיענו לעיר וכאן נפרדנו ממנה בלבביות, לאחר שעזרה לנו למצוא מרפאה כדי להשיג משחה לידיי.

ט. "אינני רוצה להיות יהודייה"

יצאתי מהמרפאה כשכפות ידיי חבושות והרגשה מוזרה מלווה אותי. האחות במרפאה שאלה אותי למוצאי ואני אמרתי בביטחון שהנני פולניה. גם לאחר שאימא אמרה ששתינו יהודיות, התעקשתי ועמדתי על כך שאינני יהודייה, האחות התפללה: מה פשר ההתכחשות הזאת? הרגשה זו, אי הרצון להיות יהודי, או השאלה למה נגזר עלי להיות יהודייה ולסבול כל כך הרבה נתעוררה בי בדרך נדודיני ובמידה שהתרחקנו מן הסכנה נתגבשה עד כדי התמרדות גלויה וכך היה הדבר:

בחנותנו באחד היערות נודע לאמי שבסביבה נמצאים יהודים. היא רצתה להתקשר איתם, ובכן הודיעה לי שהיא הולכת לדבר עם יהודים ועוד מעט תחזור. באותו יער הייתה מין בריכה מוקפת שיחים. אמרתי לאמי שאם לא תחזור מיד אטביע את עצמי. אמי הלכה ואני ירדתי מהעגלה והלכתי להתרחץ קצת. תוך כדי רחיצת הרגליים נפלתי לתוך הבריכה – אינני זוכרת אם עשיתי זאת בכוונה או במקרה. למזלי הבחינה בכך הגויה שלנו. היא מיהרה והוציאה אותי בשערותי. הסתבר שהבריכה אינה עמוקה אומנם, אך אני יכולתי לטבוע בנקל. האישה הפשיטה אותי והחליפה לי בגדים ואני שכבתי על העגלה בהרגשת ניצחון. כשחזרה אמי והגויה סיפרה לה על המקרה, התחילה לבכות. איזה צרות אני עושה לה, ואני אמרתי לה: איזה עניינים יש לה עם יהודים לשם מה היא הולכת אליהם? אימא המסכנה! לא די לה בכל הצרות והאסונות שהתחוללו על ראשה בשל שנאת ישראל והנה קמה עליה "אנטישמית" משלה.

אכן, הזמן שריפא אותי מן הגרדת וטשטש את עקבות המאורעות שעברו עלי, ריפא אותי גם מ"שנאה" זו.

י. הביתה עם הלה

כל אותו זמן מאז נפרדה הלה מאתנו, לא שמענו עליה דבר. אימא לא פסקה לדבר עליה. מי יודע אם עודנה בחיים, והנה הגיעה הלה לרוזישץ', הלכה ישר לשוק ומצאה את אימא. לא הייתי נוכחת באות הפגישה, אך יודעת אני שהיא גרמה לאימא זעזוע נפשי עמוק. שכן אחרי זה הייתה חולה מאוד. ואילו אני לא התרגשתי כמעט. לא הכרתי, כה השתנתה לטובה, היא סיפרה לנו על תלאותיה.

התגלגלה ביערות בין פרטיזנים. אחר הגיעה ללודמיר, שם הסתתרה אצל איכרה אוקראינית. בעצם לא היית המוסתרת אלא עבדה אצלה ואותה אישה לא ידעה שהלה יהודייה. היא ביקרה בכנסייה וענדה צלבון על הצוואר. היא עשתה הכל וסבלה בשקט כדי להישאר בחיים. אחרי השחרור לקח אותה הפנסביץ' אליו ואמר שאם אימא לא תימצא, הוא מוכן לאמצה לבת. אך אחותי לא שקטה. היא הלכה לשאול בי היהודים שחזרו לעיר אולי פגשו במקרה את אימא ובאמת אישה אחת סיפרה לה שאימא ואני נמצאות ברוזישץ'. היא החליטה לנסוע מיד

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ולחפש אותנו, אם כי הדבר היה קשה ומסוכן. הרכבות היו מלאות פצועים וחולים החוזרים מהחזית ובדרכים הסתובבו אנשים מסוכנים. למרות גילה הצעיר (13) התגברה על כל הקשיים והגיעה אלינו.

לאחר כמה ימים החלטנו לחזור ללודמיר. ביתנו עמד על תלו. שכנו הטוב פנסביץ' שמר על הבית ועל כל רכושנו שנשאר אחרי לכתנו לגטו.

היה משונה לחזור ולגור באותו בית כאילו לא הייתה המלחמה. אכן, היו לנו מיטות, שולחן וכלים אחרים אך לא היה במה להתקיים. לאימא לא נשאר כלום מאותם חפצי זהב שהצליחה לסחוב איתה במשך המלחמה ושהם פדינו לא פעם ת נשפנו. גם כאן כמו ברוזישץ' מקור הפרנסה העיקרי היה השוק. קניית ומכירת צרכי אוכל ודברים אחרים. לשם כך דרוש היה להשיג רישיון מהמשטרה.

אחרי מאמצים רבים קיבלה אימא רישיון למכור לחמניות. הייתה קונה קמח, אופה בלילה את הלחמניות ובבוקר מוציאה אותן למכירה לאחר מכן הייתה מוכרת מכשירי כתיבה ועוד דברים שונים.

קשים היו החיים, אך למרות הכל שמחנו שהנה עמדנו בפני כל התלאות וזכינו לראות את קץ המלחמה ולהתחיל בחיים חדשים.

הלה החלה ללמוד בבית ספר רוסי – בית ספר יהודי לא היה – ואני עדיין ישבתי בבית, כי טרם מלאו לי שבע שנים וגם לא היו לי נעליים, אך גם תורי הגיע. בתחילת החורף החילותי לבקר בבית ספר. שתי בנות יהודיות היינו בכיתה. גם ביתר הכיתות היו יהודים מעטים מאוד. בתחילה עלה לי הלימוד בקושי רב, אך אחר כך תפסתי את הקריאה והכתיבה ולמדתי ברצון רב.

אם כי הסתגלנו כבר לחים אלה. לא היה רצון להישאר בין הגויים. היהודים המעטים שנשארו בחיים וחזרו אחרי המלחמה ללודמיר ולאוסטילה גם אלה התחילו עוזבים ועוברים לארצות אחרות. רובם עברו לפולין. לרבים שימשה פולין כתחנה בדרך לארץ ישראל או לאמריקה. גם אנו החלטנו לעזוב את עיר מולדתנו.

יא. לחוף מבטחים

בקיץ 1945 עזבנו את לודמיר ונסענו לפולין. לא ידענו מה מחכה לנו שם, אך הרצון לחיות בין יהודים היה חזק ובפולין – שמענו – ישנם ריכוזים ניכרים של יהודים.

גרנו בעיר ביטום. כאן מצאנו ציבור יהודים גדול והורגשה פעילות של ארגונים שונים. דיברו על עלייה ארץ ישראל וכן היו יהודים שנסעו לגרמניה, לצרפת או לאמריקה. לאימא יש אח בקנדה ואח בארץ ישראל. לא ידעה להחליט לאן לנסוע, אך אנו הבנות עז היה רצוננו לעלות לארץ, מבלי שהיה לנו כל מושג על החיים בארץ וכיצד נסתבר בה. ההחלטה נפלה. וכאן מתחילה שוב פרשה של נדודים.

תחנתנו הראשונה הייתה אוסטריה. היינו כמה חודשים במחנה מיוחד שבזמן המלחמה היה מחנה השמדה. ההרגשה הייתה קשה. האנשים היו עדיין תחת רושם הזוועות של המלחמה והנה הביאו אותם למחנה ריכוז שתנאי שריפת הגוויות עדיין עומדים בו ועוד סימנים אחרים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): העיירה בוערת
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ליד אותו מחנה היה כפר של איכרים אוסטריים והם סיפרו דברים אימים על מהלך ההשמדה.

מאוסטריה הועברנו לאיטליה. כאן קיבל אותנו קרוב משפחה שלנו, חיים סטולר, שבזמן המלחמה שירת בצבא האדום ועתה היה עסקן בעלייה. ביזמתו הגענו לאוסטיה, עיירה סמוכה לרומא. החיים כאן היו חופשיים ועליזים. דאגת פרנסה לא הייתה כי קיבלנו הכל. כסף, בגדים וצרכי אוכל, מהג'וינט ומהאונר"א, האיטלקים העליזים היו חביבים מאוד. למדתי לדבר איטלקית וביקרנו ברומא ובמקומות אחרים. היו אלה טיולים מעניינים מאוד.

אחותי הלה הייתה בחברה של השומר הצעיר שהתכוננה לעלות לארץ. בין כה וכה חלתה אימא ועברה ניתוח קשה בבית חולים ברומא. הלה החליטה להישאר ולעלות אותנו כאשר יגיע תורנו. שיחק לה מזל, כי האונייה בה הפליגו חברה נתפסה על ידי האנגלים והובאה לקפריסין.

אנחנו יצאנו כחודש אחריהם. הפלגנו – וגם הפעם בעזרתו של חיים – באונייה קטנה שהובילה דבק לארץ. היינו בסך הכל עשרה עולים. לכולנו היו תעודות של בני הארץ שיצאו, כאילו, לאירופה לפני המלחמה ולא הספיקו לחזור. עברנו ליד האי קפריסין כשליבנו דופק בחוזקה, שמא יגלו אותנו אך עברנו בשלום.

בערבו של יום קיץ 22.7.1947 הגענו לחיפה. נשארנו עומדים בנמל. האונייה התנדנדה בלי הרף. האורות נצנצו מרחוק. האומנם הגענו למחוז חפצנו? האם פה יסתיימו נדודינו? אורותיה של חיפה נראו לנו מקסימים. עמדנו על הסיפון והסתכלנו כל אותו לילה. למחרת הורדנו בסירת מוטור. בדקו, שאלו ואחר סוודרנו בבית מלון בקרבת הנמל. כאן נפגשתי לראשונה עם ערביות. הן שרות ושירתן נראתה לי כבכי. התפלאתי שאין דמעות בעיניהן.

אימא טלפנה לקיבוץ משמר הים, לדודי. כעבור שעות אחדות הופיעו דודי ודודתי. הפגישה הייתה סוערת ביותר. לקחנו את חפצינו ויצאנו איתם לקיבוץ משמר הים. סוף-סוף הגענו לחוף מבטחים. [11]

„צדיק אתה ה' כי אריב אליך
אך משפטים אדבר אותך...“
(ירמיהו י"ב)

ן י ד י

לא, אלי! לא משפטים אתה אדבר,
כאותו מר נפש איש ענתות,
כי מי אני ומה אני? עפר ואפר –
אך אנא, הרשני רק להתודות...
להתודות לפניך קבל עם ועדה,
הן אתה אלהים חקרתי ומדע –
כי שנים על שנים לא אדע מנוח
ושאת זאת בחבי לא אעצור עוד כח,
מאז עלה הכורת על ת"ר רכבות
זקן ויונק בנים על אבות,
דמנו ובשרנו אברים מן הסי,
מה צורב הקאב, הוי ניי לנו ניי!
דין אלקנות ואבי יתומים..."
אז מול עיני הוולגות תופיע
שורת דמויות, תעמוד בלי זיע;
הוי אב הרחמים! הן זו פרידה!
אחותי האלקמה, אחותי היחידה;
לידה נצבת הינדה הבת,
חובקת בורועה דמות ילד קט;
והרי גם משה ובגל בשורה
ומינצי כמה גדלה! ממש בחורה!
ופישל וליבל וחיימל הקטן,
שלא הכיר את אביו ושמו לו נתן.

סוגרת השורה פרידה השניה
 בת אחי פישל, לא ידעה אביה.
 יתומים הם תשעה ואלמנות שתיים,
 התייט אליהם, הן, אל בשמים?
 אך אז לי ואבוי לי, בושה וקלימה!
 צרומים יצמדו ליד התימה...
 וראה נא פניהם נסוכי הצער
 ומבטם הקופא מסמר השער.
 ודם! דם קרוש, שחור ושחום,
 התייט אליהם וראה אב רחום
 מה גדול עלבונם ונוקב עד תהום
 ידעתי, רבוני, לא דרכינו דרכיך
 ידעתי, לא מחשבותינו מחשבותיך
 כמאמר עבדך ישעיהו בן אמוץ.
 — הן קצרה דעתנו וקלה כמוץ —
 לכן, לא משפטים אתה אדברה
 כאותו נביא וכהן אומלל,
 אך גם הצדיקה כמוהו — הן אלי! —
 לא אוכל, סלח לי, לא אוכל!

[12]

אביננדב אריה [עורך]: **קהילת אוסטילה בבנינה ובחורבנה**, הוצאת ארגון יוצאי אוסטילה בישראל ובתפוצות [ללא תאריך].

אוסטרידן ד"ר ישעיהו: **ספר יזכור להנצחת קדושי צ'ורקטוב**, הוצאת ארגון יוצאי צ'ורקטוב בישראל ובתפוצות, תשכ"ז – 1967.

באואר יהודה [מאנגלית: עתליה זילבר]: **מות העיירה**, יד ושם, המכון הבין-לאומי לחקר השואה, תשע"א – 2011.

בילצקי ישראל חיים: **עיירה יהודית**, ספרית פועלים, תשמ"ו – 1986.

לדור יצחק [עורך]: **קהילת ז'ארקי – עיירה בחייה ובכליונה**, הוצא ע"י ארגון יוצאי ז'ארקי בישראל, תש"ך – 1960.

לייבל דניאל [עורך]: **ספר דמביץ**, הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל, תש"ך – 1960.

אתרי אינטרנט:

דמויות יהודיות בעיירה היהודית:

http://www.daat.ac.il/daat/ktav_et/maamar.asp?ktavet=1&id=424

יענקל'ס שטעטל:

<http://shtetl.co.il/pws/page!4791>

1. אוסטרידן ד"ר ישעיהו: **ספר יזכור להנצחת קדושי צ'ורקטוב**, הוצאת ארגון יוצאי צ'ורקטוב בישראל ובתפוצות, תשכ"ז – 1967, עמ' 265-278.

2. אוסטרידן ד"ר ישעיהו: **ספר יזכור להנצחת קדושי צ'ורקטוב**, הוצאת ארגון יוצאי צ'ורקטוב בישראל ובתפוצות, תשכ"ז – 1967, עמ' 282-286.

3. לדור יצחק [עורך]: **קהילת ז'ארקי – עיירה בחייה ובכליונה**, הוצא ע"י ארגון יוצאי ז'ארקי בישראל, תש"ך – 1960, עמ' 13.

4. לדור יצחק [עורך]: **קהילת ז'ארקי – עיירה בחייה ובכליונה**, הוצא ע"י ארגון יוצאי ז'ארקי בישראל, תש"ך – 1960, עמ' 109-143.

5. לייבל דניאל [עורך]: **ספר דמביץ**, הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל, תש"ך – 1960, עמ' 141-147.
6. לייבל דניאל [עורך]: **ספר דמביץ**, הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל, תש"ך – 1960, עמ' 170-172.
7. לייבל דניאל [עורך]: **ספר דמביץ**, הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל, תש"ך – 1960, עמ' 173-174.
8. לייבל דניאל [עורך]: **ספר דמביץ**, הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל, תש"ך – 1960, עמ' 175.
9. לייבל דניאל [עורך]: **ספר דמביץ**, הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל, תש"ך – 1960, עמ' 175-176.
10. אבינדב אריה [עורך]: **קהילת אוסטילה בבנינה ובחורבנה**, הוצאת ארגון יוצאי אוסטילה בישראל ובתפוצות [ללא תאריך], 125-137.
11. אבינדב אריה [עורך]: **קהילת אוסטילה בבנינה ובחורבנה**, הוצאת ארגון יוצאי אוסטילה בישראל ובתפוצות [ללא תאריך], עמ' 152-164.
12. אבינדב אריה [עורך]: **קהילת אוסטילה בבנינה ובחורבנה**, הוצאת ארגון יוצאי אוסטילה בישראל ובתפוצות [ללא תאריך], עמ' 144-146.
13. http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201912.pdf